

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4783

4784

4785

9(47925)

2-73

1879

100

Printed in Turkey

ՄԻՆՍՍ ԳԱՓԱՄՍՃԵԱՆ

8 (47.925)
ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ

և Կ ՆԱՅ—ԱԶԳԱՅԻՆ

— 34 —
Ի ՊԵՏՍ ՆԱԽԱԿՐԹԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԱՅ

—
ՎԱԽԵՐԱՅԵԱԼ ՅԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

— 33 —
Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՆ
Բարեփոխեալ և յարեյեալ

معارف نظارت جلیله سنک ۲۱۲ نومروی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԳՐԱՑՈՒՆ
ՄԷՐՃԱՆ—ՋԱՐՉՆԻ, ԲԻ. 57

—
1888

12942

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տպագր. Հայ-Իրաւորաց Աշխատութեան
Կ. Պոլիս—Պատ. Ալի փողոց թիւ 52

7665-57

8

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1886

205

Առ Վսեմափայլ Սարկուն Ա. Զոռնոյ

ԵՒ

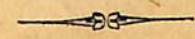
Սարկոնոռհիկն Տիկիկն Զոռնոյ

Թող առէք ինձ որպէս զի համարձակիմ Ձեր անուա-
րը նուիրել ներկայ Հայ-Ազգային Պատմութեան համա-
լսոս դասադիրքս՝ որ ստորաստեալ է յօգուտ եւ ի պէտս
կղզային Նախակրթական Վարժարանաց, ոյց բարւոյն
եւ յառաջդիմութեան այնքան ջանադիր եւ նպաստամա-
տոյց գտնուած էք նիւթական եւ բարոյական օժանդա-
ւութեամբ, զոր նկատած էք եւ կը նկատէք միշտ իբր
եպուհ պարտականութիւն Ձեր հանրածանօթ ճշմարիտ
պղծասիրութեանը :

Ձեր աղնիւ գործեր վեր են ամեն գովեստէ. ուստի
ոյն գուղնաքի նուէրով ոչ թէ կուգամ պսակ մ'հիւսել
եր անուան, այլ յայտնել առ Ձեզ փորձն երախտապի-
տութեան վասն այն բարեաց՝ զորս ըրած էք յաճախ իբր
եկինաս խրախուսելով զիս իմ գրական ձեռնարկու-
եանցս մէջ :

Բարեհաճեցէք ուրեմն ընդունիլ, Վսեմափայլ Տէր եւ
եկին, իմ խորին մեծարանացս եւ երախտադիտութեան
դրմ հաւատարիքը :

Մ. ԳԱՓՍՄԱՃԵԱՆ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

... Մինաս ... Գափամաճեան

Ձեր երկարասիրած Ազգային Պատմութեան դասա-
դիրքը, զոր ինձ յանձնած էք ի քննութիւն, ծայրէ ի
ծայր կարդացի. արդարեւ արժանաւոր Գասաղիրք մը
պատրաստած էք, թէ եւ համառօտ, կրնայ հայ ուսա-
նող մը իւր դասախօսին բացատրութեամբ շատ բան սոր-
ուիլ:

Երէկ յանձնեցի կրթական Տեսուչ Մեծ. կարապետ
էֆէնտի իւթիւճեանի:

Յայտնելով ինդակցութիւնս եւ ողջունելով զձեզ,

Մնամ խոնարհ աղօթարար Ազգիս
ՀՄԱՅՆԱԿ ԵՊԻՍԿ. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ

Ննի-Գափու
Յ օգոստ. 1887

Համառօտ Հայ-Ազգային Պատմութեան Դասագիրքս
կ'արժանանայ այս անգամ Բ. տպագրութեան :

Առաջին տպագրութեան սուղ միջոցի մէջ սպառուելը
ևւ գտած ընդունելութիւնը առ հաւատչեայ մ'է անոր
օգտակարութեանը , զոր վկայած են մեզ բազումք գրա-
ւորապէս :

Մեր ալ միակ փափաքն է օգտակար հանդիսանալ Հայ
մանկուոյն ազգային դաստիարակութեանը , ոյր յետին
մշակներէ մին եղած ենք երկար տարիներէ ի վեր :

Երկրորդ տպագրութեան առթիւ կատարած ենք կա-
րեւոր փոփոխութիւններ ևւ սրբագրութիւն , ևւ Ազգային
Կեդր. Վարչութեան Պատկ. Խառն Ժողովոյ վաւերաց-
մամբ կ'ընծայենք վերստին յօգուտ ևւ ի պէտս ազգային
մանկուոյն :

Քաղցր ևւ նուիրական պարտք կը համարինք մեր ջերմ
ու խորին շնորհակալութիւնն յայտնել Մեծարոյ Հոգա-
բարձութեանց , Տեսչաց ևւ Դասատուաց որ ներողամիտ
գտնուեցան գործոյս Ա. տպագրութեան ակամայ թերու-
թեանցը ևւ յօժարեցան մեզ քաջալեր հանդիսանալ :

Կը սիրենք յուսալ թէ սոյն ազնիւ ներողամտութիւն
ցոյց կուտան նաեւ այս անգամ ևւ բարեյօժար ոգւով վե-
րստին կը խրախուսեն , չեն զլանար իւրեանց քաջալե-
րութիւն , որ պիտի մղէ զմեզ միշտ օգտակար աշխա-
տութեամբ պարապելու :

Հայ-Ազգային Պատմութեան Դասագրքիս ընդարձակ
մասն ալ (երկու հատոր) որ արդէն երկար ժամանակէ
հետէ սպառած է , ընդ հուպ պիտի ձեռնարկենք Բ. տը-
պագրութեանը՝ բարեփոխեալ ևւ ճոխացեալ , ևւ նոյնպէս
վաւերացեալ յԱզգ. Կեդր. Վարչութեան Պատկ. Խառն
Ժողովոյ :

ՀԱՅ—ԱԶԳԱՅԻՆ—ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ. Հայ-Ազգային Պատմութիւնը ի՞նչ կը սորուեցընէ .

Պ. Հայ-Ազգային պատմութիւնը կը սորուեցնէ մեր Ազգին ծագումը , կրօնքը , բարքը , վարքը , սովորութիւնները , քաղաքակրթութիւնը , վաճառականութիւնը , արհեստները , պակասութիւններն ու գեղեցիկ յատկութիւնները , օրէնքները , կարգերն ու կանոնները , անցեալին մէջ պատահած դէպքերն և իրողութիւնները , պատերազմները , նոցա պատճառն ու արդիւնքը և , վերջապէս՝ այն ամենը՝ որ մեր ազգային կեանքին կը վերաբերի՝ .

Հ. ի՞նչ է ճշմարիտ ազգասիրի մը պարտքը .

Պ. Ճշմարիտ ազգասիրի մը պարտքն է շերմեւունդաբար յարգել իւր ազգային եկեղեցին , հաւատարիմ գտնուիլ իւր կրօնական պարտուցը , օգնել աղքատին , ազգային յառաջգիւմութեան իւր ովսանն ծառայել և իւր վրայ իշխող տէրութեան հաւատարիմ գտնուիլ :

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀՈԳԻՆ

Հ. Ընդհանրապէս առնելով՝ ի՞նչ է պատմութեան հոգին .

Պ. Պատճառ և արդիւնք :

ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԻՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՄՏՈՒԹԵԱՆՅ

Հ. Հայոց պատմութիւնը քանի՞ գլխաւոր մասերու կը բաժնուէր .

Պ. Չորս՝ Հայկազանց հարստութիւն , Արշակունեաց , Բագրատունեաց և Ռուբինեանց :

Հ. Ե՛րբ կ'սկսի Հայկազանց հարստութիւնն և ո՞ր քան ասնն կը տեսէ .

Պ. Հայկազանց հարստութիւնը կսկսի ֆրիստոսէ 2350 տարի յառաջ և կը տեսէ 1800 տարի , և Աղէքսանդր մեծին Հայաստանի տիրելովը կը դադրի՝ ֆրիստոսի աշխարհ գալէն 330 տարի յառաջ :

Սոյն հարստութեան կործանումէն մինչեւ 180 տարի Հայաստան անիշխանական վիճակի մէջ մերթ Մակեդոնացւոց և մերթ Սելևկիացւոց իշխանութեան ներքեւ կը մնայ :

Հ. Ե՛րբ կ'սկսի Արշակունեաց հարստութիւնը :

Պ. ֆրիստոսէ 150 տարի յառաջ և 583 տարի դիմանալէ ետք՝ կը վերջանայ ֆրիստոսէ 452 տարի յետոյ :

Սոյն երկրորդ հարստութեան դադրելէն ետեւ՝ Հայաստան 442 տարի անիշխանութեան մէջ մնաց և մերթ Պարսիկ , մերթ Հայ և մերթ Արաբացի կուսակալներու և ոստիկաններու ձեռօք կառավարուեցաւ :

Հ. Ե՛րբ կ'սկսի Բագրատունեաց հարստութիւնը .

Պ. ֆրիստոսէ 885 տարի ետքը և 160 տարի տեսելէ ետեւ՝ կը վերջանայ ֆրիստոսէ 1045 տարի յետոյ :

Սոյն հարստութեան կործանումէն ետեւ՝ Հայաստան դարձեալ անիշխանութեան մասնուեցաւ , և Յունաց , Պարսից և այլոց արշաւանաց ասպարէզ եղաւ :

Հ. Ե՛րբ կ'սկսի Ռուբինեանց հարստութիւնը :

Պ. ֆրիստոսէ 1080 տարի ետքը՝ կիլիկիոյ մէջ , և 296 տարի տեսելէ ետքը՝ կործանեցաւ ֆրիստոսի 1375 թուականին , որմէ մինչեւ հիմա Հայաստան երեք տէրութեանց՝ Ռուսի , Պարսից և Թուրքաց միջեւ բաժնուած է :

ՀԱՅԿԱԶԱՆԵՆԻ ՀԱՐՄՏՈՒԹԵԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Հ. Հայկազանց հարստութիւնը քանի՞ գլխաւոր ժամանակներու կը բաժնուէր :

Պ. երեք . առաջին՝ Տանուտիրական նահապետութիւն՝ Հայկէն մինչեւ Սրամ . երկրորդ՝ Չինուորական նահապետութիւն կամ կիսարքայք՝ Արամէն մինչեւ Պարոյր , և երրորդ՝ Թագաւորութիւն՝ Պարոյրէն մինչեւ Վահէ , որոյ օրովը վերջացաւ Հայկազանց հարստութիւնը ֆրիստոսէ 300 տարի յառաջ :

ՊՍՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՄԱՍՆ Ա.

ՏԱՆՈՒՏԻՐԱԿԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՀԱՅԿ

(Քրիստոսէ 2350 տարի յառաջ)

ՀԱՐՑ. Մեր Ազգն ո՞ւսկից յառաջ եկած է :

ՊՍՏ. Մեր Ազգը նոյ նահապետին Յարեթ որդւոյն թուան Հայկ անուն զաւկէն յառաջ եկած է ,
և անոր անունովը մեր Ազգն ալ Հայ կը կոչուի :

Հ. Հայկ ի՞նչ երեւելի դործ ունեցած է :

Պ. Բելայ հետ պատերազմելով՝ սպաննեց զայն
և մեր Ազգն ազատեց անոր ձեռքէն , որ կուզէր
իր բռնաւոր կամայն հնազանդեցնել , և հետեւ
լարար Հայկ տէր և գլուխ եղաւ Ազգին և առաջին քաղաքն՝ Հայք՝ ինք շինեց ու կարգեր և կանոններ դրաւ :

Հ. Բեւն ո՞վ է :

Պ. Նոյ նահապետին Գամ որդւոյն թուանը որդին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԱՐՄԵՆԱԿ

ԵՒ ԻՐ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ ՄԻՆՁԵՒ ՎԱՀԷ

(Քրիստոսէ 2000-1350 տարի յառաջ)

Հ. Հայկայ ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Արմենակ , որ իր Խոռ և Մանաւազ որդիքն ու Մանաւազին Բազ որդին Հարք գաւառը թողլով՝ դէպ ՚ի արևելեանն-հիւսիսային կողմերը գնաց և այն տեղուանքն ալ իր իշխանութեանը տակ առաւ , և շէնքեր շինեց :

Հ. Արմենակայ եղբարքն ի՞նչ եղան :

Պ. Հարք գաւառին մէջ բազմացան , որոնցմէ յառաջ եկան Խոռխոռունեանց , Մանաւազեանց , Բզնունեանց և Ողոունեանց նախարարութիւնները :

Հ. Արմենակին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Արմայիս , որ Արմաւիր քաղաքը շինեց , և իր Եարայ անուն որդին ալ շատակերութեանն համար Եիրակ գաւառը զրկեց , որ բարբեր երկիր մ'է :

Հ. Արմայիսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Ամասիա , որ հարաւային կողմերը գնաց և հոն իրարմէ օրուան ճանրայ մը հեռու Փառախոտ և Յուլակերա քաղաքները շինելով՝ իր Փառախ և Յուլակ որդ-

ուցը տուաւ . հոն բարձր լեռան մ'անունը Մա-
սիս անուանեց և Արմաւիր գառնալով՝ քիչ ա-
տենէն մեռաւ :

Հ. Ամասիայի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անգրանիկ որդին՝ Գեղամ, որ արևել-
եան հիւսիսային կողմերը գնաց, նոյն կողմերը
բնակիչներ գրաւ, և այն տեղերն իր անունովը
Գեղարքունի անուանեց, լիճը՝ ծով Գեղամայ և
լեռն ալ Գեղ կոչեց :

Հոս ծնաւ իր Սիսակ որդին, որ քաղցր նայ-
ուածքին ու խօսուածքին համար Աղու ըսուե-
ցաւ :

Միւնեաց նախարարութիւնն ասկէ յառաջ ե-
կած է :

Հ. Գեղամ ուրիշ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Գեղամ ետքը Գեղարքունեաց կողմերը
գառնալով՝ Գեղ լեռան քով Քեղամի ամուր քա-
ղաքը շինեց և բաւական ատեն ալ ապրելէ են
տե՛ մեռաւ, և պատուիրեց իր Հարմայ որդւոյ՝
որ Արմաւիր բնակի :

Հ. Հարմայի որով ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Արովհետև ազգին ոյժը տկարացեր էր և
թշնամիք ալ Հայաստանի վրայ կ'արշաւէին և
ինք զօրութիւն չունէր որ անոնց դէմ դնէ, ու-
տի հրաժարեցաւ իշխանութենէ, զոր ժառան-
դեց իր Արամ որդին :

ՄԱՍՆ Բ.

ԶԻՆԻՈՐԱԿԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

կամ

ԿԻՍՍՐՔԱՅԲ

ԱՐԱՄԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ՊՐՈՅՐ

(Քրիստոսէ 1300—600 տարի յառաջ)

ԳԼՈՒԽ Գ.

Հ. Արամ ի՞նչպէս ազատեց Հայաստանը :

Պ. Արամ, որ քաջ ու խելացի մէկն էր, 50,000ի
սի զօրք իր ձեռքին տակն առաւ, կարդի և կանոնի
ակ գրաւ, և ինք անոնց վրուխն անցած՝ քալեց
նայ Նխքար Մարայ Մաղէս իշխանին վրայ, որ
ոկու տարիի չափ Հայաստանի մէկ մասն իրեն հար-
ստու ըրած էր. զարկաւ, և զայն գերի բռնելով՝
սաման ըրաւ որ ճակատն երկաթէ գամով մ'աշտա-
սկի մը ծայրը պամեն :

Իսկ Մարայ երկրին մէկ մասն իրեն հարկատու
ներով՝ Միւնեաց ցեղին յանձնեց :

Հ. Արամ ասկէ ետքն ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Ատորոց Բարչամ իշխանին վրայ քալեց, որ
հարաւային կողմէն Հայաստանը սանակիս ըրեր էր,
և անոր վրայ յարձակելով՝ զարկաւ զայն ու սպան-
նեց : Յետոյ գնաց Արեւմտեան կողմերն, ուր կը աի-
րէր Պայտապիս փաղեաց. զարկաւ ու յաղթեց և զայն

մինչև Միջերկրական կղզիներէն մէկը վախուց և ա-
նոր երկիրներուն ալ տիրեց :

Հ. Այս նոր երկիրն ի՞նչ կոչուեցաւ :

Պ. Փոքր Հայք, որ երեք նահանգի կը բաժնուի՝
Առաջին-Հայք, երկրորդ-Հայք, և երրորդ-Հայք :

Հ. Արամ այս նոր երկիրն համար ի՞նչ կարգադ-
րութիւն ըրաւ :

Պ. Այս կողմերու կուսակարութիւնը Մշակ անուն
մէկու մը յանձնեց և պատուիրեց խօսիւ՝ որ ամենն
ալ Հայերէն խօսին, միանգամայն բնակիչներն ալ
աւելցուց :

Մշակ քաղաք մը շինեց հոն և իր անունովը Մշակ
անուանեց. սակայն անդուցն Յոյները չկրնարով Մշակ
արասանել՝ Մաժաք կ'ըսէին, որ ետքը կեսարիա
կոչուեցաւ :

Հ. Արամայ օրով ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Ասորեստանեայց Նինոս թագաւորն ուզեց հե-
տը պատերազմիլ, և իելլայ սպաննուելուն վրէժն Ա-
րամէն լուծել, բայց վախնարով նորա քաջութենէն,
փոխեց միտքն և անոր բարեկամութիւնը շահելու
նպատակաւ մարդարտազարդ պսակ մ'ընծայ զրկեց,
զոր նոյն ատենները միայն թագաւորները կը գործա-
ծէին :

Հ. Արամ ո՞րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց :

Պ. 50 տարի, և իր իշխանութեանը միջոցին թըլ-
նամեայ ձեռքէն փրկեց աղատեց Հայաստանը
և զայն ընդարձակեց ու նորա անունը բարձրա-
ցուց այնպէս որ օտարք սկսան ակնածիլ և

մեր Աղգն իր անունովն Արմէն և Հայաստանն
ալ Արմէնիա կոչեցին :

Գ. ԼՈՒԻՍ Դ.

(ԱՐՄՅ-ԳԵՂԵՅԻԿ)

Հ. Արամին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Արայ, որ գեղեցի-
կութեանն համար Արայ-Գեղեցիկ կոչուեցաւ :

Հ. Արայի օրովն ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Ասորեստանեայց Ծամիրամ մելի թագու-
հին Արայի գեղեցիկութեանն հաւնելով՝ ուզեց
որ իր հետն ամուսնանայ : բայց Արայ յանձն
չառնելուն համար՝ Ծամիրամ պատերազմեցաւ,
և այս պատերազմիս մէջ Արայ վիրաւորուելով
մեռաւ :

Հ. Ծամիրամ Արայի մահուընէն յետոյ ի՞նչ
ըրաւ :

Պ. Հայաստանի օդին և դիրքին գեղեցիկու-
թեանն հաւնելով՝ հոն ամառուան բնակութեան
համար իրեն գեղեցիկ պալատ մը շինեց :

7665-57

ԳԼՈՒԽ Ե.

(ԿԱՐԴՈՍԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ՍԿԱՅՈՐԴԻ)

ԿԱՐԴ՝Ս

Հ. Արայի մահունէն ետև ի՞նչ եղաւ Հայաստան :

Պ. Շամիրամ տէր եղաւ Հայաստանի, և Արայի վրայ ունեցած սաստիկ սիրոյն համար անոր Կարգոս որդին իշխան դրաւ և անունն ալ փոխելով՝ Արայ անուանեց :

Հ. Կարգոս ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Զրազաչա մեզ Մարաց իշխանին դէմ Շամիրամայ օգնութեան երթալով՝ պատերազմին մէջ մեռաւ :

Հ. Կարգոսին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Անուշաւան, որ թէպէտ Նինուասայ քով գերի էր, բայց իր իմաստութեամբն ու ճարտարութեամբն անոր սիրելի ըլլալով՝ ազաւեցաւ գերութենէ և Հայաստանի վրայ իշխան դրուեցաւ :

Անուշաւանը նաև Սոս ալ կ'անուանուէր, որովհետև իր ծնած ժամանակը ծնողը ղինքն՝ Սրմաւիրի քով՝ Սոսեաց անտառին նուիրած էին :

Հ. Անուշաւանին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Անուշաւան զաւակ չունենալով՝ Հայկայցի ղին յաջորդութիւնը դադարեցաւ և նախարարաց հաւանութեամբն Հայկայ միւս որդւոց սե-

րունդէն Պարէտ անունով քաջ մէկն իշխան դրուեցաւ :

Հ. Պարէտին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Պարէտէն մինչև Սկայորդի 27 իշխաններ յաջորդեցին, որոնց շատին վրայ տեղեկութիւն չկայ :

Հ. Որո՞նք են այդ իշխանները :

Պ. Սրբակ, Զաւան, Փառնաս, Սուր, Հաւանակ, Սմբակ Ս. Վաչտակ, Հայկակ, Սմպակ, Աւնակ, Եաւարչ, Նորայր, Վաստա, Կար, Գուակ, Հրանտ, Հնձաք, Քշակ, Հարոյ, Զարմայր, Պերճ, Սրբուն, Նոյ, Յուսակ, Կայսակ և Սկայորդի :

Հ. Սուրի վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ :

Պ. Սուր՝ թշնամեաց դէմ մեծ յաղթութիւններ ընելուն համար այս անունն ստացաւ :

Հ. Փառնասի օրով ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Քանանացիք Յեսուէն յաղթուելով անոնց մէջէն Քանանիդէս անունով մեծ իշխան մը Հայաստան եկաւ, և որմէ սիրեցաւ Գնթունեաց նախարարութիւնը :

Հ. Զարմայրի օրով ի՞նչ պատահած է :

Պ. Հեյլենացւոց դէմ Ստրեստանցւոց Տեստամոս թագաւորին օգնութեան երթալով՝ պատերազմին մէջ շատ քաջութիւններ ընելէ ետև մեռաւ :

Հ. Սկայորդիի օրով ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Ստրեստանցւոց Սենեքերիմ թագաւորին

որդիքն՝ Սղբամելէք և Սանասար իրենց հայրն սպաննելով՝ փախան Հայաստան , ուր Սկայորդի պատուով ընդունեց զիրենք , որոնցմէ սերեցան Արծրունեաց և Գնունեաց նախարարութիւնները :

ՄԱՍՆ Գ.

Ժ.Ս.ՄԱՆԱԿ Թ.Ա.Գ.Ա.ԻՐԱՅ

Գ.ԼՈՒԽ Զ.

ՊԱՐՈՅՐԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՎԱՀԷ

(Գրխատուէ 6330 տարի յառաջ)

ՊԱՐՈՅՐ

Հ. Ո՛վ է Պարոյր :

Պ. Սկայորդիին որդին և յաջորդն , որ Մառաց կիաքսար իշխանին հետ Ասորեստանցոց Սարգանաբաղ թագաւորին դէմ պատերազմելով՝ Պարոյր Հայաստանի վրայ թագաւորեց , և կիաքսար ալ Մարաց ու Ասորեստանի :

Հ. Պարոյրին ո՛վ յաջորդեց :

Պ. Պարոյրին յաջորդեց իր որդին Հրաչեայ , որ պայծառ երես և հրային աչեր ունենալուն համար Հրաչեայ կոչուեցաւ :

Հ. Հրաչեայ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Բարեւրացոց Նաբուգոդոնոսոր թագաւորին հետ Երուսաղէմն առաւ՝ Հրաչեայ՝ Եամստ անունով երեւոյի հրեայ իշխան մը , որ զե-

րի բռնուած էր , իր հետն Հայաստան բերաւ , և որմէ սեպեցաւ Բաղրատունեաց մեծ նախարարութիւնը :

Հ. Ս. յո նախարարութիւնն ի՞նչ արտօնութիւն ունէր :

Պ. Հայ թագաւորաց դուխը թագ դնելու արտօնութիւնն այս նախարարութեան էր :

Հ. Հրաչեային ո՛վ յաջորդեց :

Պ. Հեաղհեաէ յաջորդեցին Փառնաւազ, Պաճոյճ , Կոռնակ , Փառոս , Հայկակ և Երուանդ Առաջին , որ սակաւակեաց կոչուեցաւ :

Գ.ԼՈՒԽ Ի.

ՏԻԳՐԱՆ Ա.

Հ. Ո՛վ է Տիգրան Առաջին :

Պ. Երուանդ Ա. ի որդին ու յաջորդն , որ քաջ և իմաստուն մէկն ըլլալով՝ իր հօրը տեղն անցածին պէս նորանոր կարգաւորութիւններով Հայաստանի կենդանութիւն տուաւ և անոր վիճակը բարձրացուց , երկրին սահմաններն ընդարձակեց , ու Փոքր-Ասիոյ մէկ մասին տիրեց :

Հ. Տիգրանայ օրով Հայաստանի մէջ ի՞նչ յառաջդիմութիւն եղաւ :

Պ. Տիգրանայ օրով արհեստներն ու երկրագործութիւնը շատ յառաջ գացին . գետերու մէջ նաւարկութիւնն ասոր օրովը եղաւ , որով Հայք

չատ հեռաւոր տեղերու հետ վաճառականութիւն կ'ընէին . Նոյնպէս ոստայնանկաթիւնն ու դարբնութիւնն ալ շատ յառաջ գնաց և գրեթէ չկար ավի մը հող որ մշակուած չըլլար :

Հ. Տիգրանայ փառքն աւելցնող գործն ինչ եղաւ :

Պ. Մարաց Աժդահակ թագաւորին գէմը բաժնի պատերազմը : Աժդահակ Տիգրանին օր ըստ օրէ մեծնայէն վախնալով՝ կուզէր զայն սպաննել , բայց անոր կասկած չտալու համար Տիգրանայ Տիգրանուհի քոյրն իրեն կնութեան առաւ և ուզեց որ անոր ձեռքովն իր նպատակին հասնի :

Հ. Աժդահակ հասաւ իր նպատակին :

Պ. Այլ , վասն զի Տիգրանուհի Աժդահակայ նպատակը գաղտնի կերպով Տիգրանին իմացուց . Տիգրանն պատերազմի պատրաստուեցաւ . Տիգրանուհի յարմար առիթ մը ձեռք ձգելով՝ փախաւ իր եղբօքը քով :

Տիգրանն յանկարծ Աժդահակայ վրայ յարձակեցաւ և պատերազմին մէջ զարկաւ ու սպաննեց Աժդահակը :

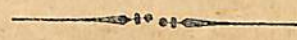
Հ. Յետոյ ինչ ըրաւ Տիգրան :

Պ. Տիգրան հարուստ աւարներով և բազում գերիներով մեծ փառօք Հայաստան դարձաւ . գերիները տեղաւորեց , որոցմէ յառաջ եկաւ Վիշապաղունք կամ Մուրացան կոչուած մեծ նախարարութիւնն . իսկ Տիգրանուհին ալ Տիգրան իր չինած քաղաքը՝ Տիգրանակերտ զրկեց և նոյն

գաւառին եկամուտն անոր ուճիկ կապեց :

Հ. Տիգրանն ուրիշ ինչ ըրաւ :

Պ. Տիգրանն օգնութեան գնաց Պարսից Կիւրոս թագաւորին՝ ընդդէմ Բարեկացուց և նոյա գաղնակցոցը : Նաև Կիւրոսին Բարեքնն առած ատեն օգնական և գործակից եղաւ , ինչպէս որ Երեմիա մարգարէ ալ 100 տարի յառաջ գուշակեր էր թէ Բարեքննի կործանիչներն մէկն ալ Հայոց թագաւորը պիտի ըլլայ :

ԳՒՈՒԽ Ը.

(Տիգրանին յաջորդները մինչև Վահէ)

ՎԱՀԱԳՆ

Հ. Տիգրանին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին՝ Վահագն , որ շատ քաջութիւններ ընելուն համար Հայք զինքը դից կարգը դրին , և իր մահունէն ետքն ալ Վրաստանի կողմերն անոր արձանը կանգնելով պաշտեցին :

Հ. Վահագնի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Հետզհետէ յաջորդեցին Սուաւան , Ներսես , Զարեհ , Արմոզ , Բարդամ և Վան , որ Շամիրամակերտ քաղաքը նորոգեց և իր անունովը Վան կոչեց :

Հ. Վանին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին՝ Վահէ , որ Մեծն Սղէքսանդրի

դէմ 40,000 հեռակ և 7,000 ձիաւոր զօրքով
Պարսից Ռարեհ թագաւորին օգնութեան գնաց:
Ռարեհ յաղթուեցաւ . Աղէքսանդր յետոյ
Վահէի հետ ալ պատերազմելով մեռաւ Վահէ
և հետեաբար Հայաստան ալ Մակեդոնացւոց
լուծին տակ մտաւ :

ՎԱԽՃԱՆ ՀԱՅԿԱԶՁՈՆՑ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԿՐՕՆՔԸ

Հ. Հայք ինչ կրօնք կը պաշտէին :

Պ. Հայոց կրօնքն Հայկէն մինչև Արայ գեղեցիկի ատենը զուտ Աստուածապաշտութիւն էր, բայց Արայ գեղեցիկի օրովը հեթանոսական կրօնից դաղափարն սկսաւ մուտ գտնել :

Հ. Հեթանոսական կրօնքը քանի՞ շրջանի կը բաժնուի :

Պ. Երեք , առաջին՝ ժամանակ բնութեան պաշտաման , երկրորդ՝ Զրադաշտականութիւն և երրորդ՝ բաղմաստուածութիւն՝ ըստ Յունականին :

—o—

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԺԱՄԱՆԱԿ ԱՆԻՇԻԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Հայաստան Մակեդոնացւոց և մերթ՝ Սելեւկիացւոց
իշխանութեանը տակ)

(Քրիստոսէ 550-150 տարի յառաջ)

ԿՈՒՍԱԿԱԼԻՔ

Հ. Ո՛վ եղաւ Մակեդոնացի առաջին կուսակալը :

Պ. Մեծն Աղէքսանդր Միհրան անունով կու-

սակալ մը զրկեց , որ վեց տարի կառավարեց
Հայաստանը :

Հ. Միհրանին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Աղէքսանդրի մահունէն ետև զօրավար-
ներն անոր տիրած երկիրներն իրենց մէջ բաժ-
նեցին , որով Հայաստան ալ Նեոպտղոմէոսի
վիճակեցաւ :

Նեոպտղոմէոս սաստիկ կը նեղէր Հայերը :

Հ. Նեոպտղոմէոս ինչո՞ւ վռնտուեցաւ :

Պ. Կապադովկիոյ թագաւորին որդին՝ Արի-
արաթ , որ այս միջոցիս Հայաստան փախած ու
ապաւինած էր , Հայերը Նեոպտղոմէոսի դէմ
զրգուեց : Միւսեաց Ատուարդ նախարարն Հա-
յոց զօրաց դուռն անցնելով պատերազմեցաւ
Նեոպտղոմէոսի հետ ու զայն վռնտեց Հայաս-
տանէն Քրիստոսէ 317 տարի յառաջ :

Հ. Նեոպտղոմէոս նորէն Հայաստան դար-
ձա՞ւ :

Պ. Մակեդոնացւոց Պերդիկկաս անուն մեծ
իշխանը Կապադովկիոյ Եւմէնէս կուսակալը զըր-
կեց , որպէս զի Հայերը դարձեալ Մակեդոնաց-
ւոց հնազանդեցնէ : Եւմէնէս տեսնելով Հայոց
զօրութիւնը՝ Աղուարդին հետ խազադութեամբ
վերջացուց խնդիրն , որով Նեոպտղոմէոս Աղ-
ուարդին իբրև երկրորդն՝ Հայաստան դարձաւ :

Հ. Նեոպտղոմէոս ինչո՞ւ Եւմէնէսի դէմ ե-
լաւ :

Պ. Զինքն Աղուարդին երկրորդը ընելուն հա-
մար սաստիկ նեղանալով՝ Եւմէնէսի դէմ պա-

տերազմի ելաւ , բայց յաղթուեցաւ և Եւմէնէս
իր ձեռքովն սպաննեց զայն , որով Աղուարդ ալ
սկսաւ ինքնագլուխ կառավարել Հայաստանը :

Հ. Աղուարդ ուրիշ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Արիարաթին զօրք տալով՝ Կապադովկիա
զրկեց . Եւմէնէս սպաննուելով այս պատերազ-
միս մէջ՝ Արիարաթ իր հօրն ակտոր ժառան-
գեց և Հայոց զօրքն ալ պատուով և ընծաներով
Հայաստան դարձուց :

Հ. Աղուարդին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Արտաւազ կամ Արտաւազան իշխանն , ու-
րուն դէմ Անտիոքոս Մեծ՝ Սելեւկիացւոց թա-
գաւորը պատերազմի ելաւ . բայց Արտաւազ
առանց պատերազմելու՝ հնազանդեցաւ , որով
Հայաստան Սելեւկիացւոց իշխանութեանը տակ
մտաւ՝ Քրիստոսէ 284 տարի յառաջ :

Հ. Արտաւազի մահունէն ետև Հայաստանի
վիճակն ի՞նչ եղաւ :

Պ. Անտիոքոս Հայաստանի կուսակալութիւնն
երկու մասի բաժնեց :

Մեծ-Հայոց վրայ Արտաշէս անուն մէկը կու-
սակալ դրաւ , իսկ Փոքր-Հայոց և Ծոփաց գաւ-
առին կուսակալութիւնն ալ Զահրան կամ Զահ-
րիատէս (Զարեհ) իշխանին յանձնեց՝ Քրիստոսի
189 թուականին :

Հ. Այս միջոցիս ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Անիբազ՝ Կարբեդոնացւոց զօրավարն Հը-
ռովմայեցիներէն յաղթուելով՝ Հայաստան փա-
խաւ , ուր պատուով ընդունուեցաւ և Արտաշէ-

սին օգտակար խորհուրդներ տուաւ :

Արտաշէս նորա խորհրդովն Արտաշատ քաղաքը շինեց Երասխ գետին քով :

Հ. Արտաշէս ի՞նչ բանի ձեռք զարկաւ :

Պ. Արտաշէս Հռովմայեցւոց հետ դաշինք գրեցելով Սելևկիացւոց լուծք թոթուեց և 12 տարի ինքնազլուծ թագաւորեց: Յանկարծ Սելևկիացւոց Անտիոքոս Եպիփան թագաւորը շատ դորքով Հայաստան եկաւ. Արտաշէս չկրնալով դէմ դնել՝ հնազանդեցաւ և բազում գանձ ու հարկ տալով ետ դարձուց :

Հ. Արտաշէս ինչո՞ւ Չարեհի դէմ ելաւ :

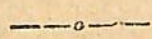
Պ. Արտաշէս կարծելով որ Անտիոքոս Եպիփանին իր վրայ դաշուն պատճառը Չարեհն է, անոր դէմ ելաւ. որովհետև Չարեհ դէմ դնելու կարողութիւն չունէր, խնարհեցաւ, և իր Գորան կամ Գորան որդին պատանգ տալով՝ անուշ տեղը կապեց :

Հ. Չարեհի ո՞վ յաջորդեց :

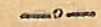
Պ. Իր որդին Միհրոբուզան :

Հ. Արտաշէսին ո՞վ յաջորդեց :

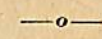
Պ. Իր որդին Արաւազդ, որուն օրովք Պարթևներն Եկան տիրեցին Հայաստանի՝ Քրիստոսէ 150 տարի յառաջ :

Վ.Ս.ԹՃԱՆ ԱՆԻՇԹԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

ՄԱՍՆ Բ.

ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՑ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Վ.Ս.ՂԱՐՇԱԿ

(Քրիստոսէ 150 տարի յառաջ)

Հ. Ո՞վ էր Վաղարշակ :

Պ. Պարթևաց Արշակ Մեծ թագաւորին եղբայրը. Արշակ Սելևկիացւոց ձեռքէն Ասիան առնելով՝ իր Վաղարշակ եղբայրն Հայաստանի վրայ թագաւորեցուց :

Արշակոյ անունովն Հայոց այս երկրորդ հարլուստութիւնն ալ Արշակունեաց թագաւորութիւն կոչուեցաւ :

Հ. Մեծն Արշակ ի՞նչ կապով կապեց Հայաստանի նորահաստատ թագաւորութիւնը :

Պ. Ստակ տպելու իրաւունքը Պարթևաց թագաւորներուն պահեց և Հայոց թագաւորութիւնը Պարթևաց թագաւորութեան երկրորդն ըրաւ :

Հ. Վաղարշակ ի՞նչպէս մարդ էր :

Պ. Հեզ, մարդասէր, պատերազմական արուեստին հմուտ և վեհանձն մէկն էր, որ իր հպատա-

կայն հետ առանց խորութեան կը խօսէր և անոնց խնդիրները կը բէր :

Հ. Ի՞նչ եղաւ վաղարշակայ առաջին գործը Հայաստանի մէջ :

Պ. Առաջին գործն եղաւ սրատերազմական հոգին վառել ժողովրդեան սրտին մէջ, ուստի ամեն բանէ առաջ զօրքը կարգադրեց, և սրատերազմական կարգ և կարգապահութիւն սորուեցուց :

Հ. Վաղարշակայ երկրորդ գործն ի՞նչ եղաւ :

Պ. Վաղարշակ իր բանակովը ճանրաց ելնելով՝ հետզհետէ տիրեց կապագավիկոյ, Պոնտոսի, Լազիստանի, Խաղաւեաց և Եդերապուոց երկիրներուն, որոնց ամենուն վրայ ալ կուտակալներ դրաւ և նոր կարգեր ու օրէնքներ հաստատեց :

Հ. Վաղարշակայ երրորդ գործն ի՞նչ եղաւ :

Պ. Վերադարձին երկրին շինութեանը ձեռք զարնելով՝ ճանրաներն ու հողարլուրներն յարդարեց, ճախճախուտ տեղերը ցամքեցուց և մշակութիւն սկսել տուաւ, ջրանցքներ բանալ տուաւ, և թանձր անտառներն՝ որ աւաղակաց որջ էին դարձեր, կըտրել և ճանրաներ բանալ տուաւ :

Հ. Երկրին պայծառութեան համար ի՞նչ գործեր ըրաւ :

Պ. Իրեն համար գեղեցիկ ամառանոց մը շինեց, որսի ձկեր շատցնելու համար մի քանի տեղեր սահմանեց և խել մը պարտէզներ ու այգիներ անկել

տուաւ, Կովկասէն բերած դերինները Տայոց նահանգը բնակեցուց և աւաղակութիւնն ու մարդասպանութիւնը խտիւ արդիւլելով անոնց՝ պարտաւորեց որ օգտակար արուեստներով և մշակութեամբ պարասին :

Հ. Վաղարշակ ուրիշ ի՞նչ բաներ ըրաւ :

Պ. Օրէնքներ դրաւ և կարգադրութիւններ ըրաւ, և Մարաբաս Կատինա անունով դիտուն մէկն ալ Նինուէ զրկեց, որ գնաց հոն արքունի դիւանին մէջէն Հայոց ազգին պատմութիւնն օրինակելով՝ Վաղարշակին բերաւ, որ շատ ուրախացաւ :

Օրէնք դրաւ նաև որ թագաւորաց անդրանիկ զաւկները Մծրին նստին և միւսներն Հաշտեհից գաւառը բնակին :

Հ. Վաղարշակ քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. 22 տարի թագաւորեցէ՛ ետև՝ մեռաւ :

— 0 —

ՊԼՈՒԽ Բ .

ԱՐՇԱԿ Ա .

Հ. Վաղարշակին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Արշակ առաջին, որ հօրն ընթացքին հետևեցաւ : Իր օրովը Պոնտացիք գլուխ վերուցին, բայց Արշակ չուտով զսպեց զանոնք և Սև ծովուն եզերքն արձան մը կանգնեց, զոր Պոնտացիք երկար ատեն պաշտեցին : Սակայն յետոյ՝ իր որդին՝ Արտաշէս ա-

նոնց դէմ պատերազմի ելնելով՝ բարկացան ու ծովը նետեցին :

Հ. Արշակ ի՞նչ բանի հոգ տարաւ :

Պ. Արշակ Հայաստանի ներքին բարեկարգութեանը խիստ շատ հոգ տարաւ . Բազմատունիները շատ չարչարեց , որպէս զի Հրէից կրօնքը թողուն ու կուռք պաշտեն :

Հ. Արշակ քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. 13 տարի թագաւորեց :

—o—

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՐՏԱՇԷՍ Ա.

(Քրիստոսէ 113 տարի յառաջ)

Հ. Արտաշէս ի՞նչպէս մարդ էր :

Պ. Քաջ ու պատերազմասէր մէկն ըլլալով՝ իր նախորդները գերազանցեց և Պարթևաց թագաւորէն նախագահութիւնն առնելով՝ զայն իրեն երկրորդ ըրաւ , և իր անունովն սկսաւ ըստակ տպել : Իր Արտաշամ ազնիւր Պոնտացի Միհրդատ Եւգատոր թագաւորին կնութեան տուաւ , որ քաջ պատերազմող էր :

Հ. Արտաշէս ի՞նչ աշխարհակալութիւններ ըրաւ :

Պ. Հայաստանի հիւսիսային և արևելեան ազգաց զօրքերն Հայոց զօրացն հետ միացնելով՝

և Միհրդատն ալ իրեն հետ առած՝ բոլոր Փոքր Ասիան (Սնասուրու) իրեն հնազանդեցուց . ետքն անցաւ Եւրոպա , Թրակիան նուաճեց , դիւրութեամբ Ելլադայ մտաւ և Յունաստանի ու Լիւդիոյ տիրեց :

Հ. Արտաշէս ինչո՞ւ Յունաստանէն դուրս ելաւ :

Պ. Նոյն ատենն Յունաստան Հռովմայեցուց իշխանութեանը տակ գտնուելով՝ Հռովմայեցիք շատ մը զօրքով Միդլան զրկեցին Արտաշէսին դէմ . Արտաշէս թէպէտ Աթէնքի մէջ ազէկ ամրացած էր , բայց սովոր սաստիկ նեղելուն պարտաւորեցաւ ետ քաշուիլ :

Հ. Արտաշէս ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Ետ դառնալու ատեն զօրացր մէջ սաստիկ շիտթութիւն կնալով սկսան իրար սպաննել : Արտաշէս փախչելու ատեն՝ զօրքէն զարնուեցաւ ու մեռաւ , որով Միհրդատ ալ պարտաւորեցաւ Միդլայի հետ խաղաղութիւն ընել :

Հ. Արտաշէսի համար օտարազգի պատմիչք ի՞նչ կ'ըսեն :

Պ. Արտաշէս բոլոր Յունաստանն ու Փոքր-Ասիան և ուրիշ շատ երկիրներ նուաճելուն համար՝ զինքն Սղէքսանդրէն վեր կը դասեն :

Հ. Արտաշէսի զօրաց բազմութիւնն ի՞նչպէս կը նկարագրեն :

Պ. Օտարազգի պատմիչք կ'ըսեն թէ՛ «հեղեղները չկրցին գետոց լուրը շատցնել , վասն զի

Արտաշէսի զօրքը խմելով՝ կը քիչցնէին : Ատոնց թիւն իմանալու համար հարկ եղաւ չափել՝ համբերն անկարելի ըլլալով :

Հ. Խորենացին ի՛նչպէս կը նկարագրէ :

Պ. Խորենացին ալ կ'ըսէ թէ՛ «Արտաշէս հրաման տուած էր անգամ մը՝ որ իր զօրաց բազմութեանը նշան մ'ըլլալու համար ամեն մէկ զինուոր քար մը նետէ, ասով այն տեղն ահագին բլուր մը ձևացաւ :

Հ. Արտաշէս քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Արտաշէս Առաջին քսան և հինգ տարի թագաւորեց և իր բոլոր ժամանակը մեծամեծ պատերազմներով և պայծառ յաղթութիւններով անցուց, բայց մեռած ժամանակն այսպէս ըսու՝ «աւանդ փառացս անցաւորի» :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՏԻԳՐԱՆ Բ.

(Քրիստոսէ 90 տարի յառաջ)

Հ. Արտաշէսի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր անդրանիկ որդին՝ Տիգրան Երկրորդ :

Հ. Ի՞նչպէս մարդ էր Տիգրան Բ. :

Պ. Արտաշէս՝ Տիգրանն իր պզտիկութեան աւտենը զինուորական արուեստին մէջ կրթութեան տուած ուսումը քաջ պատերազմող և խիստ ե-

րևելի մէկն եղաւ, այնպէս որ Հայ թագաւորաց մէջ՝ մեծութեան կողմանէ գրեթէ իրեն ուրիշ հաւասարող մէկը չկայ :

Հ. Տիգրան Բ. ի՛նչ ըրաւ :

Պ. Տիգրան Բ. Միհրդատայ հետ ուրիշ ազգաց և մանաւանդ Հռովմայեցոց դէմ նշանաւոր պատերազմներ ընելով խիստ շատ անգամ յաղթեց անոնց, որ հետզհետէ ահագին բանակներ և երևելի զօրապետներ կը զրկէին իրեն վրայ :

Հ. Տիգրան քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Տիգրան մեծամեծ և փառաւոր յաղթութիւններով ազգին և հայրենեաց անունը բարձրացնելէ, շատ երկիրներու տիրելէ և արքայից արքայ տիտղոսն ստանալէ ու 53 տարի թագաւորելէ ետև՝ մեծ փառքով մեռաւ :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՐՅԱՒԱԶԴ Ա.

(Քրիստոսէ 56 տարի յառաջ)

Հ. Տիգրան Բ. ին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Արտաւազդ առաջին, որ իր հօրը քաջութիւնը բնաւ չունէր, թոյլ մէկն էր. բայց զրական մարդ էր, ուստի և շատ ողբերգութիւններ շինած և ճառեր ու պատմութիւններ գրած է :

Հ. Ի՛նչ ըրաւ Արտաւազդ :

Պ. Թոյլ մէկն ըլլալով՝ երկրին ապահովութեանն հոգ չկրցաւ տանիլ, որով Հռովմայեցւոց Անտոնինոս զօրապետն ալ պատեհութիւն դաւաւ, Ասորոց երկրին տիրեց և Արտաւազդն ալ խաբէութեամբ բռնելով՝ ոսկիէ շղթայի զարկած՝ Եգիպտոս տարաւ :

Հ. Արտաւազդ քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Երեք տարի :

—o—

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՐՇԱՄ

(Քրիստոսէ 33 տարի յառաջ)

Հ. Արտաւազդի բռնուելէն ետև ի՛նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը :

Պ. Արտաւազդի բռնուելէն ետև Հռովմայեցիք Հայաստանի մէկ մասը՝ այսինքն՝ Միջագետքն իրենց հարկատու ըրին :

Հ. Արտաւազդին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Տիգրանայ Արտաշէս եղբորը որդին՝ Արշամ, որ ամբողջ Մծբին հաստատեց, և 30 տարի թագաւորեց, բայց յիշատակութեան արժանի գործ մը չունի :

—o—

ԳԼՈՒԽ Է.

ԱՐԳԱՐ

(Քրիստոսէ 3 տարի յառաջ)

Հ. Արշամին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին՝ Արգար, որ պատճառաւ մը Հերովդէսի հետ պատերազմեցաւ ու յաղթեց : Ի ֆրիստոս հաւատաց, միւս թագաւորաց ալ դիր գրեց որ հաւատան. ֆրիստոսի ալ նամակ գրելով՝ իւր հաւատոյ դաւանութիւնն յայտնեց և Հայաստան հրաւիրեց, բայց ֆրիստոս նամակ գրեց և իր համբառնալէն յետոյ՝ Թագէտս առաքեալը զրկեց, որ եկաւ բժշկեց Արգարի հիւանդութիւնն և խիտ շատերը մկրտեց և Ադդէ անուն մէկն ալ եպիսկոպոս ձեռնադրեց և Հայաստանի Եղեսիոյ քաղաքին մէջ ֆրիստոսի առաջին եկեղեցին հիմնեց :

Հ. Արգար քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Երեսուն և ութ տարի :

—o—

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՆԱՆՈՒՆ ԵՒ ՍՍՆԱՏՐՈՒԿ

(Քրիստոսէ 33 տարի յառաջ)

Հ. Արգարու մահուանէն յետոյ ի՛նչ եղաւ :

Պ. Արգարու մահուանէն յետոյ Հայաստանի թագաւորութիւնը երկուքի բաժնուեցաւ և Ար-

գարու որդին՝ Անանուն՝ Եղեսիոյ և Աբգարու քեր-
ուորդին՝ Սանատրուկ ալ Միջագետաց վերին մասե-
րուն վրայ թագաւորեց :

Հ. Անանուն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ամեն բանէ առաջ մեհեանները բացաւ և Ադ-
դէ եպիսոպոսն ալ նահատակել տուաւ՝ իրեն խոյր
չլինելուն համար, բայց պալատը նորոգել տալու ա-
տենը վրան սիւն մը խցալով՝ ինք ալ մեռաւ :

Հ. Սանատրուկ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Անանունի թագաւորութիւնն յախշտակեց,
Աբգարու զակները՝ բացի աղջիկներէն՝ սրէ անցուց
և Հեղինէ թագուհին՝ որմէ շատ բարիք վայելած էր,
Միջագետաց թագուհի ըրաւ, սակայն Հեղինէ կը-
ռապաշտից մէջ կենալ չուզելով՝ Երուսաղէմ գնաց
և հոն շատ բարիքներ ըրաւ :

Հ. Սանատրուկ քրիստոնէութեան մէջ հաստատ
կեցա՞ւ .

Պ. Ո՛չ . թողուց քրիստոնէութիւնն և թագէոս
առաքեալն ու իր Սանդուխտ կոյս աղջիկը նահատա-
կել տուաւ :

Հ. Սանատրուկ ի՞նչ նշանաւոր գործ ունեցաւ .

Պ. Նշանաւոր գործ մը չունեցաւ, միայն Մծբին
քաղաքը նորոգեց, որ երկրաշարժի պատճառաւ
վրած էր, և իր բոլոր ունեցած հարստութիւնն այս
բանիս վատնեց :

Հ. Սանատրուկ քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Սանատրուկ 30 տարի թագաւորելէ ետե՛
ր մը որսի ատեն զիպուածով մը զարնուելով
մեռաւ :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԵՐՈՒԱՆԴ Բ.

(Քրիստոսէ 65 տարի յետոյ)

Հ. Սանատրուկին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Երուանդ անունով քաջ էշխան մը, որ մօր
կողմանէ Արշակունի էր : Երուանդ իր գահն
ապահովցնելու համար Սանատրուկին բոլոր ցե-
ղէ սրէ անցնել տուաւ և միայն նորա Արտա-
շէս որդին կրցաւ ազատել, զոր Սբատ Բագ-
րատունին դադսնարար Պարսկաստան փախուց :

Հ. Երուանդ կրցա՞ւ իր գահն ապահովել .

Պ. Ո՛չ, վասն զի երբ Արտաշէս մեծցաւ, Սրմ-
բատ Բագրատունին Պարսից օգնութեամբը զօ-
րացած՝ եկաւ պատերազմեցաւ Երուանդին հետ
և զարկաւ ու սպաննեց և Արտաշէսը թագա-
ւորեցուց :

Երուանդ 20 տարի թագաւորեց :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԱՐՏԱՇԻՍ Բ.

(Քրիստոսէ 83 տարի յետոյ)

Հ. Արտաշէս ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սմբատ Բագրատունին ընդհանուր սպարապետ և բոլոր գործակալաց և նահանգաց վերատեսուչ կարգեց . Գիսակ իշխանին որդին ալ պատերազմին մէջ դէմքին կէսը կորսնցնելուն համար նախարարութեան կարգ անցուց Գիմարտեան անունով, և Տուրն անուն մէկու մը երէց սրդւոյն ալ նախարարութեան պատիւ տուաւ, որ Տրունիք կոչուեցաւ :

Հ. Արտաշէս ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ալանաց թագաւորին հետ պատերազմելով յաղթեց, նորա որդին գերի բռնեց, բայց յիշեալ թագաւորին Սաթենիկ անուն աղջկանց ազաչանացը վրայ ազատեց և զայն իրեն կնութեան առաւ :

Հ. Արտաշէս ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Հռովմայեցւոյ տուրք տալը դադրեցուց, բայց յետոյ ստիպուեցաւ դարձեալ շարունակել, որովհետև Տրայիանոս կայսրն անձամբ Հալյաստան եկաւ անհզ բանակաւ մը : Արտաշէս շուտ մ'անոր առջևը գնաց և հարկերն ու շատ մը ընծաներ ալ տալով հաշտուեցաւ, որով ազատեց Հայաստանն անհազին պատերազմէ մը :

Հ. Արտաշէս քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Արտաշէս 41 տարի թագաւորեց որուն յուզարկաւորութեան հանդէսը խիստ փառաւոր եղաւ, և շատ մարդիկ անոր հետ ողջ ողջ գերեզման մնան :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԱՐՏԱՒԱՁԳ Բ.

(Քրիստոսէ 130 տարի յետոյ)

Հ. Արտաշէս Բ. ին՞ով յաջորդեց .

Պ. Իր որդին՝ Արտաւազդ Բ. որ դրօսասէր և անկարգ կեանք վարող մէկն էր :

Հ. Արտաշէս ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Իր քոյրերն ու եղբայրներն Աղիովիտ դաւառը զրկեց և միայն Տիրան եղբայրն էր քովը պահեց, որովհետև ինք զաւակ չունէր :

Հ. Արտաւազդ քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Իր թագաւորելէն քիչ մը ետքն օր մը ձիով որսի երթալու ատեն՝ վրան խելացնորութիւն գալով՝ խորունկ փոսի մը մէջ ինկաւ ու կորսուեցաւ :

Հ. Արտաւազդայ վրայօք ի՞նչ առասպելներ կը պատմուին .

Պ. Արտաշէսի մահուանն օրը շատ մարդիկ իրենք գիրենք ողջ ողջ գերեզմաններուով մեռնելուն համար Գողթան երգիչները կըսէին թէ

Արտաւազդի դժուարն եկեր ու հօրը դէմ գանգատելով ըսեր է թէ՛ դուն երթալու ատենդ բոլոր աշխարհ հետդ տարիր, ես հիմա աւերակներուն ինչպէս թագաւորեմ» :

Արտաշէս ասոր վրայ զինքն անիծեր և ըսեր է թէ՛ « Արսի ելած ատենդ զքեզ սատանաները բռնեն ու Մասիս լեռը տանին, հոն մեռո ու ամենեկին լոյս չտեսնես » :

Հ. Հին ատենուան պառաւաններն ինչ կըսէին .

Պ. Անոնք ալ կըսեն եղեր թէ՛ Արտաւազդայրի մը մէջ շղթայով կապուած կեցած է և երկու շուն շղթան միշտ կը կրծեն, որ բրթի և Արտաւազդ ելլէ աշխարհիս վերջ տայ, բայց դարբիններուն սալի վրայ երկաթ ծեծելու ձայնէն շղթաները կը զօրանան եղեր :

Հ. Պառաւաներու այս առասպելէն ինչ նախապաշարում յառաջ եկեր է .

Պ. Պարզամիտ դարբիններ կիրակի օրերն ալ քանի մը անգամ ուռը սալին կը զարնեն եղեր, որպէս զի Արտաւազդի շղթաները զօրանան :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ՏԻՐԱՆ Ա.

(Քրիստոսէ 150 տարի յետոյ)

Հ. Արտաւազդին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր եղբայրը Տիրան Առաջին, որուն՝ Հռով-

մայեցւոյ Անտոնինոս Պիոս կայսրը թագաւորական թագ և ծիրանի զրկեց և նորա յիշատակին համար մասնաւոր ստակ մը տպել տուաւ վրան Տիրանին և իր պատկերը փորուած, ձեռքըն անոր ուսին վրայ դրած և վրան ալ այսպէս գրուած՝ « Թագաւոր Հայոց տուեալ » :

Հ. Տիրան ինչ ըրաւ .

Պ. Տիրան յիշատակաց արժանի դործ մը չունի . իր եղբորը ոչէս ինքզինք կերուխօւմի և զբօսանաց տուած էր :

Քսան և մէկ տարի թագաւորելէ ետե՛ օր մը ճանրան սաստիկ ձիւնի բռնուելով մեռաւ :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՏԻՐԱՆ Գ.

(Քրիստոսէ 151 տարի յետոյ)

Հ. Տիրանին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր փոքր եղբայրը՝ Տիգրան Երկրորդ, որ Պարթևաց Պերոզ թագաւորին հետ միացած՝ Հռովմայեցւոյ դէմ պատերազմեցան և երկուքն ՚ի միասին յաղթեցին .

Հ. Տիգրան ասկէ ետքն ինչ ըրաւ .

Պ. Տիգրան սոյն յաղթութենէն քաջալերուած՝ իր բանակաւը Փոքր Ասիա գալեց . բայց հոն թագուհի մը զայն բռնելով բանտ դրաւ :

Հ. Տիգրան ինչպէս ազատեցաւ .

Պ. Նոյն ատենները Ղուկիոս Վերոս՝ Հռովմայեցւոց Մարկոս Աւրելիոս կայսեր բարձակիցը՝ Պարթևաց և Հայոց դէմ պատերազմի գալով՝ երբ լսեց Տիգրանին բանտարկուիլն , ազատեց զայն ու իր ազգականներէն Ռոմի անուն ազնիւ մը կնութեան տուաւ անոր և ՚ի յիշատակ՝ ստակ տպել տուաւ , որոնցմէ մինչև հիմա կը դանտուի :

Հ. Տիգրան Հայաստան դառնալէն ետև ինչ ըրաւ .

Պ. Չանազան կարգադրութիւններ ըրաւ , Ռոմի կնոջմէն ծնած չորս զաւկները նախարարաց կարգ անցուց , որ Ռոմիոսեան նախարարութիւն կոչուեցաւ , և ինք ալ 42 տարի թագաւորելէն ետև՝ մեռաւ :

— 0 —

Գ.Լ.ՈՒԽ ԺԳ.

Վ.Ս.Ղ.Ս.ՐՇ

(Քրիստոսէ 195 տարի յետոյ)

Հ. Տիգրան Գ. ին ո՛վ յաջորդեց .

Պ. Իր որդին՝ Վաղարշ , որ իր հօրը յաջորդելուն պէս՝ Վաղարշաւան մեծ աւանն ու Վաղարշակերտ (Սլաշկերտ) քաղաքը շինել տուաւ և ՚ի պատիւ կռոյ տօն մը հաստատեց :

Հ. Վաղարշ ուրիշ ինչ ըրաւ .

Պ. Հիւսիսային կողմերու Խաղրաց և Բասղաց

ազգերն (Սկիւթացիք) Հայաստանի վրայ յարձակելով՝ Վաղարշ անոնց դէմ ելաւ , քաջութեամբ պատերազմեցաւ , ու զանոնք մինչև հեռուներն հալածեց :

Հ. Վաղարշ քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Վաղարշ 20 տարի թագաւորելէ ետև՝ Խաղրաց ու Բասղաց հետ՝ որ դարձեալ եկեր էին , պատերազմեցաւ , և նորէն յաղթեց , բայց այս պատերազմիս մէջ ինք ալ վիրաւորուելով մեռաւ :

— 0 —

Գ.Լ.ՈՒԽ ԺԵ.

ԽՈՍՐՈՎ ՄԵԾ

(Քրիստոսէ 213 տարի յետոյ)

Հ. Վաղարշին ո՛վ յաջորդեց .

Պ. Վաղարշին յաջորդեց իր որդին՝ Խոսրով , որ իր հօրը վրէժն առնելու համար Սկիւթացւոց դէմ պատերազմի ելաւ , յաղթեց , լաւ մը պատժեց և ՚ինչան իւր յաղթութեանն ու տէրութեան ընդարձակութեանը՝ արձան մը կանգնեց և իր նուաճած ազգերէն հարիւրին մէկ հետն առած՝ Հայաստան դարձաւ :

Հ. Խոսրով ուրիշ ինչ ըրաւ .

Պ. Հռովմայեցւոց հետ ալ պատերազմեցաւ , որ իր վրայ եկեր էին , և անոնց լաւ ջարդ մը տալով՝ մնացածներն ալ փախուց :

Հ. Խոսրովի օրով ի՛նչ պատահեցաւ .

Պ. Արտաշիր անուն Պարսիկ իշխան մը Պարթևաց Արտաւան թագաւորէն ապստամբելով՝ անոր հետ պատերազմեցաւ . Արտաւան մեռաւ . Արտաշիր անոր տեղը թագաւորեց : Խոսրով Արտաւանին դիտուն եկածը լսելով՝ ըստ որում իր ցեղէն էր և իրեն ազգական , Արտաշիրին վրայ պատերազմի գնաց , յաղթեց ու զայն մինչեւ Հնդկաստան փախուց :

Հ. Խոսրովին ի՛նչ վտանգ պատահեցաւ .

Պ. Արտաշիր Խոսրովին ձեռքէն աղատելու համար Պարթևաց Սուրէնեան ցեղէն Անակնախարարին ձեռօք դաւ նիւթելով՝ սպաննել տուաւ : Հայոց զօրքն հասան Անակայ ետեէն և անոր ցեղը թրէ անցուցին :

Միայն Անակայ որդին՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորին աղատեցաւ , զոր Բուրդար անուն մէկը Աեսարիա փախուց :

Հ. Խոսրով քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Խոսրով 48 տարի թագաւորեց , և նորա մահուանէն յետոյ՝ Արտաշիր Հայաստանի տիրեց :

Գ. ԼՈՒԽ ԺԶ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԱՐՍԻՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՆԵՐՔԵԻ

(Քրիստոսէ 281 տարի յետոյ)

Հ. Խոսրով Մեծի աղետալի մահուանէն յետոյ ի՛նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը .

Պ. Արտաշիր իր աթոռը դարձաւ և անհամար զօրօք Հայաստանի վրայ յարձակեցաւ : Հայք երկար ատեն քաջութեամբ դէմ դրին , բայց վերջապէս չլինալով տոկալ՝ ակամայ հնազանդեցան :

Հ. Արտաշիր ի՛նչ ըրաւ Հայաստանի մէջ .

Պ. Խոսրովի ցեղը թրէ անցընել տուաւ , և միայն Խոսրովին Տրդատ անուն մանչ զաւակն ու Խոսրովիդուխտ աղջիկն աղատեցան : Մանգակունեաց Արտաւազդ նախարարն զՏրդատ Հռովմ փախուց և Ամասունեաց Օտա նախարարն ալ Խոսրովիդուխտն ՚ի Աեսարիա տարաւ :

Հ. Արտաշիր ուրիշ ի՛նչ ըրաւ .

Պ. Մանգակունեաց ցեղը ջնջել տուաւ . Արշակունեաց ցեղն Արարատ նահանգը բնակեցուց , և զանազան կարգադրութիւններ ընելէ , Հայաստանի տուրքն որոշելէ ու Պարսիկ մարդպան մ'ալ դնելէ ետե՛ Պարսկաստան վերագարձաւ :

Հ. Հայաստան միայն Պարսից իշխանութեան տակ մնաց .

Պ. Ոչ. Հռովմայեցւոց Պրովոս կայսրն Արտաշիրի հետ համաձայնելով՝ Հայաստանի մէջ մտնին տէր եղաւ :

Հ. Հռովմայեցիք ի՞նչ ըրին .

Պ. Խոսքով Մեծի որդին՝ Տրդատը, որ Հռովմայեցւոց կրթութեամբը դաստիարակուած և քաջութեան մեծ համբաւ վաստկած էր, Հայաստանի վրայ թագաւորեցուցին :

—o—

Գ. ԼՈՒԽ ԺԷ.

ՏՐԴԱՏ

(Քրիստոսէ 261 տարի յետոյ)

Հ. Տրդատ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Տրդատ մեծ փառօք Հայաստան մտաւ . էր սղատիչները վարձատրեց . Պարսիկներն Հայաստանէն հալածեց և Պարսից ու Ասորեստանի նահանգներուն շատին սիրեց, և ՚ի շնորհակալութիւն՝ շատուածոց զոհ մատոյց :

Հ. Ս. Լուսաւորիչն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ս. Լուսաւորիչ, որ ՚ի Աեսարիա քրիստոնէութեան մէջ կրթուած և ապա Տրդատայ ծառայութեամբ մէջ մտած էր, կոոց զոհ չմատուցանելուն համար չարաչար տանջանքներ կրեց և յետոյ Արտաշատ բերդին խորվիրապը ձգուեցաւ, որ մահապարտից յատկացեալ էր, և ուր 14 տարի մնաց :

Հ. Տրդատ քրիստոնէութեան դէմ ի՞նչ հալածանքներ հանեց :

Պ. Հրովարտակ մը հանելով՝ խստիւ պատուիրեց որ ամեն ոք շատուածոց զոհ և պաշտօն մատուցուէ, և ասոր հակառակ վարուողներուն մահ կըսպանար :

Նաեւ Հռիփսիմեան կուսանքն՝ որ Գիողգէտիաուսի ձեռքէն Հայաստան փախեր էին, նահատակեց :

Հ. Տրդատայ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Տրդատ իր ըրածներուն պատիժը կրեց : Օրը մեծ հանդիսիւ որսի ելած ատեն՝ վրան խեղդութիւն գալով՝ խողի կերպարան ստացաւ պատժալ յՄատուձոյ՝ սկսաւ անտառները թափառիլ :

Եղիաններէն շատեր ալ դիւահարեցան և սաստիկ կը տանջուէին :

Հ. Տրդատ ի՞նչպէս բժշկուեցաւ .

Պ. Խոսքովադուխտի հրեշտակ Տեառն երեւցաւ որ իրեն կըսէր թէ՝ միայն Ս. Գրիգոր կրնայ բժշկել : Խորվիրապէն հանել տուին զպցն, որ բոլորն ալ թշկեց և Ս. Հռիփսիմեանց ու Գայիանեանց համար կայսերաններ շինեց և ուր նոցա մարմիններն ամփոփեց :

Հ. Ս. Գրիգոր ուրիշ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Վաթառնը վեց օր քարոզեց զԱւետարանն ստուծոյ, աղօթեց, ծոմաշրահութիւն ըրաւ և ապա Իշկեց զանոնք, և անոնց ֆրիստոնէութիւն սորուէնեից յետոյ՝ աղբին խնդրանօքը ու մեծ պատուով հարիւր գնաց և հոն Ղևոնդ արքեպիսկոպոսէն ընդ-

հանուր կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ յամին 302ին :

Հ. Ս. Գրիգոր Կեսարիայէն վերադառնալէն յետոյ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Տրդատայ օգնութեամբն Ս. Էջմիածինը շինեց, ուր կը նստին սկիզբէն ի վեր Հայոց Կաթողիկոսները . բոլոր կուսուցանելը կործանեց և անոնց տեղ եկեղեցիներ շինեց, դպրոցներ բացաւ, աղքատանոցներ ու վանքեր հաստատեց, շատերը մը կըրտեց իր ձեռքովն և 400 ի մօտ եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց :

Հ. Ս. Գրիգոր ինչո՞ւ հրաժարեցաւ :

Պ. Ս. Գրիգոր ազգին մէջ քրիստոնէութիւնն հաստատելէ յետոյ՝ ուղելով ա՛լ առանձնական կեանք վարել, հրաժարեցաւ կաթողիկոսութենէ և իրեն յաջորդեց իր կրտսեր որդին՝ Արիստակէս հայրապետն՝ որ նոյնպէս իր հօրը տեղը նիկիոյ Ս. Ժողովին ներկայ գտնուեցաւ, որովհետեւ Ս. Գրիգոր չուզեց անձամբ երթալ :

Հ. Ե՛րբ վախճանեցաւ Ս. Գրիգոր .

Պ. Մանեայ այրին մէջ՝ ուր առանձնացած էր և կը ճգնէր, Գրիստոսի 334 թուականին սրբութեամբ վախճանեցաւ :

Հ. Արիստակէս քանի՞ տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ .

Պ. Եօթը տարի, և Չորրորդ Հայոց Արքիշայոս իշխանէն սրով զարնուելով մեռաւ, ըստ որում Ս. Հայրապետը միշտ կը յանդիմանէր զայն իր անկարգութեանցն համար :

Իր տեղն անցաւ իր եղբայրը՝ Ս. Վրթանէս :

Հ. Տրդատ ուրիշ ի՞նչ գործեր ունեցաւ, և քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Հիւսիսային աղբաց և սարսից հետ պատերազմեցաւ, յաղթեց, Հայաստանի անունը վառուորեց, քրիստոնէութիւնը տարածուելու աշխատեցաւ, բայց նախարարաց իրարու դէմ ատելութենէն զղուելով՝ Մանեայ այրը քաշուեցաւ, և ուր՝ կ'ըսուի թէ՛ թունաւորուելով մեռաւ :

Տրդատ 36 տարի թագաւորեց :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԽՈՍՐՈՎ Բ.

(Քրիստոսէ 343 տարի յետոյ)

Հ. Տրդատին մահուանէն յետոյ ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը .

Պ. Տրդատին մահուանէն յետոյ Հայաստանի վիճակը խանգարեցաւ . Փայտակարանի և Աղուանից վերակացու Սանատրուկ իշխանն ապրատմեցաւ և զլուսը թագ դնելով՝ սկսաւ թագաւորել . նոյնպէս ըրաւ նաև Աղձնեաց Բակուր բղեշխը :

Հ. Նախարարներն ուրիշ ի՞նչ ըրին .

Պ. Արդունեաց, Բղնունեաց և այլ նախարարներ իրարու հետ անդադար պատերազմեցան . այս խառնաշփոթութեանս միջոցին կուսապաշտու-

Թեան պաշտպաններն ոտքի ելան և կուզէին քրիստոնէութիւնը բոլորովին ջնջել:

Հ. Երկիրն այս վտանգէս ի՞նչպէս ազատեցաւ .

Պ. Մնացած հայրենասէր նախարարները Ս. Վրթանէս Հայրապետին քոյն երթալով՝ յետ խորհրդակցութեան՝ Տրդատայ որդին՝ Խոսրով երկրորդը թագաւորեցուցին, որում Աստուան դիմանա կայսրը թագ և ծիրանի զրկեց:

Հ. Խոսրով ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Խոսրով՝ որ թոյլ մէկն էր, գրեթէ շատ անգամ որսորդութեամբ կը պարապէր. անտառներ անկել տուաւ, Խոսրովակերտ քաղաքը շինեց և իր բնակութիւնն ալ Մծրին փոխադրեց:

Հ. Խոսրովի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Պարսիկք՝ որ Հայոց Իքրիստոնէութիւն դառնալուն հաշտ աչօք չէին նայէր, Տրդատայ մահուանէն յետոյ՝ նախ փորձեցին նախարարներն իրարու դէմ գրգռելով՝ Հայաստանի զօրութիւնը տկարացնել, և երբ տեսան թէ իմաստուն նախարարաց և Ս. Վրթանէսի ջանիւքը դադրեցաւ ներքին երկպառակութիւնն, սկսան հիւսիսային ազգերը գրգռել:

Հ. Հիւսիսային ազգերն ի՞նչ ըրին .

Պ. Հիւսիսային ազգերն ՚ի Հայաստան արշաւեցին, բայց Հայոց զօրքէն երկու անգամ լաւ ջարդ կերան ու յաղթուեցան:

Հ. Խոսրով Պարսից հետ ի՞նչպէս վարուեցաւ .
Պ. Երբ լսեց թէ Պարսից Եապուհ թագաւորն հիւսիսային ազգաց հետ միաբաներ է, հարկը դադրեցնելով՝ Յունաց կայսեր տալ խոստայաւ և իննգրեց որ իրեն օգնէ, բայց դեռ բան մը չեղած՝ մեռաւ:

Խոսրով 9 տարի թագաւորեց:

Հ. Խոսրովի մահուանէն յետոյ ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ս. Վրթանէս կաթողիկոսն անմիջապէս նախարարները ժողուեց և Սրշաւիր Կամսարականն Հայաստանի վերակացու դնելով՝ Խոսրովի որդին Տիրանը Վ. Պօլիս կայսեր տարաւ, որպէս զի հօրը տեղը թագաւորեցնէ:

Հ. Պարսիկք ի՞նչ ըրին .

Պ. Թագաւորը կարծելով թէ Հայաստանն անտեր է, շուտ մ'իբ Եապուհ եղբայրը շատ զօրքով Հայաստան զրկեց:

Սրշաւիր Կամսարականն ալ անմիջապէս անոր դէմ ելնելով՝ սաստիկ ջարդ մը տուաւ և փառաւորապէս յաղթեց:

— 0 —

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ՏԻՐԱՆ Բ.

(Քրիստոսէ 353 տարի յետոյ)

Հ. Խոսրովին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իբ որդին Տիրան Երկրորդ, զոր Յունաց կայսրն Հայոց վրայ թագաւորեցուց:

Հ. Տիրան ի՛նչպէս մարդ էր և ի՛նչ ճանբայ բռնեց .

Պ. Տիրան Երկրորդ բոլորովին մոլի մէկն էր : Իր ապահովութեանն համար ուզեց որ Պարսից և Յունաց հետ միանգամայն խաղաղութեամբ վարուի , և այնպէս ալ դաշնադրութիւն մ'ունեցաւ :

Հ. Տիրան ի՛նչ անգթութիւն և ամբարշտութիւն գործեց .

Պ. Յուլիանոսի պատկերն եկեղեցեաց մէջ կատել տուաւ . Ս. Յուսիկ հայրապետը զայն խորտակեց . ասոր վրայ Տիրան բարկանալով նա մահաւանդ Յուլիանոսէն վախնալով Ս. Հայրապետը ծեծի տակ մեռցնել տուաւ և Փառներտէ հանուն մէկը կաթողիկոս դրաւ :

Հ. Տիրան քանի՛ տարի թագաւորեց .

Պ. Տիրան իր դաշնադրութեանն հակառակ՝ Պարսից և Յունաց պատերազմին ժամանակ՝ Յունաց օգնելուն վրայ Պարսից Եապուհ թագաւորը բարկացաւ և զայն խաբէութեամբ իր բռնի կանչելով՝ բրած նենդութեանն համար զայն լաւ մը յանդիմանելէ յետոյ՝ աշուրները կուրցուց և Կուաշ աւանը զրկեց :

Տիրան 11 տարի թագաւորեց :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԱՐՇԱԿ Բ.

(Բրիտանոսէ 361 տարի յետոյ)

Հ. Տիրանին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Պարսից Եապուհ թագաւորն Հայաստանի թագաւորութեան վրայ իր ազդեցութիւնը տարածելու համար Տիրանին Արշակ որդին թագաւորեցուց .

Յունաց կայսրն՝ ըստ վաղեմի դաշնադրութեան, հարկ պահանջեց . Արշակ դեսպաններն անարդելով ետ դարձուց :

Հ. Յունաց կայսրն ի՛նչ բրաւ .

Պ. Յունաց կայսրն ասոր վրայ սաստիկ բարկանալով Արշակայ եղբորորդին Տրդատն, որ իր բով պատանդ էր , սպաննել տուաւ և Թէոդոս զօրավարն ալ մեծ բանակով Հայաստան զրկեց :

Արշակ իր բրածը ճանչնալով՝ Մեծն Ներսէս հայրապետը միջնորդ ձգեց և խոստացաւ հարկը վճարել :

Հ. Մեծն Ներսէսի միջնորդութիւնն ի՛նչ արդիւնք ունեցաւ .

Պ. Կայսեր բարկութիւնը զիջաւ և մշտնջենաւոր բարեկամութեան համար իր ազդականներէն Ողիմեդիազա անուն աղջիկ մը կնուութեան տուաւ :

Հ. Արշակ ի՛նչ ընթացք բռնեց .

Պ. Բնութեամբ անխոհեմ և խիստ մոլի մէկն

Պ. Որպէս զի Յունաց հետ Հայոց յարարեալ բուժիւնը խզի :

Նաև Հայաստանէն հեռացող նախարարաց կիներն ալ բերդերու մէջ արդիւնց , որպէս զի նախարարը վերստին Հայաստան դառնան :

Հ. Հայք ի՛նչպէս ազատեցան այս աղետներէն .

Պ. Թէոգոս կայսերական գահը ելածին պէս Ս. Ներսէսն արսորէն դարձուց և պառուով իր բովը կը պահէր :

Մեծն Ներսէս լսելով Արշակայ մահն ու Հայաստանի աղետները՝ ինդրեց կայսրէն որ Պապն Հայաստանի վրայ թագաւորեցնէ :

Հ. Մեծն Ներսէսի խնդիրը կտտարուեցաւ .

Պ. Կայսրն ընդունելով Մեծն Ներսիսի խնդիրն՝ Արշակայ որդին Պապը՝ որ Ս. Ներսէսի հետ Պոլիս գացած էր , Տերենտիանոս զօրավարին հետ շատ մը զօրքով և Մեծն Ներսէսն ալ մէկտեղ Հայաստան զրկեց , որոնց ընկերացան նաև նախարարներն ալ :

Հ. Մերուժան ուրիշ ի՛նչ ըրաւ .

Պ. Պապն Հայաստան մտածին պէս փախաւ և հրաման ըրաւ որ նախարարաց կիները պարիսպներէն կախեն : Եսպուհ Պապին թագաւորելը լսելով բազում օգնութիւն զրկեց Մերուժանին , որ նորէն Հայաստան եկաւ , բայց չարաչար յաղթուեցաւ :

Հ. Մերուժանի փախճանն ի՛նչ եղաւ .

Պ. Փախած միջոցին Սմբատ Բագրատունին

բռնեց զինքն ու կրակի մէջ տաքցած շամիրու մ'անոր գլուխը դնելով՝ ըսաւ « Կը պսակեմ՝ զքեզ , Մերուժան , որովհետև Հայոց վրայ թագաւորել կը փափաքէիր , և ինձ ասպետիս կիցնայ իմ հայրենի իշխանութեամբս զքեզ պսակել » :

Հ. Ս. Ներսէս ի՛նչ ըրաւ .

Պ. Ժողովեց նախարարներն և նախ Պապն յորդորեց որպէս զի չարիք գործելէ զգուշանայ և քրիստոնէավայել կեանք անցընէ . նախարարներն ալ խրատեց որ միշտ հաւատարիմ մնան թագաւորին :

Հ. Պապ ի՛նչ ընթացք բռնեց .

Պ. Քիչ մը ատեն Ս. Հայրապետին խրատուցն անսալէ ետև՝ կամաց կամաց ինքզինն անկարգութեան տուաւ և Մեծն Ներսէսի խրատներէն և յանդիմանութիւններէն ազատ մնալու համար ալ կատարեալ ապերախութեամբ թոյն խմցուց իր և ընդհանուր Հայաստանի անմահ բարեբարին , որոյ մահը մեծ վիշտ պատճառեց և ամբողջ ազգն անմխիթար սգաց :

Հ. Մեծն Ներսէսի մահուանէն յետոյ՝ Պապ ի՛նչ ըրաւ .

Պ. Ինքնագլուխ մնալով՝ սխաւ իր ամեն ուղածն ընել , և Յունաց ազդեցութիւնը ջնջելու համար ալ Եահակ անուն մէկը կաթողիկոս դրաւ , Յոյն զօրավարներն հարածեց և Յունաց կայսրէն գլուխ քաշեց :

Հ. Իր ըրածին հետեանքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ասոր հետեանքն այն եղաւ որ Յունաց Թէոդոս կայսրը մեծ բանակաւ մը Հայաստան զրկեց Տերենտիանոս զօրավարն , որ Պապը բռնեց ու Կ. Պօլիս զրկեց , ուր գլխաւեցաւ :

Պապ եօթը տարի թաղաւորեց :

—o—

ԳՂՈՒԽ ԻԲ.

ՎԱՐԱՂԳԱՏ

(Քրիստոսէ 391 տարի յետոյ)

Հ. Պապին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Վարաղգատ անուն մէկն , որ Արշակայ օրոյն Յունաստան փոխած էր , և իր քաջութեանն համար Յունաց կայսրը զինքը թագաւորեցուց :

Հ. Վարաղգատ ի՞նչ ընթացք բռնեց .

Պ. Վարաղգատ Յունաց տգրեցութենէն ազատելու՝ և հետեւաբար Պարսից դաշնակցութիւնը ձեռք բերելու նպատակաւ Պարսկաստան գետազան զրկեց , բայց Կ. Պօլսոյ մէջ այս գաղտնիքն իմացուելով՝ կայսրն անմիջապէս կանչեց զայն և շղթայակապ Իսլանա կղզին զրկեց :

—o—

ԳՂՈՒԽ ԻԳ.

ԱՐՇԱԿ ԵՐՐՈՐԴ , ՎԱՂԱՐՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՒ ԽՈՍՐՈՎ ԵՐՐՈՐԴ

(Քրիստոսէ 392 տարի յետոյ)

Հ. Վարաղգատին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Թէոդոս կայսրը՝ Պապին երկու որդիքն Արշակ և Վաղարշակը , որ իր քովը պատանդ էին , Հայաստանի վրայ թագաւորեցուց , որպէս զի այս միջոցաւ կարենայ զՀայաստան իր իշխանութեան ներքեւ պահել :

Հ. Արշակ Հայաստանի ո՞ր մասին վրայ թագաւորեց .

Պ. Արշակ Հայաստանի արեւելեան մասին վրայ թագաւորեց և իր աթոռն Արարատայ մէջ հաստատեց :

Հ. Վաղարշակ ո՞ր մասին վրայ թագաւորեց .

Պ. Վաղարշակ ալ Հայաստանի արեւմտեան մասին վրայ թագաւորեց և իր աթոռը Եկեղեաց դաւառին Երիզա քաղաքն հաստատեց :

Հ. Այս միջոցիս ի՞նչ նշանաւոր դէպք պատահեցաւ .

Պ. Թէոդոս կայսրն այս միջոցիս մեռնելով՝ կայսրութիւնն յերկուս բաժնուեցաւ , և կրօնական վէճերն արեւելեան կայսերաց քաղաքականութեան հիմը եղան , և որովհետեւ Պարսիկք արդէն հաշտ աչօք չէին նայէր քրիստոնէութեան և այս պատ-

ճառաւ մանաւանդ Հայոց վրայ, յիշեալ դէպքէն օգուտ քաղելով՝ յայտնի համարձակ սկսան քրիստոնէութեան դէմ ելնել:

Հ. Հայք ի՞նչ ընթացք բռնեցին .

Պ. Որովհետեւ ներքին անընդհատ վէճերու պատճառաւ Հայաստանի զօրութիւնը ակարացած էր, Հայք այս օրէն միառնկին դրին դռնէ իրենց ազգայնութիւնն ու եկեղեցին պահպանելու հոգ տանիլ:

Հ. Վաղարշակ ո՞րքան ատեն թագաւորեց .

Պ. Տարի մը:

Հ. Վաղարշակայ մահուանէն յետոյ Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ:

Պ. Վաղարշակայ մահուանէն յետոյ Հայաստան Արկադէոս կայսեր և Շապուհ երկրորդի միջեւ բաժնուեցաւ: Արշակ երրորդ չուղելով կռապաշտ թագաւորի մը ծառայութեանը մէջ գանուիլ, Յունաց մասն անցաւ. նախարարք ալ իրեն հետեւեցան:

Հ. Պարսից մասին ո՞վ թագաւորեց .

Պ. Պարսից թագաւորն Հայ նախարարները ետ դարձնելու համար Արշակունի խոսրով երրորդն իր մասին վրայ թագաւորեցուց և յայտարարեց որ փախչող նախարարներուն ինչքերն յարքունիս պիտի գրաւէ, եթէ չվերադառնան:

Հ. Շապուհի այս հնարքն ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ:

Պ. Արշակ Գ. իր անխոհեմութեամբն արդէն նախարարներն իրմէ վշտացուցած ըլլալով՝ ա-

նոնցմէ շատեր իրենց գանձերուն հետ նաև թագաւորին գանձերն ալ հետերնին առած՝ Խոսրով Գ. ի քովը դացին:

Արշակ Խոսրովին բողոքեց, որ բնաւ հոգ չըրաւ. ուստի Արշակ ալ պատերազմի ելաւ:

Հ. Այս հայրենաւէր պատերազմին վախճանն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Երկու կողմին զօրքերն ալ ճակատ ճակատի եկան ՚ի մեծ ուրախութիւն Պարսից և Յունաց՝ որ խիստ դոհ էին թէ Հայք իրենց զօրութիւնն այսպէս իրենց ձեռօքը կ'սպառեն:

Արշակ յաղթուեցաւ, դարձաւ Եկեղեաց դաւառն՝ ուր և մեռաւ:

Հ. Յոյներն Արշակին տեղ զո՞վ թագաւոր դրին իրենց մասին վրայ .

Պ. Յոյներն այլ ևս թագաւոր չդրին, այլ Յոյն կոմսերու ձեռօք կառավարեցին:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ԽՈՍՐՈՎ Գ. ԱՌԱՆՁԻՆ

(Քրիստոսէ 400 տարի յետոյ)

Հ. Յունաց մասին Հայ նախարարներն ի՞նչ ըրին .

Պ. Առանց Արշակունի թագաւորի Ֆեալ չուղելով՝ ամենն ալ Խոսրովին թուղթ դրեցին և

փափաք յայտնեցին թէ իրենք ալ կուզեն Պարսից մասն անցնիլ, այն պայմանաւ որ իրենց կարուածներն ու նախկին իրաւունքներն իրենց վերագարձուին և զիրենք Յոյն կուսակալաց գէմ պաշտպանէ :

Խոսրով կատարեց անոնց խնդիրքն որով նախարարներն ալ անոր մասն անցան :

Հ. Խոսրով Երրորդ ի՞նչպէս թագաւորեց .

Պ. Խոսրով, որ կը փափաքէր Յունաց մասին վրայ ալ ինք թագաւորել, իր այս դիտաւորութիւնն յայտնեց Արկադ կայսեր, որ կատարեց նորա խնդիրն, որով սկսաւ Խոսրով Յունաց մասին վրայ ալ թագաւորել :

Հ. Անկէ ետքն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ասպուրակէս կաթողիկոսը վախճանած ըլլալով Մեծն Ներսէսի որդին Ս. Սահակը կաթողիկոս դրաւ :

Հ. Ս. Սահակ ի՞նչպէս վարեց իւր պաշտօնը .

Պ. Չչայաստան ծաղկեցնելու և Քրիստոնէութիւնն յառաջ տանելու մեծ ջանքեր ըրաւ իրեն օգնական ունենալով զՍ. Մեսրոպ վարդապետ :

Հ. Խոսրովի գլխուն ի՞նչ աղէտ պատահեցաւ .

Պ. Շապուհ առանց իր գիտութեանն զՍ. Սահակ կաթողիկոս դնելուն և Յունաց հետ բարեկամութիւն հաստատելուն համար սաստիկ բարկացած՝ Խոսրովն յանդիմանեց :

Հ. Խոսրով ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Նեղանալով այս յանդիմանութեան վրայ՝ խիստ պատասխան մը զրկեց, և Յունաց կայսեր թուղթ գրեց որ իրեն օգնէ : Շապուհ ալ խնդին բազում զօրքով իր Արտաշիր որդին Հայաստան զրկեց :

Արտաշիր Ս. Սահակը կաթողիկոսութենէ ձգեց և Խոսրովն ալ ամուր շղթաներու զարկած՝ Պարսկաստան զրկեց, ուր Անյուշ բերդը գրուեցաւ :

— 6 —

ԳՂՈՒԽ ԻԵ .

ՎՌՅՄՇԱՊՈՒՀ

(Քրիստոսէ 401 տարի յետոյ)

Հ. Հայաւասանի վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Արտաշիր՝ Խոսրովին եղբայրը Վռանչապուհը թագաւորեցուց, որ իր խոհեմ կառավարութեամբն և իմաստութեամբը շատ բարեաց պատճառ եղաւ : Ասոր օրովը դադրեցան անդադար երկպառակութիւններն, որ այնքան մեծ աղետ պատճառեցին. և խաղաղութիւն տիրեց :

Հ. Վռանչապուհ որպիսի քաղաքականութեան հետևեցաւ .

Պ. Պարսից և Յունաց հետ միշտ սիրով կը վարուէր : Ասոնք շատ անգամ իրենց միջև ծագած վէճերուն համար զինքը դատաւոր կը կար-

դէին, որ խնդիրն հաշտութեամբ կը վերջացնէր երկու կողմն ալ իրաւախոհ ընելով:

Հ. Վ. Բամիսպուհի զո՞վ իրեն աջակից ունէր:

Պ. Չ. Ս. Սահակ, զոր Արտաշիւրի կամօքն ու հաճութեամբը վերստին կաթողիկոս դրաւ Վ. Բամիսպուհի և հրովարտակ մ'ալ ձեռք ձգեց, որ կը պատուիրէր Ս. Սահակին բոլոր ուղածները կատարել:

Հ. Վ. Բամիսպուհի օրով Հայաստանի վիճակն քննեց եղաւ:

Պ. Վ. Բամիսպուհի Հայաստանի մէջ ուսումն և կրթութիւն ծաւալելու մեծ ջանքեր ունեցաւ. բազում վարժարաններ բացաւ. ընդունակութիւն և յարմարութիւն ունեցող շատ երիտասարդներ ուսմունքնին կատարելագործելու համար Աթէնք զրկեց, վերջապէս իր այս ըրածներովն Հայաստան նոր կեանք և կենդանութիւն ստացաւ:

Հ. Վ. Բամիսպուհի օրով ի՞նչ նշանաւոր դիւտ եղաւ:

Պ. Ս. Սահակայ և Ս. Մեսրոպայ ջանիւքն Հայերէն գիրերն հնարուեցան և ազգային դպրութիւնն այս միջոցիս մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ, այնպէս որ այս ժամանակն Հայոց դրահանութեան օսկեդարը կը կոչուի:

Հ. Վ. Բամիսպուհի քանի՞ տարի թագաւորեց:

Պ. Վ. Բամիսպուհի 21 տարի թագաւորելէ և արտաքին օտարութեանց և ազգային յառաջադի-

մութեան պատճառ և ձեռնառու ըլլալէ ետեւ՝ մեռաւ խաղաղութեամբ, բոլոր Ազգն ու Հայրենիք անմխիթար սգոյ մէջ թողլով:

— 0 —

Գ. Լ. ՈՒԻ Ի Զ.

ԽՈՍՐՈՎ Գ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՆԳՍՏ
ԵՒ ՇԱՊՈՒՆ Հ ՊԱՐՍԻԿ

(Քրիստոսէ 422 տարի յետոյ)

Հ. Վ. Բամիսպուհի զո՞վ յաջորդեց:

Պ. Վ. Բամիսպուհի որդին անջափահաս ըլլալուն՝ Ս. Սահակին աղաչանքն Յազկերտ վերստին թագաւորեցուց զԽոսրով Երրորդ՝ որ շրջութաներէն արձակուած՝ Անյուշ բերդը կը կենար, բայց Խոսրով երկրորդ անգամ տարի մը միայն թագաւորեց, որովհետեւ մահը վրայ հասաւ:

Հ. Խոսրովին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Խոսրովին մահուրէն ետեւ Շապուհ չուղեց որ Հայաստանի վրայ Հայ թագաւոր դնէ, ուստի իր որդին թագաւորեցուց, որպէս զի այս միջոցաւ կարենայ Հայերը որսալ և Պարսից աղանդին դարձնել:

Հ. Հայք ընդունեցին զՇապուհ:

Պ. Հայք թէպէտ մտադիր էին դէմ դնել և և չընդունիլ, բայց Համազասպ Մամիկոնեան նոյն ատենները մեռած և իրենց ուրիշ հաւա-

տարիմ առաջնորդ մը չունենալնուն պատճառաւ
ակամայ ընդունեցին զայն, որ իր հեան Հա-
յաստան բերաւ Պարսկաստան գտնուող Հայ
նախարարները :

Հ. Եապուհ ինչպէս թագաւորեց .

Պ. Չիրցաւ հաճելի ըլլալ նախարարաց, որ
միշտ կը նախատէին զինքն ու կանարգէին : Եա-
պուհ այսպէս 4 տարի անարգարար թագաւո-
րելէն յետոյ՝ իր հօրը մահուան լուրն առնելով՝
չուա մը Պարսկաստան գնաց. սակայն չիրցաւ
իր նպատակին հասնիլ, վասն զի սպաննեցին զայն :
Հայք ալ Ներսէս ձիհրակացւոյն առաջնորդու-
թեամբը Պարսիկներն Հայաստանէն հալածեցին :

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ԱՐՏԱՇԷՍ Գ. կամ ԱՐՏԱՇԻԲ

(Քրիստոսէ 427 տարի յետոյ)

Հ. Արտաշիւրի երթալէն ետև Հայաստանի
փիճակն ինչ եղաւ .

Պ. Յազկերտի յաջորդը՝ Վ. աւամ Ե. զօրք զըր-
կեց Հայաստան. բայց Հայ նախարարներն իրենց
անառիկ ամբողջներն ամբացած ըլլալով Պարսից
չատ փնաս հասուցին, թէ և Հայաստան ալ ոչ
նուազ աւերում կրեց երևք չորս տարի :

Հ. Վ. աւամ ինչ քաղաքականութիւն բունեց .

Պ. Տեսնելով որ առանց նախարարներուն կա.

մացն անկարելի է տիրել Հայաստանի, Սեբաս-
թաղքատունելին ձեռքով ուզեց հաշտութիւն գո-
յացնել. ուստի իր հրաւիրելովն ու Ս. Սահա-
կին յորդորմամբը նախարարը Սեբաստն ու Ս. Սա-
հակին թողը՝ Վարդան սպարապետը Վ. աւամին
զրկեցին, որ ըստ նոցա ինդրամայրը՝ Վ. աւամ
պուհի սրբին Ս. քաաչեան Հայոց վրայ թագա-
ւորեցուց :

Հ. Արտաշեսի օրով Հայաստանի մէջ ինչ
փոփոխութիւն եղաւ .

Պ. Ս. Մեարոպ՝ որ Հայաստանի Յունաց մասը
կը գտնուէր, Ս. Սահակին քով դարձաւ և այս
երկուքը ձեռք ձեռքի տուած՝ Հայոց մտուոր
և բարոյական զարգացմանը գարձեալ մեծապէս
աշխատեցան և իրենց ընտիր աշակերտներէն ու
մանք ուսումնին կատարեւազարծելու համար
Կ. Պոլիս, Աղէքսանդրիա և Եգեսիա զրկեցին :

Հ. Ա. տոնց մէջ նշանաւորներն ո՞րոնք են .

Պ. Եղիսիկ, Կորիւն, Յովսէփ Պաղնեցի, Ղե-
ւանդ և Յովհանն որ Կ. Պոլիս գացին. Մովսէս
Խորենացի, Դաւիթ Անյաղթ, Մամբրէ և այլք
Աղէկսանդրիա, իսկ մէկ քանին ալ Եգեսիա :

Հ. Արտաշիւր ինչպէս թագաւորեց .

Պ. Արտաշիւր իր երկտասարդական մալու-
թիւններուն հետևելով՝ սկսաւ ինքզինք բոլոր-
ովն անկարգութեան տալ, որով ատելի եղաւ
նախարարաց, որ խաղաղ զրուելով իրմէ՝ խոր-
հուրդ ըրին որ սմբաստանեն զայն և ինդրեն

Պարսից թագաւորէն որպէս զի թագաւորութենէ ձգէ և Պարսիկ իշխան մը զրկէ :

Հ. Ս. Սահակ ինչ խորհուրդ տուաւ .

Պ. Նախարարք երբ իրենց այս վատ խորհուրդն յայտնեցին , ամենևին յանձն չառաւ և բաւ « Ինձ քա՛ւ լիցի մատնել գայլոց զի՛մ ատայեալ ոչխար և ոչ նպատել զհլուանդացեալն կամ զբժշկեալն , այլ դահավէճ առնել . . . » Զի՛արդ լինիցի այդ , փոխանակել զի՛մ ատայեալ ոչխար ընդ առողջ գաղանի , որոց առողջութիւնն է մեծ պատուհաս » :

Հ. Ս. յս իմաստուն խորհուրդն ինչ ընդունելութիւն գտաւ .

Պ. Նախարարք 'ի կրից արբեալ՝ բնաւ չը հաճեցան , մանաւանդ որ կարծելով թէ Ս. Հայրապետը զիրենք քնայնելով՝ կուզէ միջոց տալ թագաւորին որպէս զի վրէժ լուծէ իրենցմէ , վատարար խորհուրդ ըրին և որոշեցին վերջադրնել Հայոց թագաւորութեան հետ նաեւ Ս. Լուսաւորչայ տան հայրապետութիւնը :

Հ. Նախարարք իրենց այս վատ խորհուրդն ինչպէս գործադրեցին .

Պ. Այժմէացի Սուրմակ անուն չքահանայ մ'ալ իրենց ընկեր առնլով՝ գացին Պարսից թագաւորին ամբաստանեցին զՍ. Սահակ և զԱրտաշէս՝ զրզարտելով թէ Յունաց հետ միացեր են և թէ իրմէ պիտի ապստամբին :

Հ. Վատուրի նախարարաց այս դժոխային մեքենայութիւնն ինչ հետևութիւն ունեցաւ .

Պ. Վ. Լամ՝ Արտաշէրն ու Ս. Սահակը Պարսկաստան կոչեց , որ անմիջապէս փութացին . Վ. Լամ՝ Արտաշէրը թագաւորութենէ և Ս. Սահակն ալ կաթողիկոսութենէ ձգեց , Պարսկաստանի մէջ արդիւնց զանոնք և նախարարաց ալ առատ պարգևներ տուաւ :

Հ. Վ. Լամ՝ Հայաստանի համար ինչ տնօրէնութիւն ըրաւ .

Պ. Սուրմակ չքահանան կաթողիկոս և Վ. ԵՏ Միհրչապուհ անուն Պարսիկ մ'ալ Հայաստանի մարզպան դրաւ , որով վերջացաւ Հայաստանի անկախութեան հետ Արշակունեաց հարստութիւնը : Արտաշէս Երրորդ կամ Արտաշիր վեց տարի թագաւորեց :

ԺԱՄԱՆԱԿ ԱՆԻՇԻՍՆՈՒԹԵԱՆ

(Յրիտասէ 440 տարի յետոյ)

— 0 —

ՊԼՈՒԻՍ Ա.

ՄԱՐԶՊԱՆՔ ԵՒ ՈՍՏԻԿԱՆՔ

Հ. Արշակունեաց հարստութեան ջնջուելէն յետոյ Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Քինախնդիր և վատապի նախարարաց անպիտանութեամբն Արշակունեաց հարստութիւնը ջնջուելէն յետոյ՝ Պարսկաստանի նահանգներէն մին դարձաւ Հայաստան , որ մարդպանաց ձեռօք կը կռւաւարուէր :

Հ. Ո՛վ եղաւ առաջին մարդպանը .

Պ. ՎԵՏ Միհրչապուհ Պարսիկն որ խաղաղութեամբ կառավարեց զՀայաստան , և հանդրստութեան մէջ պահեց :

Հ. Սուրմակ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ս.յս չար կաթողիկոսն իր փառամարտութեամբն և վերջին աստիճան անկարգութիւններովը այն խաղաղութիւնը վրդովելուն համար նախարարը զինքն աթոռէն վար առին և վրաբնտեցին :

Հ. Սուրմակին տեղ ո՛վ կաթողիկոս դրուեցաւ .

Պ. Պարսից թագաւորը Սուրմակին տեղ Բըր-

բիշյ Ստորին կաթողիկոս դրաւ . բայց ասոր ալ յախշտակութիւններէն նախարարը դժգոհ եղան և վառաձէն խնդրեցին ոմանք որ ուրիշ մը կաթողիկոս դնէ , և ոմանք ալ դարձեալ Ս. Սահակը ուղեցին :

Հ. Վառաձ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Երկու կողմն ալ գոհացնելու համար Շմուէլ Ստորին և թէ Ս. Սահակը կաթողիկոս դրաւ : Շմուէլին պաշտօն տուաւ որ հարկերն հաւաքէ , դատաստան տեսնէ և աշխարհական բաներն հագայ . իսկ Ս. Սահակին ալ հոգեւորական խընդիրները կարգադրելու և Շմուէլին հաւանութիւն տուած անձինքը ձեռնադրելու պաշտօն տուաւ :

Հ. Շմուէլ ի՞նչպէս վարեց իւր պաշտօնը .

Պ. Շմուէլ Հայաստան եկածին պէս փոքր պատճառներու համար սկսաւ եպիսկոպոսաց կալուածներն յախշտակել . շատերն իշխանութենէ ձգեց և այս եղանակաւ 3 տարի պաշտօն վարելէ յետոյ՝ մեռաւ :

Հ. Ս. Սահակ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սրտին ցաւէն Բաղրեւանդ գաւառը քաշուեցաւ . նախարարը իրենց ըրածին համար թողութիւն խնդրեցին և աղաչեցին որ կաթողիկոսութիւնը վերստին յանձն առնու , բայց Ս. Հայրապետը բայց ի բաց մերժեց , Հայաստանի ապագային համար տեսած տեսիլքն անոնց պատմեց և քանի մը տարիէն որքութեամբ վախճանեցաւ իր ծնածօրը :

Հ. Ս. Մեարտայ երբ վախճանեցաւ .

Պ. Ս. Սահակայ վախճանելէն վեց ամիս յետոյ :

Հ. Ո՞վ կաթողիկոս դրուեցաւ .

Պ. Ս. Մեարտայի աշակերտներէն Յովսէփ Պաղնկցի քահանան , որ եկեղեցականաց և ոչխարհականաց մէջ մտած մի քանի անկարգութեանց դարման տանելու համար իր իշխանութեան կօթներօրդ ասորին Շահապիվանայ մէջ եկեղեցական ժողով դուստրեց :

Հ. Պարսիկք ի՞նչ չարիք հասուցին Հայոց .

Պ. Վառամի յաջորդն Յաղկերա Բ. թագաւորելուն պէս միտքը դրաւ որ քրիստոնէութիւնը ջնջէ . ուստի Յունացմէ ետեւ ղէնքն Հոնաց ղէմ՝ դարձուց : Ս.յս պատերազմին մէջ Հայ նախարարներէն և զօրքերէն շատ մարդ շարդուեցաւ Պարսից խորամանկութեամբն , ըստ որում միտունին գրեր էին նախ Հայոց զօրքն ու զօրավարները ջնջել , որպէս զի ժողովարդը գիւրաւ կարենան իրենց ազանդին դարձնել :

Հ. Պատերազմէն ոյլ դարձող նախարարաց հետ Յաղկերա ի՞նչպէս վարուեցաւ .

Պ. Քաջութեամբ նշանաւոր հանդիսացող նախարարները վտխանակ վարձատրելու՝ ստիպեց որ արեւուն երկրպագութիւն ընեն . նախարարք յանձն չառին , ուստի և Յաղկերա բանտարկեց զանոնք և զոմանս ալ նահատակեց . իսկ Հայոց զօրքը դարձեալ պատերազմի զրկեց , զորս Պար-

սիկները ճանբան կանարգէին և կը չարչարէին :

Հ. Մի՛հր Ներսէ՛էն ետեւ ո՞վ եղաւ կուսակալ .

Պ. Պենչապուհ անուն խորամանկ Պարսիկ մը , որ շատ նեղեց Հայերը . նախարարաց մէջ խոռվութիւն ձգեց . եկեղեցեաց վրայ հարկ դրաւ . եկեղեցականները սրուեց և հարկերը կրկնապատկեց , որովհետեւ այսպիսի բուռն միջոցներով կուզեր որ Հայերը նեղը ձգելով՝ Պարսից ազանդին դարձնէ :

Հ. Ս.յս բանութիւններն ի՞նչ հետեւանք ունեցան .

Պ. Օգուտէ զատ զնասուց պատճառ եղան , որովհետեւ Հայք զՊարսիկներն սկսան աւելի ասել և բոչորովին զզուիլ :

Հ. Պարսիկք ուրիշ ի՞նչ միջոց ՚ի գործ դրին .

Պ. Մի՛հր Ներսէ՛՝ Պարսից տէրութեան հազարապետը մոգպետին խորհրդովն Հայոց մեծերուն նամակ մը գրելով՝ յորում իբր թէ Պարսից ազանդին գերազանցութիւնն և քրիստոնէական ճշմարիտ կրօնին սուտ լինելը ցոյց կուտար և կը հրամայէր որ կամ իր գրածներն հերքեն և կամ Պարսկաստան երթան :

Հ. Հայք ի՞նչ ըրին .

Պ. Յովսէփ կաթողիկոսի հրաւիրմամբն Հայոց եպիսկոպոսները , քահանաներն և ազգին մեծամեծներն Արտիշատ քաղաքը ժողով կազմելով՝ Մի՛հր Ներսէ՛ի գրածները մի առ մի հերքող պատուական պատասխան մը գրեցին , ցոյց տա-

լով քրիստոնէութեան գերազանցութիւնն և Պարսից ազանդին ստութիւնն ու անպիսանութիւնը, և զայն անմիջապէս զրկեցին:

Հ. Յաղկերթ ինչ ըրաւ .

Պ. Կատաղին Յաղկերթ սաստիկ զայրացած ու բորբոքած՝ հրաման զրկեց Հայոց նախարարներուն և զանոնք Պարսկաստան կոչեց: Նախարարք թէպէտ նորա դիտաւորութիւնը դիտէին, բայց ակամայ երթալ պարաւորեցան, երզումք ընելով թէ հաւատքնուն վրայ հաստատ պիտի մնան:

Հ. Յաղկերթ ինչպէս վարուեցաւ անոնց հետ .

Պ. Ոչ թէ սովորական ընդունելութիւնը ըրաւ, այլ և շատ ալ խիստ վարուեցաւ և պատուիրեց որ երկրորդ օրն իրեն հետ արևուն երկրպագութիւն ընեն:

Նախարարք յանձն չառին, Յաղկերթ բանտաբկել տուաւ զանոնք և զօրք պատրաստեց երթալ զՀայաստան կործանելու և զիրենք ալ հեռաւոր տեղեր տքտրելու:

Հ. Նախարարք ինչ ընթացք բռնեցին .

Պ. Նախարարք, որ Պարսկի մի միջոցաւ իմացեր էին եղած պատրաստութիւնները, խոհեմութիւն սեպեցին արտարուստ հնազանդիլ Յաղկերթի կամայն և այսպէսով կրցին աղափլ ու Հայաստան գառնալ, որոնց հետ Յաղկերթ 700 ի չափ մոզեր և մոզպետ մը զրկեց, և նախարարաց մէջէն մի քանին իրր աւանդ իր ըօլը պահեց:

Հ. Մոզերն ինչ ընդունելութիւն գտան ՚ի Հայաստան .

Պ. Աղգն երբ իմացաւ նախարարաց հաւատաւորութիւնն և մոզերուն գալն, ամենք միաբանեցան և հաստատապէս միտուրնին դրին որ բնաւ մէկու մը չխնայեն. ուստի մեծ փոքր և կին ամենքն ալ զէնք առած և Ս. Ղևնդ քահանան ալ ասոնց գլուխն անցած՝ վազեցին ընդ առաջ և հասաւ գաւազաններով մոզերը լաւ մը ծեծեցին ու ընդապատաւ փախուցին:

Հ. Մոզպետն ինչ ըրաւ .

Պ. Սաստիկ զարհուրած և Հայոց հաստատաւորութեան փորձն անձամբ առած՝ համոզուեցաւ թէ Հայերը մոլորեցնելն անկարելի է. ուստի Վասակ Մլենին, որ մարզպան դրուած էր, առինքն կոչելով լաւ մը յանդիմանեց և ըսաւ՝ « Եթէ դու ալ չես ուղեր մեր կրօնքն ընդունիլ, ըսէ բացայայտ և ես կը դրեմ՝ մեծ մոզպետին և Միհր Ներսեհին, որ համոզեն թաղաւորն և ձեր երկիրն ՚ի զուր չապահանի »:

Հ. Վասակ ինչ ընթացք բռնեց .

Պ. Իր անյազ փառամոլութենէն զինուցած՝ համոզեց մոզպետն և բազում զօրք ժողուելով սկսաւ տնանց ստակ և տնանց ալ պատիւներ խոստանալ և իրեն կամակիցներ շատցնել: Իր նպատակին հասնելու համար ալ մոզերը նախարարաց տունները բաժնեց:

ՊԱՐՄԻՅ ԴԷՄ ՀԱՅՈՅ ՅԱՂԹՈՒԹԻԻՒՆԸ

(Քրիստոսէ 448-49 տարի յետոյ)

Հ. Վասակայ այս չարութիւններն ի՛նչ արդիւնք ունեցան .

Պ. Եկեղեցական Հարք ճարտարութեամբ բաժնեցին ուրացեալները . առ երեսս ուրացեալք խորին զգջում յայտնեցին և եկեղեցականաց քաջալերութենէն ոգևորեալ՝ յարձակեցան անմիջապէս Վասակայ բանակին վրայ , շրջապատեցին զարկին , շատ երեւելի իշխաններ ձեռք ձգեցին և զանոնք ամուր բերդերու մէջ դրին :

Հ. Վասակ ի՛նչ եղաւ .

Պ. Վասակ ալ ձեռք խնկաւ . բայց եպիսկոպոսաց ոտքն իյնալով և երգմամբ խոստանալով որ այլևս քրիստոնէութեան դէմ չշարժի և անոր վրայ հաստատ մնայ , վերստին ազատ թողուեցաւ :

Հ. Հայք Պարսիկներուն ի՛նչ ըրին .

Պ. Հայոց բանակը Վասակի բանակը զարնելէ և ջնջելէ ետև յարձակեցաւ Պարսիկ զօրաց վրայ , զարկաւ , ցրուեց , բերդերուն տիրեց և մտերն ալ կէս մը ջարդեց և կէս մ'ալ 'ի փախուստ դարձուց , կրակատուները կործանեց և այս բոլոր բրածներուն մէջ կատարելապէս յաջողեցաւ :

ՕԳԵՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ ԱՌ ԱԳՈՒԱԼՍ

(Քրիստոսէ 450 տարի յետոյ)

Հ. Այս միջոցիս Ազուանից երկիրն ի՛նչ պատահեցաւ .

Պ. Սերուխտ զօրավարին առաջնորդութեամբ Պարսիկը Ազուանից երկիրն վրայ յարձակելով այս միջոցիս՝ բազում շարիք կը հասոյնէին և նոցա եկեղեցիները կործանելով՝ անոնց տեղ կրակատուն կը կանգնէին :

Հ. Ազուանք ի՛նչ ըրին .

Պ. Իրենք իրենց դէմ գնելու անկարող լինելով Հայոցմէ օգնութիւն խնդրեցին , բայց որովհետև Հայաստանի վիճակն ապահով չէր , Հայք ալ Թէոդոս կայսեր ազաչանաց թուղթ գրելով՝ քրիստոնէութեան պաշտպանութեանն համար նորա օգնութիւնը խնդրեցին :

Հ. Թէոդոս Պայսրն օգնեց .

Պ. Իր մահը վրայ հասաւ . իսկ նորա յաջորդն ոչ թէ չօգնեց , այլ և Պարսից հետ ալ բարեկամութեան դաշինք դրաւ . սակայն Հայք առանց լքանելու՝ զօրքն երեքի բաժնեցին և մէկ մասը Ներշապուհ Արծրունիի առաջնորդութեամբ Ստրպատականի կողմը զրկեցին :

Հ. Մնացածներն ի՛նչ ըրին .

Պ. Զօրաց մէկ մասն ալ Վարդան Մամիկոն .

եանի հրամանին ներքև Ազուանից օգնութեան
զրկեցին և մնացածին ալ հրամանատարութիւնը
Վասակ Սիւնիի տալով Հայաստանի պահպանու-
թիւնն անոր յանձնեցին :

Հ. Վարդան ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ի՞նչ սակաւաթիւ բանակովը գնաց Ազուա-
նից երկիրն և անդ իր քաջութեամբն յաղթեց ,
Պարսից բանակը ցրուեց , կրակատունները կոր-
ծանեց , մահերը ջարդեց և Հոնաց ազգին հետ
ալ բարեկամութեան դաշինք հաստատեց :

—o—

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՎԱՍԱԿ ԵՒ ՀՅՅԱՍՏԱՆ

(Քրիստոսէ 431 ասորի յետոյ)

Հ. Վասակ ի՞նչ ըրաւ ՚ի Հայաստան .

Պ. Վասակ , որ Ազուանից երկրին մէջ Վար-
դանայ ըրածներուն վրայ տեղեկութիւն չունէր ,
սկսաւ իր գոյնը դուրս տալ և իր չարութիւն-
ները գարձեալ ՚ի գործ գնել . կործանեց շա-
ամուր բերդեր , տակն ու վրայ ըրաւ զՀայաս-
տան , ուխտապահ նախարարաց ընտանիքները
Սիւնեաց աշխարհի բերդերուն մէջ դրաւ , Արա-
բասոյ գլխաւոր քաղաքներն ու գիւղերն այրեց ,
կրակատուններ հաստատեց և Սիւնեաց աշխարհի
բնակիչները կրակապաշտութեան դարձուց :

Հ. Հայր ի՞նչ ըրին .

Պ. Բոլոր այս եղածներն խնայուցին Վարդա-
նայ , որ կայծակի արնդութեամբ հասաւ ՚ի
Հայաստան . անօրէն Վասակ երկչոտ աղուէսի
եման թողուց Արարատը և գնաց Սիւնեաց աշ-
խարհի ամրութիւններն ազատանեցաւ :

Հ. Վարդան ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Արովհեան ձմեռը վրայ հասած էր , պա-
տերազմը գարնան թողուց և միայն հրոսակներ
զրկեց Վասակայ երկիրները , պատուիրելով որ
գարնան վերստին իր բովը գան :

Հ. Եկեղեցականք ի՞նչ ըրին .

Պ. Եկեղեցականք խորին ցաւ դժուցին , ժու-
ղովրդեան պատուիրեցին որ առ Աստուած ա-
ղօթէ և դերի բունում Պարսկի մը միջոցա-
բոլոր եղածներն Յազկերտի խնայուցին , այս ա-
մենուն պատճառ ցոյց տալով զՎասակ Սիւնի :

Հ. Յազկերտ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Արովհեան Հոնաց կողմանէ կասկած ու-
նէր , հրովարտակով մը առ երեսու կրօնի ազա-
տութիւն հրատարակեց , չարչարանաց մէջ եղող
քրիստոնեաներն ազաւեց , և քահանայից պատ-
ուիրեց որ իրենց պաշտօնն համարձակ կատարեն
և կեղեցեաց մէջ :

Հ. Յազկերտ այսպիսի խորամանկ միջոցներով
կրցաւ իր նպատակին հասնիլ .

Պ. Ո՛չ . ուստի երբ ահաւ թէ խորամանկու-
թիւնն օգուտ չըրաւ , Միհր Ներսէհի հրամա-
նատարութեամբ բազում զօրք զրկեց , որք է

Փայտակարանն բանակեցան . Մի՛հր Ներսէ՛հ ա-
մեն բան Վասակին յանձնեց : Վասակ իր կողմը
զօրացուց և քանի մը չար ու անպիտան քահա-
նայից միջոցաւ ժողովուրդը քնացնելու համար
համբաւ տարածեց թէ Յաղկերտ կրօնի կատար-
եալ ազատութիւն չնորհած է :

Հ. Վարդան ի՛նչ ըրաւ .

Պ. Քաջարին Վարդան իր զօրքերն Արտաշատ
քաղաքը ժողուեց , ուր եկան նաև Յովսէփ Ե-
պիսկոպոս և Ղևոնդեանք . Վարդան երբ տե-
ղեկացաւ թէ Պարսից գունդեր աստ և անդ
ասպատակութիւն կընեն , անոնց վրայ զրկեց
Առանձար Ամատունին , որ շատ վնաս աուաւ .
Պարսիկը դէպ ՚ի Արտաղ գաւառն յառաջա-
ցան , Հայք ալ կտրեցին նոցա առաջքն և Տըղ-
մուտ դեռին եղերքն Աւարայրի դաշար բանա-
կեցան :

— 0 —

ԳՂՈՒԻ Ե.

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ

(Քրիստոսէ 451 տարի յետոյ)

Հ. Հայք ի՛նչ պատրաստութիւն տեսան .

Պ. Ս. Ղևոնդ քահանան առջի իրիկունը զօ-
րաց հոգեկից ճառ մը խօսեցաւ և երկրորդ ա-
ռաւօտուն ալ՝ յունիս 2 , Ս. Պատարագ մա-

տուցուելով՝ զօրքն հաղորդուեցաւ և լոյսը ճեղ-
քուածին պէս պատերազմի սկսան .

Հ. Հայոց զօրքն ո՛րչափ էր .

Պ. Ի սկզբան 66,000 հոգւոյ շափ էր , յորս
քահանաներ , վարդապետներ և եպիսկոպոսներ
ալ կային . սակայն Պարսից բանակին ահագին
բազմութիւնը տեսնելով՝ Հայոցմէ բազումք ետ
քաշուեցան :

Հ. Պատերազմն ի՛նչպէս եղաւ .

Պ. Քաջն Վարդան և Վարդանանք առիւծի
նման յարձակեցան Պարսից բանակին վրայ ,
կարգերն աւրեցին և մէջերնին մեծ շփոթութիւն
ձգեցին :

Եղիչէ՛ ականատես պատմագիրը կըսէ՝ անհնար
է նկարագրել Վարդանանց քաջութիւնները՝
մանաւանդ Վարդանինը՝ որ կայծակի արագու-
թեամբ ամեն կողմ կը հասնէր և Պարսիկներն
անխնայ կը ջարդէր :

Հ. Պատերազմն ի՛նչպէս վերջացաւ .

Պ. Պատերազմին տաքցած միջոցին քաջն Վար-
դան վիրաւորուելով՝ մեռաւ քաջութեամբ , իր
մահուամբն ազատելով զՍ.գ.գն ու Հայրենիք :

Վարդանայ հետ մեռան նաև 4036 հոգի .
իսկ Պարսից կողմէ կորան 3544 զինուոր և 9 ը
մեծամեծ իշխաններ :

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՏՐՈՐՄԻՁԻ ՄԱՐԶՊԵՆ. — Ս. ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՅ
ՆՍՆԱՍԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ Վ.Ա.ՍԱԿԱՅ ՍՍՏԱԿՈՒՄԸ

(Քրիստոսէ 434 տարի յետոյ)

Հ. Վարդանայ մահուանէն յետոյ ի՞նչ անցք
անցաւ .

Պ. Աւխատպահ նախարարներն և եկեղեցա-
կանք տեսնելով որ արձակ դաշտերու վրայ
Պարսից դէմ ելնելը վտանգաւոր է, դային ա-
մուր բերդեր ապաստանեցան և ազատ լեռնե-
րու վրայէն սկսան Պարսից մեծ չարիք հասցնել,
այնպէս որ Պարսից բանակը խիստ մեծ կորուստ
կրեց :

Հ. Վասակ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Վասակ և Մուշկան Նիւսալաւուրտ տես-
նելով որ բռնութեամբ իրենց վառ նպատակին
հասնին անկարելի է, դարձեալ խորամանկու-
թիւն ձեռք առին և կրօնի ազատութիւն հրա-
տարակեցին, բայց ոչ ոք հաւատաց և նորէն
Պարսից վրայ էլնալով խիստ մեծ Չարդ տուին :

Հոնք ալ նոյնպէս մեծ զուս պատճառեցին
Պարսից :

Հ. Յազկերտ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սասարիկ յուսահատութեան մէջ ինկաւ,
և տեսնելով որ բռնութիւնն անօգուտ է, Ատ-
րաթիստ անուն Պարսիկ մը մարդպան զրկեց և

պատուիրեց որ զՀայաստան խաղաղեցնէ, կրօնքն
ազատ թողու և մինչև իսկ բռնութեամբ ու-
րացեալներն իրենց կրօնքին դարձնէ :

Հ. Սարդսիզդ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Կատարեց Յազկերտի հրամանները, խա-
ղաղեցուց զՀայաստան և Ս. Ղեանդ և նորա
ընկերները կապած Պարսկաստան զրկեց, զա-
նոնք իբր պատճառ ցոյց տալով այս ամեն չար-
եաց :

Հ. Նախարարներն ի՞նչ ըրին .

Պ. Յազկերտի բողոքեցին և իրենց անձին
զուս մը չգալու համար երդմամբ խոստում
առնելով Պարսկաստան դային և անդ հաստա-
տեցին Վասակայ դորձած չարիքները . Վասակ
որ արդէն հոն դացած և ամեն բան ուղածին
պէս նկարագրած էր, յանցաւոր դատուելով
ինկաւ բոլոր պատիւներէն և մահապարտից բան-
տը ձգուեցաւ, ուր և որդեակից սատակեցաւ :

Հ. Յազկերտ նախարարներն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Նախարարներն, որ 37 ի չափ կային, Յազ-
կերտ բանտարկեց և դառն տանջանայ ենթար-
կեց :

Յազկերտ շղթայակապ բանտարկել տուաւ
նաև Յովսէփ կաթողիկոսը, Ղեանդ երէցը,
Ռշտունեաց Ս. Սահակ եպիսկոպոսն և այլն, և
յետոյ նահատակել տուաւ զՂեանդեանս :

Հ. Նախարարներն ի՞նչպէս ազատեցան .

Պ. Յազկերտ այնքան անօգուտ փորձերէ յե-

տոյ՝ վերջապէս մեղմացաւ և Շղոմշապուհ իշխանին միջնորդութեամբ նախարարները բանտէն ազատելով՝ պատուով պահեց և զանոնք իրենց հայրենիքը պիտի դարձնէր, բայց իր մահը վրայ հասաւ :

Իր յաջորդը՝ Պերոզ, մեծ պատուով զանոնք Հայաստան զբեկեց :

— 0 —

ԳՂՈՒԽ Է:

Վ.Ա.ՀԱՆ ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆ ԵՒ ԻՒՐ ԳՈՐԾԵՐԸ

(Քրիստոսէ 481 տարի յետոյ)

Հ. Պերոզ ի՛նչ հնարք բանեցուց .

Պ. Պերոզ ամենեկին խստութիւն չբանեցուց, կրօնի ազատութիւն տուաւ . բայց բարձր առաջնորդներ և պատուոյ հասուց այն մարդիկներն, որ իրենց փառապաշտութիւնն յազեցնելու համար կրօնափոխութեան հակամէտ էին : Քիւտ կաթողիկոս յանգիւմանեց թուրացեալ նախարարներն և ուխտապահ նախարարաց հետ այս մասին դարման տանելու ջանաց :

Հ. Պերոզ ինչո՞ւ Պարսկաստան կոչեց զՔիւտ .

Պ. Իմանալով որ Քիւտ իր խորամանկութիւնն ի դերեւ հանել կը ջանայ, Պարսկաստան կոչեց զայն : Երանելին Քիւտ ամեն վտանգ Ս.զգի, Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց սիրոյն համար աչք առած՝ զնաց Պարսկաստան, յայտնեց եղած

անիրաւութիւնները, բայց հոն արգիլուեցաւ :

Հ. Նախախնամութիւնն ո՞վ յարոյց պաշտպան Հայրենեաց .

Պ. Ս. Վարդան Մամիկոնեանի Հմայեակ եղբորդին՝ Վահան Մամիկոնեան, որ իր մօրմէն դաստիարակուած և ճշմարիտ դաստիարակութեան դասն անկէ առած էր :

Հ. Ուրացեալ Հայք ինչպէս վարուեցան .

Պ. Իբրև ապստամբ զբազարտեցին զայն . Վահան անձամբ Պարսկաստան գնաց, ինքզինք արգարացուց և Պերոզի վտահալութիւնը գրաւելու համար առ երեսու ուրացաւ իր հաւատքն և դարձաւ ՚ի Հայաստան, ուր զղջալով իր ակամայ ուրացութեանը վրայ՝ սկսաւ Եկեղեցին և Հայրենիքը վտանգէ ազատելու միջոցներ պատրաստել : Ուխտապահ նախարարներն ալ իրեն հետ միացան :

Հ. Ի՛նչ եղաւ Վահանայ առաջին գործը .

Պ. Վրաց Վախթանկ թագաւորին հետ միաբանելով՝ պատերազմեցան Պարսից դէմ, զարկին, յաղթեցին և սաստիկ ջարդ տուին : Ս.յս պատերազմիս մէջ Ատրվշնասպ մարդպանն և ուրացեալ իշխաններ հազիւ ուրեմն Աւարպատական փախան :

Հ. Հայք ի՛նչ ըրին .

Պ. Ուրախութեամբ Գուին մտան և Սահակ Բագրատունին մարդպան ու Վահան Մամիկոնեանն ալ ընդհանուր սպարապետ դրին :

Ստորջնասպ և ուրացեալ նախարարք առանց ժամանակ կորսնցնելու վերստին յարձակեցան Հայաստանի վրայ, բայց դարձեալ չարաչար յաղթուեցան և Ստորջնասպ և ուրացեալ իշխաններէն շատեր մեռան:

Հ. Պարսիկք այն պարտութեան վրէժը լուծելու համար ի՞նչ բրին:

Պ. Քարնան սկիզբը Պերոզ Սարներսեհի առաջնորդութեամբ բազում զօրք դրկեց, որ յարձակեցան Հայաստանի վրայ. սակայն Վահան Մամիկոնեան իր քիչոր զօրքովն ելաւ առնց առջին, պատերազմեցաւ և դարձեալ յաղթեց:

Ուրիշ անգամներ ալ պատերազմներ մղեց և միշտ յաղթող եղաւ:

Հ. Վահան Մամիկոնեան ի՞նչպէս հասաւ իր նպատակին.

Պ. Պերոզի յաջորդեց Վաղարշ, որ խնանալով Վահանայ քաջութիւնները, Նիխոր իշխանը դեսպանական պաշտօնով Վահանին դրկեց: Վահան 3 պայման առաջարկեց, որք են՝ Ա. կրօնի կատարեալ ազատութիւն. Բ. չար և անպիտան մարդոց պաշտօն և պատիւ չորուիլ, և Գ. զբոլոր տութեանց հաւատ չընծայել, այլ ամեն բան շնորհութեամբ և արդար դատաստանաւ վճռել:

ԳՒՈՒԽ ԺԶ.

ԻՆՔՆՕՐԻՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՆԳԷԿԱՆ ՄՍՐԶՊԱՆ
ԵՒ ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆԻ ՄԱՐԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Քրիստոսէ 481 տարի յետոյ)

Հ. Վաղարշ ընդունեց Վահանայ պայմանները.

Պ. Այո՛, ուստի Վահան անձամբ Վաղարշին դնաց, որ մեծ պատուով ընդունեց և հրովարտակաւ հաստատեց. ճանչցաւ նորա սպարապետութիւնը, նորա ընկերակցող նախարարաց առատ պարգևներ ընծայեց և արտաքոյ կարգի պատիւներով Հայաստան դրկեց զանանք:

Հ. Անդէկան ի՞նչ բրաւ.

Պ. Անդէկան խաղաղութեամբ և բարւոր կառավարեց զՀայաստան և Վահանայ դործերը տեսնելով մեծ սէր կապեց անոր վրայ. և երբ կարևոր դործի մը համար Պարսկաստան կոչուեցաւ, Վահանայ վրայօք ճիշդ տեղեկութիւններ տալով՝ ըսաւ որ զՀայաստան խաղաղութեան մէջ պահելու համար պէտք է Վահանը մարդպան դնել:

Հ. Վաղարշ կատարեց Անդէկանի առաջարկութիւնը.

Պ. Այո՛, և անմիջապէս հրովարտակ դրկելով Հայաստանի մարդպետութիւնը Վահանին յանձնեց:

Հ. Վահան ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սոյն հրովարտակն ստանալուն պէս՝ ուխտագահ նախարարներուն հետ Վաղարշապատու Մայր եկեղեցին գնաց . ժողովրդեան բազմութիւնն ամեն կողմէ հոն խռնեցաւ , առ Աստուած չնորհակալութեան մեծ հանդէսներ կատարեցին և Յովհան կաթողիկոսն ալ զեղեցիկ ատենաբանութիւն մ'ըրաւ՝ ըսելով՝ « Օրհնեալ ես Տէր Աստուած Իսրայէլի , որ ետ ինձ ատանել զորդիս եկեղեցւոյս՝ որ ինձ հաւատացաւ՝ պատուով և չքեղութեամբ պայծառացեալ 'ի Քրիստոսէ » և այն :

— 0 —

ԳՂՈՒԽ Թ.

ՎԱՀԱՆԱՅ ՄԻԻՍ ԳՈՐԾԵՐԸ . — ՄԱՀՆ
ԵՒ ԻՐ ՅԱԶՈՐԳՆԵՐԸ՝ ՄԻՆՁԵՒ ՎՂՈՆ ՃԻՀՐ

(Քրիստոսէ 510 տարի յետոյ)

Հ. Վահան ուրիշ ի՞նչ նշանաւոր գործ ունեցաւ .

Պ. Պարսից Կաւսաթագաւորը 493 ին մեղերը զօրաց հետ վերստին Հայաստան գրկեց . Վահան յարձակեցաւ ասոնց վրայ , ջարդեց զօրքերն ու մեղերը և կործանեց նոցա կանգնած ատրուշանները :

Հ. Վահան ս'ըչափ ատեն իշխանութիւն վարեց .

Պ. Վահան 25 տարի զՀայաստան խաղաղութեամբ կառավարելէ ետե՛ մեռաւ 510 թուականին :

Հ. Վահանայ ս'վ յաջորդեց .

Պ. Վահանայ յաջորդեց իր Վարդ եղբայրն , որոյ իշխանութեան երրորդ տարին Կաւսա ձգեց զայն մարզպանութենէ և նորա տեղ Քուրղան անուն Պարսիկ մը դրաւ :

Հ. Քուրղանի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Ասոր օրոջն Հոնք Հայաստան արշաւեցին . Մժէժ Գնունի քաջ իշխանն ատոնց վրայ քալեց , յաղթեց ու փախուց զանոնք :

Հ. Պարսից Կաւսաթագաւորն ի՞նչպէս վարձատրեց Մժէժի քաջութիւնը .

Պ. Կաւսա՝ Հայաստանի վրայ մարզպան դրաւ զՄժէժ , որ երեսուն տարի խաղաղութեամբ կառավարեց ազգը :

Հ. Մժէժէն ետև ս'վ մարզպան դրուեցաւ .

Պ. Պարսից Խոսրով թագաւորը Գենշապուհ անուն Պարսիկ մը մարզպան դրաւ , որ շատնեղեց Հայերը : Մովսէս Բ. որ այս միջոցներուս կաթողիկոս էր , Պարսից թագաւորին աղաչանաց թուղթ մը գրելով՝ Վահանայ օրով Վաղարշի հրովարտակն յիշեցուց :

Հ. Պարսից Խոսրով թագաւորն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Կաթողիկոսին այս աղաչանացը վրայ Վրշնասալ Վահրամ իշխանը գրկեց , որոյ հետզհետէ յաջորդեցին Վարադգատ և Սուրէն իշխանները :

Հ. Սուրէն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սուրէն շատ գէշ վարուեցաւ Հայոց հետ . կրօնի պատճառաւ հալածանք հանեց . մեծա-
մեծները նեղեց և Վարդի թողը՝ Մանուէլ
Մամիկոնեանն սպանեց :

Հ. Սոյն խառութեանց հետեանքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Մանուէլի եղբայրը՝ Վարդան, նախա-
բարներն իրեն հետ միացնելով՝ յարձակեցաւ
Սուրէնի վրայ, սպաննեց զայն, ջնջեց Հայաս-
տանի մէջ Պարսից զօրութիւնն ու բոլոր մտգերն
և իշխանները սրէ անցուց :

Հ. Սոյն եղելութեան վրայ Խոսրով ի՞նչ ը-
րաւ .

Պ. Խոսրով այս եղածներն երբ լսեց, սաս-
տիկ բարկացած՝ անհամար զօրօք Հայաստանի
վրայ յարձակեցաւ, բայց Վարդան շուտ մը
կարգաւորելով իր բանակը՝ երկար պատերազմէ
մը յետոյ ցիր ու ցան ըրաւ :

Հ. Խոսրով իր պարտութեան վրէժը լուծելու
համար ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Վահրամ զօրավարին առաջնորդութեամբ
խիստ մեծ բանակ մը զրկեց : Նախարարաց ան-
միաբանութեանը պատճառաւ Վարդան չկրնա-
լով այս անգամ գէմ գնել, իր ընտանեօրը Ա.
Պօլիս գնաց :

Հ. Վարդանին Ա. Պօլիս գնալն ի՞նչ արդիւնք
ունեցաւ .

Պ. Յունաց Յուսաֆնոս կայսրը Մարկինոս զօ-

րավարին առաջնորդութեամբ բանակ մը զրկեց
ի Հայաստան, ուր եկաւ նաև Վարդան, բայց
վերջապէս Պարսից բանակն յաղթող ելնելով՝
տիրեց Հայաստանի . սակայն Խոսրով Հայոց
սիրտը շահելու համար սկսաւ քաղցրութեամբ
վարուիլ, ընդհանուր ներողութիւն հրատարա-
կեց, իւրաքանչիւրին ստացուածքն իրեն դար-
ձուց և Վրոն ձիհր-անուն Պարսիկը մարդպան
դրաւ :

— 0 —

Գ. ԼՈՒԻՍ Ժ.

ՍՄԲՍՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ
ԵՒ ԴԱԻԻԹ ՍԱՀԱՌԱԻՆԻ

(Քրիստոսէ 592 տարի յետոյ)

Հ. Վրոն ձիհրի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Խոսրովին յաջորդը՝ Ումիդը, Յունաց գէմ
պատերազմի ելնելով՝ Հայաստանի վիճակը դարձ-
եալ վատթարացաւ . բայց Մօրիկ Հայազդի-
բաջ իշխանն Յունաց կայսր ընտրուելով՝ պատե-
րազմներուն վերջ տուաւ և խաղաղութիւն հաս-
տատեց :

Հ. Հայաստան ի՞նչպէս խաղաղեցաւ .

Պ. Պարսից Խոսրով Բ. թագաւորն Հայազդի
Սմբատ Բագրատունի իշխանն իրեն մատուցած
ժառայութեանցն ու քաջութեանն համար Հա-

յաստանի մարզպան կարգեց 592 ին և Հայոց վրայ մասնաւոր սէր կապեց :

Հ. Սմբատ ի նչ ըրաւ .

Պ. Իր երկիրներուն այցելութեան ելնելով շատ բարեկարգութիւններ ըրաւ և խաղաղութիւն հաստատեց ու ամեն կողմ ապահովութիւն գոյացուց :

Հ. Սմբատ ո՞րքան ատեն իշխանութիւն վարեց .

Պ. Խոսրով Հեփթաղներուն և ուրիշ թշնամեաց դէմ պատերազմի ելնելով՝ Սմբատն ընդհանուր սպարապետ դրաւ , որ քաջութեամբ յաղթեց , բայց Հայաստան չգարձած՝ Տիղրոնի մէջ հիւանդանալով մեռաւ , որուն իշխանութիւնը 8 տարի տեւեց :

Հ. Սմբատին տեղ ո՞վ մարզպան դրուեցաւ .

Պ. Գաւիթ Սահառունի Հայ իշխանը .

Հ. Գաւիթ Սահառունիի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Խոսրով Բ. զօրքով Յունաստան արշաւած միջոցին Մուշեղ Մամիկոնեանին հրաման զրկեց որ ինք ալ Յունաց վրայ քաջէ , Մուշեղ Պարսից դէմ ատերութիւն ունենալուն պատճառաւ չը հնազանդեցաւ . Խոսրով վերադարձին Կարին եկաւ և իր քեռորդին՝ Միհրանը 30,000 զօրքով Մուշեղին վրայ զրկեց :

Հ. Մուշեղ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Մուշեղ ալ Գայլ Վահան իշխանն անոր

դէմ զրկեց որ զանազան հնարքներով և խիստ վարպետ ճարտարութեամբ շարքեց նորա զօրքն ու Միհրանն ալ սպաննեց : Խոսրով 30,000 զօրք անգամ մը , 20,000 , և 50,000 զօրք ալ վերստին զրկեց , որոց ամենուն ալ յաղթեց Գայլ Վահան և մինչև Արարացուց ՚ի Հայաստան արշաւելը՝ Պարսիկք Տարօնի վրայ զօրք զրկելէ դադրեցան :

— 0 —

Գ. Լ. Ուրիշ ԺԱ.

ՎԱՐԱՉՏԻՐՈՅ ՄԱՐԶՊԱՆ.— ԴԱԻԻԹ.—
ՎԱՐԱՉՏԻՐՈՅ.— ՀԱՄԱԶԱՍՊ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ
ԿԻՒՐԱՊՈՂԱՏՆԵՐԸ

(Գրխոտոսէ 622-693 տարի յետոյ)

Հ. Գաւիթ Սահառունիի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Խոսրով Բ. ի և Հերակլէսի միջև մեծ և անեղ պատերազմը տեղի ունեցաւ . Եզիպտոս, Երուսաղէմ, Ասորուց երկիրն և Փոքր Ասիան Խոսրով Բ. ի ձեռքն անցան և Ս. Խաչը գերի առաւ . յետոյ Յոյնք Միջերկրականէն և Սև ծովէն անազին զօրութեամբ Պարսից վրայ յարձակելով՝ զանոնք մինչև Պարսկաստան քշեցին և բոլոր տեղերն ու Ս. Խաչն առին :

Հ. Գաւիթ Սահառունին քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Խոսարով Բ. ին Կաւաստ որդին իր հայրն սպաննելով ինք թաղաւորեց, որուն օրովն Հայաստանի մէկ մասը դարձեալ Պարսից ձեռքն անցաւ և Գաւիթ Սահառունիի մարդպանութեան 23 ըր տարին Սմբատ Բաղրատունիի որդին մարդպան դրուեցաւ :

Հ. Վարազտիրոց քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Իր իշխանութեանն ութերորդ տարին Պարսից Ռոստոմ իշխանէն վախնալով ընտանեօք Յունաստան փախաւ :

Հ. Վարազտիրոցին տեղ ո՞վ մարդպան դրուեցաւ .

Պ. Յունաց Հերակլ կայսրը Գաւիթ Սահառունին դարձեալ մարդպան դրաւ, բայց 3 տարիէն զօրքն ու իշխանները վճռեցին զայն : Հայաստան այս միջոցիս դարձեալ ներքին խռովութեան մատնուեցաւ և միայն Թէոդոս Արշտունի քաջ իշխանն արտաքին թշնամեաց յարձակումը վանելու կաշխատէր :

Հ. Այս միջոցիս ի՞նչ նշանաւոր նոր դէպք պատահեցաւ .

Պ. Արաբացիք զօրանալով 640 ին՝ Ասորիքն ու Պարսկաստանը նուաճեցին : Ապտրահման իշխանն ալ 18,000 զօրօք մտաւ Հայաստան : Տիրան Մամիկոնեան՝ Քայլ Վահանի թողը, նախարարներն հրաւիրեց միաբանութեամբ դէմ դնել, յանձն չառին . ինք իր սակաւաթիւ զօրօքը դէմ ելաւ . բայց մեռաւ :

Հ. Ապտրահման ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Մտաւ Հայաստանի ներսերը, 35,000 զերի վարեց, բայց այս արշաւանքը փայլակի նման բան մը եղաւ : Հայաստան վերստին Յունաց ձեռք անցաւ և կոստանդ կայսրը 640 ին վարազտիրոցը կիւրացաղաւ դրաւ և Հայաստան ալ քիչ շատ խաղաղեցաւ :

Հ. Այս հանգստութիւնը կրցա՞ւ երկար տեւել :

Պ. Ոչ, վասն զի Արաբացիք վերստին զօրացած՝ մտան Հայաստան : Հայք հպատակութիւն յանձն առին . Յունաց կոստանդին կայսրը սաստիկ բարկացած՝ միտքը դրաւ որ Հայերը բնաջինջ ընէ, բայց Ներսէս Գ. կաթողիկոսին աղաչանօքն հաշտուեցաւ և իր զօրքէն պահապան դրաւ :

Հ. Արաբացիք վերստին ի Հայաստան արշաւեցին .

Պ. Արաբացիք Յունաց Հայաստան մտնելուն վրայ վերստին արշաւեցին, Յոյները վանեցին, երկիրը նուաճեցին, Հայ իշխանաց որդիքը պատանդ առած և տուրքեր դնելով ետ դարձան :

Հ. Տրոց ծանրութիւնն ի՞նչ հետեւանք ունեցաւ .

Պ. Նախարարք տրոց ծանրութենէն սաստիկ նեղուելով՝ դարձեալ Յունաց կայսեր դիմեցին և նորա հպատակեցան . կայսրը Գրիգոր Գ. կաթո-

ղիկոսի խնդրանօքն Համազասպ Մամիկոնեանը կիւրապազատ դրաւ :

Հ. Արաբացւոյ ամիրապետն ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Արաբացւոյ ամիրապետն իմանալով որ Հայք Յունաց դիմեր են դարձեալ՝ սաստիկ բարկացաւ և այնինչ կը պատրաստուէր Հայաստան արշաւելու , զորացը մէջ խռովութիւն իյնալով զարնուեցաւ ու սպաննուեցաւ : Մաւի կամ Մաւիէ զորապետն ամիրապետ եղաւ , որում կամաւ հնազանդեցան Հայք, ըստ որում Յունաց կրօնամուլութենէն սաստիկ զըզուած էին :

Հ. Համազասպէն յետոյ ո՞վ իշխան դրուեցաւ .

Պ. Համազասպէն յետոյ՝ Ներսէս Գ. կաթողիկոսի խնդրանօքը Գրիգոր Մամիկոնեան վերակացու դրուեցաւ :

Հ. Գրիգոր Մամիկոնեան ի՞նչպէս կառավարեց .

Պ. Գրիգոր Մամիկոնեան երկիրը միշտ խաղաղ և հանդիստ պահելու ջանաց և շատ օգտակար շինութիւններ ու բարեկարգութիւններ ըրաւ : Խաղրաց զօրքը բազմութեամբ Հայաստան արշաւելով՝ Գրիգոր անոնց դէմ դնաց . յաղթեց , բայց ինք ալ վէրք առաւ և մեռաւ :

Հ. Գրիգոր Մամիկոնեանէն յետոյ ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը .

Պ. Հայաստան դարձեալ խռովութեան են

Թակայ եղաւ : Աշոտ Բագրատունի Բիւրատեան իշխանը երկրին քիչ շատ խնամք տարաւ :

Յոյնք մեծ բազմութեամբ Հայաստանի վրայ յարձակեցան և բազում չարիք դործեցին : Արաբացիք ալ նոյնպէս Հայաստան մտնելով Աշոտ իշխանն սպաննեցին :

Հ. Մոյն յարձակմանց վախճանն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Յուստինիոս կայսրն անձամբ Հայաստան եկաւ , Արաբացիները վճնտեց , Ներսէս կամաարականը պատրիկ դրաւ և 30,000 զօրք ալ թողով՝ ապա ինք Կ. Պօլիս գնաց . բայց տարիէ մը Յունաց զօրքը քաշուեցաւ , և Արաբացիք վերստին տիրեցին և ա՛լ սկսան Արաբացի իշխաններով կառավարել :

—o—

Դ Լ Ո Ի Խ Ժ Բ .

ԱՌԳԻԼԼԱՀԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԵՁԻՏ Բ .

(Քրիստոսէ 691-786 տարի յետոյ)

Հ. Արաբացիք զո՞վ դրին սատիկան .

Պ. Արդլահ անուն մէկն , որ շատ նեղեց . Սահակ կաթողիկոսն ու Հայ իշխանները չղթայակապ ամիրապետին զրկեց . սակայն Սմբատ Բիւրատեան Բագրատունի իշխանը փախչելով և Հայաստանի թշուառութիւնը տեսնելով՝ Յուստինիոս կայսրէն օգնութիւն խնդրեց :

Հ. Յուստիանոս օգնեց .

Պ. Յունաց Յուստիանոս կայսրը Լեւոն իշխան մեծ բանակաւ յօգնութիւն զրկեց : Սմբատ ալ զօրացն հետ միանալով՝ Արաբացի զօրքերը երկրէն վանեցին :

Հ. Ամիրապետն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Լեւոն , ըստ որում կայսր ըլլալով Պօլիս գացած էր , Արաբացւոյ ամիրապետը Մոհմատ զօրապետը զրկեց , որպէս զի զՀայաստան նուաճէ , բայց Ներսէհ Կոնստանդականն անոր վրայ յարձակելով՝ զօրացը սաստիկ ջարդ մը տուաւ :

Հ. Խնդիրն ասով վերջացա՞ւ .

Պ. Ո՛չ , Մոհմատ վերստին զօրք ժողուած՝ Հայաստան մտաւ , սակայն Ս. Մահակ որ դիմաւորելու ելած էր , ճանբան վախճանեցաւ իր ձեռքին մէջ ունենալով աղաչանաց թուղթը , զոր երբ Մոհմատ տեսաւ , սիրան ի գութ շարժեցաւ և խնդիրը խաղաղութեամբ վերջացուց և Հայք այլ եւս Արաբացւոյ հպատակեցան :

Հ. Արդլլահէն յետոյ ո՞վ ոստիկան դրուեցաւ :

Պ. Կոշմ զօրապետն ոստիկան դրուեցաւ , որ Հայ իշխաններն ու զօրքերը խարէութեամբ Նախիջևան ժողուելով՝ զէնքերնին առաւ , և կեղեցին խօթեց և սցրեց :

Հ. Կոշմն ո՞վ յաջորդեց .

Պ. 13 տարիէն վիթ ոստիկանն յաջորդեց . ուն օրովը վայելեցաւ Յովհանն Իմաստասէր կաթողիկոսն , որ վիթին և նոյն իսկ ամիրապետին սիրելի ըլլալով՝ Հայաստանն հանդիստ պահպանեց , բայց 10 տարիէն Մահմուտ անուն խռովարար իշխանը զրկուեցաւ , որ 4 տարի զազդը չարչարեց . ասոր յաջորդեց Արդըլլաղիզ և ասոր ալ Մրուան :

Հ. Մրուանի օրով Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ասոր օրովն Հայաստան հանդստութիւն վայելեց : Մրուան՝ Աշոտ Բագրատունի իշխանն իրեն օգնական առաւ և իշխանաց իշխան անուանեց զայն , և երբ ամիրապետն սպաննուելով՝ Մրուան Հագարացւոյ մէջ ծագած խռովութիւնն հանդարտեցրնելու գնաց , Հայաստանի կառավարութիւնն Աշոտին յանձնեց :

Հ. Մրուանէն ետեւ ո՞վ դրուեցաւ ոստիկան .

Պ. Մրուան՝ որ ամիրապետ եղած էր , իր մահուանէն ետեւ Եղիա անուն իշխանն ոստիկան դրուեցաւ , որ ծանր ծանր տուրքերով և զանազան ներուցութիւններով խիստ շատ նեղեց զՀայաստան : Նախարարք սաստիկ ցաւելով՝ ուզեցին ապստամբիլ :

Հ. Նախարարք կատարեցի՞ն իրենց խորհուրդը .

Պ. Աշոտ Բագրատունին դէմ կեցաւ , համարեւ

լով թէ ապստամբութեամբ աւելի դէշ կըլլայ երկրին վիճակը : Գաւիթ և Գրիգոր Մամիկոնեան որ արդէն սաստիկ թշնամութիւն ունէին Եղիաի , բըռնեցին ու աչուրներն հանեցին , սակայն ապստամբութենէ իրենք ալ ետ կեցան :

Հ. Եղիաիին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Սմբատ Բագրատունին Հայոց պատրիկ դըրուեցաւ , բայց 6 տարիէն Սիւլէյման իշխանը ստտիկան դըրուեցաւ : Ասոր ալ յաջորդեց Պէքիր անուն իշխանն , որ շատ նեղութիւն սուաւ : Պէքիր զօրք բերել տարով ապստամբները նուաճեց : Սմբատ ալ սպաննուեցաւ :

Հ. Պէքիրին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Հասան ոստիկանն , ասոր օրովն ամեն կողմ' ասպատակ ելլալով քաղաքներն ու գիւղերն թալլեցին :

Հ. Նախարարք ի'նչ ըրին .

Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իր զօրքովն ատոնց դէմ ելաւ և մեծ մասը ջարդեց ու ցրուեց . արիշ նախարարներ ալ միացան և Արաբացիներէն ապստամբեցան . բայց Արաբացիք 30,000 զօրք զրկեցին , սրք Հայոցմէ 3,000 հօգի ջարդեցին , Մուշեղն ալ սպաննեցին :

Հ. Հասան ոստիկանին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Եղիա Բ. որ կրչաւ Հայաստանի ամեն կողմն ալ նուաճել :

Դ. Ա. Ռ. Խ. Ժ. Գ.

Խ. Ռ. Զ. Բ. Մ. Ա. — Հ. Ո. Լ. — Ս. Պ. Ռ. Ս. Ե. Թ.

(Քրիստոսէ 792-849 տարի յետոյ)

Հ. Եղիաիին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Խուզիմա իշխանն , որ 10 տարի կառավարեւէն յետոյ մեռաւ , և իրեն յաջորդեց Հոլ , որուն օրովը Սեւադա Պարսիկ իշխան մը՝ որ Բագրատունեաց նախարարութեան ցեղէ կին աւաճ էր , Սիւնեաց Բագրատունի իշխանը , Սիւնեաց Սահակ իշխանն և արիշ նախարարներ իրեն հետ միաբանելով՝ Հոլին դէմ ելաւ , որպէս զի ինք ըլլայ իշխան Հաստանի :

Հ. Սեւադա յաջուցեցաւ .

Պ. Ռ'չ. Հոլ չուղեց որ պատերազմի , ուստի ըսաւ՝ «Եթէ չէք ուզեր ինձ հնազանդիլ , թողէ՛ք որ ես երթամ » . բայց Սեւադա մտիկ չրաւ . Հոլ ալ 20,000 զօրք յանկարծ վրանին յարձակեցաւ . շատերը ջարդեց , յորս էր և Սահակ Սիւնի : Հոլ գանդատեցաւ Դաւիթ կաթողիկոսին , և նորա միջնորդութեամբ Սմբատին հետ հաշտուելով՝ 13 տարի խաղաղութեամբ կառավարեց :

Հ. Հոլին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Բագարատ Բագրատունի Հայ իշխանն , որուն

օրով Արարացիք Պարսից հետ պատերազմեցան և Սահակ Բագրատունի ալ Արարացեաց օգնեց : Արարացեաց զօրապետը շատ գովեց ամիրապետին առջեւ Սմբատն ու նորա որդին՝ Սահլին : Իսկ Բագարատը սաստիկ վար զարկաւ :

Հ. Ամիրապետն ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Ապուսէթ իշխանը մեծ բանակով մը Հայաստան զրկեց , և հրաման ըրաւ որ Բագարատը բռնէ ու իրեն զրկէ : Ապուսէթ եկաւ Հայաստան , Տարօնի մէջ բռնեց գեղաւթաւ և շղթայի զարկած՝ ամիրապետին զրկեց . բայց Սասունցիք բարկանալով՝ Ապուսէթի վրայ յարձակեցան , սպաննեցին և զօրքն ալ ցիր ու ցան ըրին :

Հ. Ապուսէթի սփով յաջորդեց :

Պ. Բաղա անուն մէկն , որում պատուէր տուաւ ամիրապետն , որպէս զի Ապուսէթի մահուան վրէժն առնու , Հայ իշխաններն իրեն զրկէ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Իշխանները շղթայակապ ամիրապետին զրկեց և Սմբատն ալ առ ինքն կոչելով յորդորեց որ ամիրապետին երթայ՝ հաւատարմացներով զինքը թէ իր հաւատարմութեանն ու ծառայութեանցը վտխարէն մեծ պատիւ և պարգեւներ պիտի ընդունի :

Հ. Ամիրապետն Հայ իշխանաց հետ ի՞նչպէս վարուեցաւ :

Պ. Իշխաններն երբ շղթայակապ իրեն ներկայա-

ցան , հրամայեց որ բանտարկեն . Սմբատն ալ կապել տուաւ և միւսներուն հետ բանտարկեց :

Հ. Նախարարը ի՞նչ ըրին :

Պ. Ոմանք ազատեցան , և ոմանք նահատակեցան :

Սմբատ ալ բանտին մէջ մեռաւ . ասոր համար Խոստովանող կոչուեցաւ :

ՎԵՐՋ ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

ՄԱՍՆ Գ.

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ ՀԱՐԱՏՈՒԹԻՒՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ԱՇՈՏ Ա.

(Քրիստոսէ 859 տարի յառաջ)

Հ. Ո՞վ եղաւ Բագրատունեաց առաջին թագաւորը .

Պ. Սմբատ խոստովանողին որդին՝ Աշոտ Առաջին :

Հ. Աշոտ Հայաստանի վրայ թագաւորելէն ետեւ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Հայաստանի պատկանեալ հիւսիսային ընդարձակ հողերն իր իշխանութեան ներքեւ նուաճեց . Եդերացոյ հետ բարեկամական դաշնագրութիւն կնքեց . յետոյ իր աշագրութիւնը ֆոքր Հայաստանի վրայ դարձուց , 888 ին Ղեւոն կայսեր այցելութեան զնայ և յաջորդ տարին Շիրակ դաւառին մէջ մուռաւ Աշոտ , որում խիստ փառաւոր թաղման հանդէս կատարեցին :

Գ Լ Ո Ի Խ Բ .

ՍՄԲԱՏ Ա .

(Քրիստոսէ 892 տարի յետոյ)

Հ. Աշտ առաջինի ս՛վ յաջորդեց .

Պ. Սմբատ Առաջին , որուն թագաւորութիւնը խռովութեամբ սկսաւ և խեղճութեամբ վերջացաւ , որովհետեւ Յունաց հետ բարեկամութիւն հաստատելուն համար Արարացոց ամիրայեալը թշնամացաւ : քանիցս զօրք զրկեց ի Հայաստան , բայց չկրցաւ յաղթել . նախարարաց ամենք ալ իրեն թշնամացան և սկսան զինքը նեղել :

Հ. Սմբատ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Վերջապէս Սմբատ անյոյս և անօգնական մնալով՝ կապոյտ բերդն ապաստանեցաւ . Աարպատականի սատիկանն՝ Յուսուփ՝ պաշարեց զայն . Սմբատ նեղը մաներով՝ անձնատուր եղաւ :

Հ. Յուսուփ ի՞նչպէս վարուեցաւ Սմբատայ հետ :

Պ. Սպաննեց զայն . յետոյ երնջակ քաղաքի պաշարումը սաստկացուց , սիրեց , բնակիչներէն շատերն գերի տանելով բանտարկեց :

— 0 —

Գ Լ Ո Ի Խ Գ .

ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹ = ԱԲԱՍ ԵՒ ԱՇՈՏ Գ . ՈՂՈՐՄԱԾ

(Քրիստոսէ 915-928-932 տարի յետոյ)

Հ. Սմբատի ս՛վ յաջորդեց .

Պ. Սմբատի անդրանիկ որդին՝ Աշտ Բ . որ իր սաստիկ քաջութեանն համար ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹ կոչուեցաւ :

Հ. Աշտ երկաթ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Թշնամեաց զօրքերն անխնայ ջարդեց . ներքին և արտաքին թշնամեաց դէմ մարտուեցաւ . Արարացոց յաղթեց քանի մ'անդամ և Հայաստանի գաւառներն յաճախ ասպատակութիւններէ և ոտնակոխ ըլլալէ ազատեց :

Հ. Աշտ երկաթ քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Տասն և հինգ տարի :

Հ. Աշտ երկաթի ս՛վ յաջորդեց :

Պ. Որովհետեւ որդի չունէր , նախարարներն անոր

Աբաս եղբայրը թագաւոր դրին :

Հ. Աբաս ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Արարացոց հետ դաշինք դրաւ . գերի գնացած նախարարներն ազատեց . երկիրը զարդայնելու փայթ տարաւ . կարսը թագաւորանիւտ մայրաքաղաք ըրաւ և հոն փառաւոր եկեղեցի մը շինեց . Ափխազաց յաղթեց և անոնց թագաւորը գերի բռնեց և 24 տարի խաղաղութեամբ կառավարելէ ետեւ մեռաւ :

Հ. Աբասին ս'վ յաջորդեց :

Պ. Իր որդին Աշոտ Գ. որ զՀայաստան խաղաղ պահելու հոգ տարաւ . արտաքին թշնամիներն՝ որ իր հօրը մահուրնէն ետեւ Հայաստան մտեր էին , ահեղ զօրութեամբ անսնց վրայ քալեց . զարկաւ , յաղթեց , ցրուեց զանոնք և շրջակայ ազգերը զարհուրեցուց , որք ընծաներ պարզեւնէր զրկելով՝ խաղաղութեան դաշինք դրին իրեն հետ :

Հ. Ս. վիրապետն ի՞նչպէս վարուեցաւ .

Պ. Աշոտին մէկ նշանաւոր ծառայութեանն համար շատ թանկագին ընծաներ և թագ զրկեց :

Հ. Աշոտի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Յունաց Յովհաննէս Չմշկիկ կայսրը բազում զօրօք Հայաստան եկաւ , բայց Աշոտի զօրութենէն և քաջութենէն ակնածելով՝ առանց բան մ'ընելու դուրս ելաւ :

Հ. Աշոտ ի՞նչպէս կառավարեց .

Պ. Ժողովուրդին հանգստութեանն ու բարեկեցութեանը մեծ հոգ տարաւ . արտաքին թըշնամեաց յարձակումէն ազատ պահելու համար երկրին ամեն կողմը բերդեր ու ամրոցներ շինել տուաւ . իր գանձն աղքատաց ու կարօտերոց բաժնեց . աղքատանոցներ շինեց և իր սղորմածութեանն համար ՈՂՈՐՄԱԾ անուանեցաւ :

Աշոտ Գ. սղորմած 26 տարի թագաւորեց .

Գ. ԼՈՒԻՍ Գ.

ՍՄԲԱՏ Բ. ԵՒ ԳԱԳԻԿ Ա.
ԱՐԲԱՅԻՅ ԱՐԲԱՅ

(Քրիստոսէ 977-990 տարի յետոյ)

Հ. Աշոտին ս'վ յաջորդեց .

Պ. Իր որդին Սմբատ Երկրորդ , որ Սնիի չորս կողմն ամուր պարիսպ մը շինեց և քաղաքը դեզեցիկ աշտարակներով ու զարդերով շքեղացուց . Տրդատ ճարտարապետին ձեռքով շատ մեծամեծ եկեղեցիներ շինեց . նաև մայր եկեղեցին ալ արտաքոյ կարգի փառաւորութեամբ սկսաւ շինել , բայց չկրցաւ լրացնել իր կենդանութեանը :

Հ. Սմբատայ օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Իր հօրեգրայրը՝ Մուշեղ , որ Արաւոյ վրայ կը թագաւորէր , նորա փառայը վրայ նախանխանձելով՝ Սմբատայ երկիրներն սկսաւ ասպատակել . Սմբատ պատերազմելու պարտաւորեցաւ . բայց Տայոյ նահանգի կիւրացազատը Մուշեղին օգնութեան հասնելուն համար Սմբատ հաշտութիւն ընելու հարկագրեցաւ :

Հ. Սմբատ ի՞նչ անարժան գործեր ունեցաւ .

Պ. Պարզ կասկածանքի մը համար խելագար ողող մէկու մը աչուրներն հանել և եղեգի մէջ գտտելով այրել տուաւ և հրամայեց որ մարկինն ալ քաղաքէն դուրս նետեն : Նաև իր

քրոջն աղջիկն ալ՝ հակառակ եկեղեցւոյ օրինաց՝
իրեն կին առաւ :

Հ. Սմբատ քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. 13 տարի թագաւորեց Սմբատ , և իր քա-
ջութեամբն ահարկու եղաւ բոլոր թշնամեաց :
Անի քաղաքն իր օրովը խիստ անուանի քաղաք-
ներէն մին եղաւ , և եկեղեցեաց թիւը մինչև
1001 ի հասաւ . նոյնպէս բնակիչներն ալ ար-
տաքոյ կարգի բաղմնոցան :

Հ. Սմբատին ս՛վ յաջորդեց .

Պ. Իր եղբայրը՝ Գագիկ Առաջին , որ իր Խ-
մաստութեամբն ու քաջութեամբն անուանի ե-
ղաւ և արքայից արքայ կոչուեցաւ :

Իր քաջութեան համբաւն Հայաստանի թըշ-
նամեաց սիրտն այնպէս ահով լցուց , որ ամենն
ալ սասանեցան . բարեպաշտութեան կողմանէ
ալ խիստ անուանի եղաւ :

Հ. Գագիկի օրով ի՞նչ դէպք պատահեցաւ .

Պ. Թեթևամիտ կին մը կրտսեր թէ՛ « երազիս
մէջ տեսայ որ Սմբատ իր գերեզմանին մէջ ողջ
է եղեր » . Գագիկ շշուկին առաջն առնելու
համար Սմբատին մարմինն հանել տալով՝ հրա-
պարակը գրաւ , որպէս զի ամեն մարդ տեսնէ :

Հ. Գագիկ քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. Գագիկ Առաջին 30 տարի թագաւորեց :

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍՄԲՈՍ

(Քրիստոսէ 1020 տարի յետոյ)

Հ. Գագիկ Առաջինն ս՛վ յաջորդեց .

Պ. Գագիկի երկու որդւոցն՝ Յովհաննէս Սրբ-
բատի և Աշոտի միջև յաջորդութեան պատճա-
ռաւ մեծ խռովութիւն ծագեցաւ և հետեւաբար
ներքին պատերազմ՝ տեղի ունեցաւ . սակայն
Վրաց թագաւորին և Պետրոս Գեառազարծ կա-
թողիկոսին միջոցաւ խնդիրը կարգադրուելով՝
Յովհաննէս Սմբատ Անիի և Աշոտ ալ Պարսից
ու Վրաց սահմանակից երկիրներուն վրայ թա-
գաւորեց :

Հ. Յովհաննէս Սմբատ ի՞նչպէս թագաւորեց .

Պ. Յովհաննէս Սմբատ գրեթէ հանդիստ զլըր-
ցաւ թագաւորել , վասն զի մէկ կողմէ իր եղ-
բայրն և միւս կողմէ ալ Վիրք և Սելջուկներն
ու Յոյները կը հալածէին զինքը :

Հ. Վախճանն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Յունաց Վասիլ կայսրն անձամբ Վրացւոյ
վրայ երթալէ ետե՛ շունչն Հայաստան առաւ .
Սմբատ սակէ դարհուրելով՝ թղթով մը խոստա-
ցաւ իր մահուանէն յետոյ Անին Յունաց կայ-
սեր թողուլ :

Հ. Այդ թուղթն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Յունաց Կոստանդին կայսրն՝ որ եղբայրն

էր Վասիլի, իր թագաւորութեանը երրորդ տարին սաստիկ հիւանդանալով՝ թուզթը Կիրակոս անուն Հայ քահանայի մը յանձնեց, որպէս զի Հայոց թագաւորին տայ. սակայն անօրէն չքահանան Կոստանդինի մահուանէն յետոյ՝ նորա եղբորը՝ Միքայէլ կայսեր ծախեց:

— 0 —

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԳՅԳԻԿ Բ.

(Քրիստոսէ 1040 տարի յետոյ)

Հ. Յովհաննէս Սմբատին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Գաղիկ Երկրորդ, որ Աշոտին որդին էր, ըստ որում Յովհաննէս Սմբատ որդի չունէր:

Գաղիկ Յունաց ձեռքն անցած շատ մը երկիրներ, ինչպէս նաև արքունեաց դանձն ու քանի մը բերդեր, զորս գրաւած էր Վեստ Սարգիս, ետ առաւ, և մինչև Արարատ նահանգը Սելճուդեանց ասպատակութենէն ազատեց:

Հ. Յունաց կայսրն ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Տեսնելով որ պատերազմաւ Անին ետ առնուն անկարելի է, սկսաւ խորամանկութիւն բանեցնել, և Վեստն Սարգսի խորհրդով գործել. ուստի քանիցս Պօլիս հրաւիրեց զԳաղիկ. բայց ամեն անգամուն ալ մերժեց, որովհետև քաջ զիտէր նորա ոգին ու նպատակը. սակայն

վերջապէս Վեստ Սարգսի կուսակից նախարարներէն երդմամբ առած խոստումին վրայ սկսեց Պօլիս գնաց:

Հ. Կայսրն ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Մեծ պատումը ընդունեց զայն. իոկ քանի մ'օրէն յայտնեց իր չար դիտաւորութիւնը, պահանջելով որ Անին թողու և փոխարէն՝ Մելիտինէ քաղաքն ընդունի. Գաղիկ ամենևին յանձն չառաւ. կայսրն ալ մօտակայ կղզի մ'արտօրեց զայն:

Հ. Նախարարը ի՞նչ ըրին.

Պ. Նախարարը Գաղիկի արստուելուն լուրն առնելով՝ երկպառակեցան. ոմանք ուղեցին Լուու երկիրն Գաւթի Սնհոզ թագաւորին տալ Բագրատունեաց թագն, ոմանք Աղուանից թագաւորին, սակայն Հայրենեաց դաւաճան Վեստ Սարգիս իր կուսակիցներովը խօսքը քաղցուց և Անիի 40 բանակներն Յունաց կայսեր զրկեց:

Հ. Կայսրն ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Պառակամանոս զօրապետին առաջնորդութեամբ 100,000 զօրաց բանակ մը զրկեց. Հայք դիմադրեցին, բայց Գաղիկին պատահածը լսելով՝ մեծ սգով ու սրբով քաղաքն Յունաց յանձնեցին, որով վերջացաւ Բագրատունեաց հարստութիւնը:

— 0 —

ԳՄԳԻԿԻ ՅՅ ՏԱՐՈՒԱՆ ՊԱՆԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆ
ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

Հ. Գաղիկ ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ա. քարամբէն վերագարձաւ և կայսեր կողմէ իրեն համար նշանակուած Կապադովկիոյ Պիղու քաղաքը գնաց նստաւ :

Հ. Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Յոյնք ամենայն խորամանկութիւն , նենգութիւն և անազորունութիւն 'ի գործ զրին և մինչև իսկ Պետրոս կաթողիկոսն , որ Սնին Յունաց յանձնելու գլխաւոր շանաղիւներէն մին էր Հայաստանէն դուրս աքսորեցին :

Հ. Յոյնք նենգութեամբ և խորամանկութեամբ ձեռք բերած յաջողութիւննին կրցա՞ն վայելել .

Պ. Այ. վասն զի Սելճուգներն սկսան նեղել և անդադար Հայաստանի վրայ յարձակիլ :

Հ. Ի՞նչ ըրին Սելճուգեանք .

Պ. 1050 թուին Տուղրիլ պէյ անձամբ Հայաստան եկաւ . Հայ նախարարք թէպէտ Կարույ Աբասեան Գաղիկ թագաւորին հետ միա՞բ բանած ընդդէմ ելան , բայց վերջապէս չորս կողմանէ պաշարուելով յաղթուեցան :

Այս պատերազմիս մէջ միայն 30 իշխան մեռաւ :

Հ. Թշնամեաց բանակէն մեռնողներուն մէջ որ երևելի անձք կար .

Պ. Պարսից Ասուրան ամիրային որդին , որ Թաթուլ քաջ իշխանէն զարնուեցաւ , և Թա-

թուլ ալ գերի բռնուեցաւ . և որովհետև Ասուրանի որդին շատ սիրելի էր Տուղրիլի , Թաթուլի ըսաւ՝ « Եթէ այս տղան ազատի , զքեզ ալ կազատեմ » . Թաթուլ պատասխանեց « Եթէ հարուածն իմ է , չապրիր » : Տղան մեռաւ . Տուղրիլ ալ զԹաթուլ սպաննել տուաւ և նորա աջ բազուկն Ասուրի-զրկեց , ըսելով թէ՛ « Տղադ վատ բազկէ մեռած չէ » :

Հ. Տուղրիլ ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Որովհետև Տուղրիլի գիտաւորութիւնն այն էր որ Յունաց ձեռքէն Հայաստանի ամուր քաղաքներն առնէ , Ապահունեաց Մանազկերտ պաշարեց , բայց զայն չկրնալով առնուլ , Արծկէ քաղաքին վրայ գնաց , կործանեց և անդ շատ անդթութիւններ գործեց :

Հ. Ասկէ ետքն ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Այս միջոցիս Տուղրիլ մեռնելով իրեն յաջորդեց Ալիապան , որ նոյնպէս սպառկութեամբ Հանաց զՀայաստանն իր իշխանութեանը ներքև նուաճել :

Հ. Ալիապան ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Մանազկերտ , Անի և Կարս քաղաքներն առաւ , Յունաց Գիոթէն կայսրն՝ որ իր մասերը պաշտպանելու եկած էր , գերի բռնեց և տիրեց Հայաստանի :

Հ. Գաղիկ ի՞նչպէս անցուց իր կեանքը .

Պ. Յունաց երկրին մէջ 'ի Կիզիստորա միշտ թագաւորի անուն կրելով և ամենուն ակնածելի

ըլլալով: Գագիկ տեսնելով որ իր ազգն Յոյներէն ամեն օր նախատինք կը կրէ, ինք ալ անոնցմէ միշտ վրէժ կը լուծէր, և ո՛ւր որ երթար, հրաման կընէր իր մարդոցն որ յոյները բռնեն ու ծեծեն:

Հ. Ի՞նչ նշանաւոր գործ ունեցաւ իր պանդխտութեանը միջոցին.

Պ. Լսելով որ Կեսարիոյ մետրապօլիտն իր շանն անուներ Արմէն դրեր է, օր մ'անոր այցելութեան գնաց. և երբ դինւով զուարթացան, ստիպեց որ շունը կանչէ. մետրապօլիտը նեղը մտնելով արմէն արմէն կանչեց. Գագիկ աչք ըրաւ ծառաներուն, որ շունն ու մետրապօլիտը պարկի մը մէջ դրին և շունն սկսան այնքան անխնայ ծեծել, որ զմետրապօլիտը կտոր կտոր ընելով սպաննեց:

Հ. Գագիկ ի՞նչպէս մեռաւ.

Պ. Յոյնք Գագիկի վրայ սաստիկ ոխ պահեցին:

Գագիկ օր մը Կիզիստրա բերդին կողմերը պտտելու գացեր էր. Յոյն իշխաններն՝ 50 հոգի ծածուկ տեղ մը պահեցին և իրենք ալ մեծ յարգութեամբ իր դիմացը ելնելով՝ յանկարծ ձիէն վար նետեցին և դարանամուտ եղողներն ալ զինքը բերդը տարին և չուանով խեղդելով՝ մարմինը պարսպէն վար կախեցին:

ՄԱՍՆ Դ.

ՌՌԻԲԻՆԵԱՆՅ ՀԱՐՍՏՏՈՒԹԻՒՆ

—o—

Գ. Լ Ռ Ի Խ Ս:

ՌՌԻԲԵՆ ՏԱԻՐՈՍ ԼԵՐԱՆՅ ՎՐԱՅ ՌՌԻԲԻՆԵԱՆՅ
ՀԱՐՍՏՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀԻՄՆԷ

(Գրխտոսէ 1080 տարի յետոյ)

Հ. Ռուբինեանց հարստութիւնն ի՞նչպէս հիմնուեցաւ.

Պ. Ռուբէն անան քաջ իշխան մը, որ կիզիստրայի բերդէն Գագիկ Բ. ին կախախն աչքովը տեսած և Յունաց դէմ արդէն սաստիկ ատելութեամբ լցուած էր, իր ընկերացն հետ ձեռք զարկաւ ազգն ազատել Յունաց ձեռքէն և իր իմաստութեամբն ու քաջատրտութեամբն յաջողեցաւ. վանեց Յոյներն և Ռուբինեանց տէրութիւնն հիմնեց:

Հ. Ռուբէն ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Տաւրոս լեռանց մտերը տիրող Հայ իշխանները միացուց, Ժողովրդեան հանգստութեանն ու ապրդայ բարգաւաճմանը մեծ հոգ տարաւ:

Հ. Ռուբէն ո՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց.

Պ. Ռուբէն տասն և հինգ տարի իշխանութիւն վարեց :

—o—

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Ա. ԹՈՐՈՍ Ա.

(Քրիստոսէ 1095-1100 տարի յետոյ)

Հ. Ռուբէնին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Ռուբէնին յաջորդեց իր որդին Կոստանդին Ա. որ իր քաջութեամբն ու իմաստութեամբն ընդարձակեց աէրութեան սահմաններն և վահկայ բերդին ալ տիրելով՝ աթոռն հոն հաստատեց :

Հ. Ռուբէն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ռուբէն խաչակրաց բռնակին մասնակցեցաւ . նիզակակցութեան դաշինք դրաւ և ամեն կերպ օգնութիւն ընծայեց , որով խաչակիրք Անախքայ տիրեցին :

Կոստանդին հինգ տարի իշխեց :

Հ. Կոստանդինի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Կոստանդինին յաջորդեց իր որդին Թորոս Ա. որ իր հօրը քաջութեանն և իմաստութեանն հետեւեցաւ , երկիրն ընդարձակեց , ներքին բարեկարգութեան հոգ տարաւ , Յունական զօրքը Կիլիկիայէն վանեց , քաղաքները զարդարեց , Անարզաբայ երեւելի քաղաքն ու Կիլիստրայ բերդն ա-

Հ. Թորոս ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սելճուգեանք , որ Յունաց զրգոմամբը քանիցս յարձակեցան , Թորոս դէմ ելաւ , ամեն անգամուն ալ յաղթեց , Կիլիկիոյ սահմանները մինչև ծովափունքն ընդարձակեց և օտարաց առջև մեծ անուն ստացաւ , այնպէս որ օտարը զԿիլիկիան « Թորոսի երկիր » կանուանէին :

Հ. Թորոսի օրով ո՞ր անուանի իշխանը կար .

Պ. Գող Վասիլ , որ իր քաջութեամբն ու հնարագիտութեամբն Յունաց մեծ վասններ տուաւ :

Հ. Թորոս քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Թորոս քսան և երեք տարի իշխանութիւն վարեց :

—o—

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԼԵՒՈՆ Ա. ԹՈՐՈՍ Բ.

(Քրիստոսէ 1125-1144 տարի յետոյ)

Հ. Թորոսի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր եղբայրը՝ ԼԵՒՈՆ Ա. որ քաջութեամբ Տարսնն ու Մամեստիան առաւ , քրիստոնեայ իշխանաց մեծ օգնութիւններ ըրաւ և Յունական աններողութիւնն ու ամբարհաւածութիւնն իրեն դէմ ունեցաւ :

Հ. ԼԵՒՈՆի ի՞նչ դիպուած պատահեցաւ .

Պ. Իր քաջութեամբն որ ամենուն սիրտը վախձգեց , Անտիոքայ և Մարաշի իշխանները

զինքը խարէութեամբ Մարաշ կոչելով՝ Անտիոքայ մէջ բանտարկեցին . Լեւոն պատանդներ , Ատանա և Մամեստիա քաղաքներն ու մեծագումար դրամ տալով ազատեցաւ :

Հ. Լեւոն ասկէ ետքն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Լեւոն իր աթոռը դառնալուն պէս՝ զօրք ժողուեց , և իր սուլաճներն առնելէ զաս՝ աւոնցմէ պատանդ ալ առած ետ դարձաւ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Յունաց Կոմնենոս կայսրն անձամբ Կիլիկիոյ վրայ յարձակեցաւ . Հայք թէպէտ մեծ քաջութեամբ դէմ դրին , բայց վերջապէս ասեղ զօրութեան առջև յաղթուեցան , որովհետև Լատին իշխաններն ու Սելճուղեանք ալ միաբանած էին . Լեւոն գերի բռնուեցաւ , զոր կապանօք Պօլիս տարաւ կայսրն ու բանտարկեց , և ուր մեռաւ :

Հ. Լեւոն քանի՞ տարի իշխեց .

Պ. Լեւոն 14 տարի իշխեց , և 4 տարի ալ բանտարկեալ կեցաւ :

Հ. Լեւոնին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Լեւոնին յաջորդեց իր որդին Թորոս Բ . որ նոյնպէս Պօլիս տարուած էր , և իր հօրը մահուանէն յետոյ՝ հնարքով մը Կիլիկիա փախչելով ինքզինք ճանցուց , որուն շուրջը բոլորեցան 10,000 էն աւելի քաջ Հայեր և հեաղհեաէ տիրեցին Անարզաբայի , Վահկայ բերդին , Ատանայի , Մամեստիոյ և հեռաւար դարձեալ տէր եղան Կիլիկիոյ :

Հ. Թորոս ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Թորոս Յունաց Անդրնիկոս զօրավարին յաղթեց ու գերի բռնեց . և դարձեալ Յունաց մեծաւոր բանակացն յաղթեց . Խաչակրաց բանակին օչնեց , և երբ Յունաց կայսրն անձամբ Կիլիկիոյ վրայ ելաւ , խնդիրն իրաւախօհութեամբ վերջացուց :

Հ. Թորոս Բ. քանի՞ տարի իշխեց .

Պ. Թորոս Բ. քսան և չորս տարի իշխեց :

—o—

ԹՈՎՄԱՍ ՊԱՅԼ.—ՄԼԵՀ.—ՌՈՒԲԷՆ Բ.

(Քրիստոսէ 1168-1174 տարի յետոյ)

Հ. Թորոսի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Ըստ որում իր որդին անչափահաս էր , Թորոս իր աները՝ Թովմաս Պայն իր կենդանութեանը խնամակալ կարգեց , որում հնազանդեցան իշխաններն և իրենց զլուխ ճանչցան .

Հ. Ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Թորոսի եղբայրը . Մլեհ , Բերիոյ Նուսրէտտին սուլթանէն օգնութիւն առած՝ Կիլիկիա եկաւ և տիրեց .

Հ. Մլեհ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Իր նախորդաց քաղաքականութեան չհետեւեցաւ . Մահմետական իշխանութեանց կողմը բռնեց . Ասով ալ քրիստոնեայ իշխանութիւններն

իրեն դէմ ելան : Հուսկ սպա Մլեհ փոխեց իր քա-
ղաքականութիւնը , բայց Յունաց դէմ ատերութիւնը
միշտ վառ պահեց :

Հ. Մլեհ Յունաց հետ պատերազմեցա՞ւ .

Պ. Յոյնք քանիցս մեծամեծ բանակներ զրկե-
ցին , բայց ամեն անդամուն ալ յաղթուեցան ,
Մլեհ անդամ մ'ալ Յունաց դէմ յարձակե-
ցաւ . կոյսրն անձամբ իր բանակին զլուխն ան-
ցաւ , սակայն առանց պատերազմի՝ հաշտութիւն
գոյացաւ :

Հ. Մլեհ քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Մլեհ ատելի ըլլալով իւր զօրացը՝ սպաննեցին
զինքն , որ 5 տարի իշխանութիւն վարեց :

Հ. Մլեհի սփլ յաջորդեց .

Պ. Իր հզօրսրդին , Ռուբէն , որ Լամբրոնի Հե-
թում իշխանին վրայ երթալու պարտաւորեցաւ . սա-
կայն Մ'նախորայ Պէմունդ իշխանէն խարէութեամբ
բռնուելով՝ բանտարկուեցաւ :

Ռուբէնի եղբայրը . Լեւոն , սաստիկ պաշարելով
զՀեթում , այնքան նեղը ձգեց , որ Պէմունդէն Ռու-
բէնի ազատութիւնը ձեռք բերելով՝ հազիւ ազա-
տեցաւ :

Հ. Ռուբէն քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Ռուբէն տասն և մէկ տարի իշխանութիւն
վարեց :

Դ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԼԵՒՈՆ Բ .

(Գրիստոսէ 1185 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոն ս'րալիսի ոք էր .

Պ. Լեւոն հանճարեղ , քաղաքագէտ , քաջարի
և լաւ ռազմագէտ մէկն էր , որ նախ Լամբրոնի իշ-
խանութիւնը նուաճեց և միացուց աղգային իշխա-
նութեան հետ . Գերմանացուց Ֆրեանրիկոս կայսրի՝
որ Խոչակրաց բանակին գլուխն անցած էր , օգնեց .
ընդարձակելով՝ սահմանագլուխներն ամրացուց :

Հ. Գերմանիոյ կայսրն ի՞նչպէս վարձատրեց զԼե-
ւոն .

Պ. Թագաւորական թագ զրկեց Լեւոնին , որ
1198ին՝ իր ծննդեան օրը մեծ ու փառաւոր հան-
գիսիւ թագաւոր օծուեցաւ . նոյնպէս Յունաց Ալէք-
սիս կայսրն ալ թագ զրկեց և նորա բարեկամութիւ-
նը խնդրեց :

Հ. Լեւոն թագաւոր օծուելէն յետոյ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Լեւոն թագաւոր օծուելէն յետոյ իր ա-
թոռն ի Սիս փոխադրեց . գեղեցիկ շինութիւն-
ներով զարդարեց զայն և Եւրոպական կարգեր
հաստատեց : Նոյնպէս՝ այլ և այլ պատերազմ-
ներ մղեց . Լուսինեան յեղին հետ խնամութիւն
և բարեկամութիւն հաստատեց , և 13 տարի իբր իշ-

խանայ իշխան և 21 տարի ալ թագաւորական իշխանութիւն վարելէ յետոյ՝ մեռաւ :

—o—

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

ԶԱՊԷԼ ԵՒ ՓԻԼԻՊՊՈՍ.—ՀԵԹՈՒՄ Ա .

(Քրիստոսէ 1219-1226 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոնի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր մէկհատիկ Զապէլ անուն աղջիկը, զոր Անտիոքաց Պէմուռդ իշխանին փոխադատ որդւոյն հետ ամուսնացուցին, և հետեւաբար փոխադատ 1222ին Հայոց թագաւոր պսակուեցաւ, որ և Հայաստանեայց եկեղեցւոյն ու ազգային սովորութեանց հաւատարիմ մնալու երդում ըրաւ :

Հ. Ի՞նչ ըրաւ փոխադատ .

Պ. Փոխադատ իւր երդումը չպահեց . Հայոց և Լատինացւոյ միջեւ խորութիւն դրաւ . Լատինականութեան հետեւեցաւ և միանգամայն պալատին հարստութիւններն Անտիոք ղրկեց :

Հ. Հայք ի՞նչ ըրին .

Պ. Համբերութիւննին հատնելով՝ 4 տարիէն գահընկեց ըրին զայն և ի բանա դրին, ուր մեռաւ :

Հ. փոխադատին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Կոստանդին իշխանին որդին, Հեթում, որ Ազգին և Կաթողիկոսին հաւանութեամբ Զապէլի հետ ամուսնացաւ և թագաւոր պսակուեցաւ :

Հ. Հեթում ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Հեթում իր աչալընութեամբն ու գործունէութեամբը կրցաւ հայրենեայը ծառայել . Մողղաց (Թաթար) հետ բարեկամութեան դաշինք դրաւ, որք Հայաստանը գրաւելէն յետոյ՝ կուզէին Կիլիկիոյ վրայ յարձակիլ և ապա անձամբ Մողղաց երկիրը (Թաթարստան) դնայ, ուր մեծ պատուով ընդունուեցաւ և այս երկու թագաւորները նիզակակցութեան դաշինք կնքեցին :

Հ. Հեթում Կիլիկիա վերագաւառնալէն յետոյ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Գերմանիկն առաւ և արեւելեան կողմէն Կիլիկիոյ սահմանն ընդարձակեց : Մողղներուն հետ Սերկիրը ազատելու համար միաբանութեամբ պատերազմի սկսան և նախ Բերիոյ վրայ քաղեցին, յաղթեցին և այս պատերազմիս մէջ Մէլիք Նազար ընտանեօք գերի բռնուեցաւ :

Հ. Կրյա՞ն Ս. Երկիրն ազատել .

Պ. Ո՛չ, վասն զի Մողղաց զորավարն ետ դառնալու ստիպուեցաւ . Եղիպտոսաց (Մէմլուքներու) Սուլթանը՝ ֆնտուխտար ահեղ պատրաստութեամբ Ասորիք արշաւեց, արիւրց Անտիոքաց և Կիլիկիոյ վրայ ալ ասպատակներ ղրկեց

որոց գէմ ելան Հեթումի որդիքը՝ Թորոս և Լեւոն :

Հ. Խնչ ըրին .

Պ. Թորոս սպաննուեցաւ և Լեւոն ալ գերի բռնուեցաւ . Եղիպտոսական զօրքն ամենուրեք տարածուեցան . Սիւ մայրաքաղաքն ալ առին և կրակի տուին և թագաւորաց և իշխանաց սակորները դերեղմաններէն հանեցին . Հեթում ասոնց գոյժն առնելուն պէս խոյացաւ , բայց ամեն բան լմնցած էր . ուստի Հեթում դեռսպան զրկեց և ազաչեց որ զԼեւոն գերութենէ դարձնէ և մէջերնին բարեկամութեան դաշինք հաստատեն :

Հ. Հեթում ասկէ ետքն Խնչ ըրաւ .

Պ. Հեթումի խնդիրը կատարուեցաւ . Լեւոն դարձաւ գերութենէ և Հեթում տարի մը եւս թագաւորելէ յետոյ՝ հրաժարեցաւ իշխանութենէ , վանք մը քաշուեցաւ . և թագաւորութիւնը Լեւոնի յանձնեց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

ԼԵՒՈՆ Գ.

(Քրիստոսէ 1270 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոն Խնչ ըրաւ .

Պ. Բարերարութեան և բարեպաշտական գոր-

ծոյց ձեռք զարկաւ , քաղաքական յանցաւորաց ընդհանուր ներողութիւն շնորհեց . աղքատաց առատ ողորմութիւն բաշխեց և զանոնք իրեն սեղանակից կընէր . արքունիքը բարեկարգեց , զօրաց ուճիկն արելցուց . ուսումն ու գիտութիւնը ծաւալելու ձեռք զարկաւ , դիտուն անձինքը քաջալերեց և եկեղեցիները նորոգեց :

Հ. Լեւոնի օրով Խնչ պատահեցաւ .

Պ. Պարոններն (Իշխանք) ի ներքուստ նենգութիւն և իր կինաց գէմ դատաճանաթիւն կը նկրթէին և Սելճուգիանք ալ արտաքուստ կատաղապէս և քաղաքները կը կործանէին , և այս ամենը տեւեցին մինչեւ 1276 , որ ատեն գէպքերն սկսան փոխուիլ :

Հ. Լեւոնի թագաւորութեան այս երկրորդ շքշանն Խնչպէս անցաւ .

Պ. Իշխանները միտցան , Լեւոնի Սմբատ եղբորն առաջնորդութեամբը Մէմլուքներուն վրայ դայցին՝ որ արդէն Կիլիկիոյ կողմը զօրացիր էին , յազմեցին և Մողղաց խանն այս յազմութեան վրայ սատարիկ ուրախացած՝ բազում ընծաներ զըրկեց :

Յետոյ քանի մ'անգամներ ալ պատերազմեցան և Մէմլուքք դադրեցան այլեւս Կիլիկիոյ վրայ յարձակելէ :

Հ. Մէմլուքներուն դադրելէն յետոյ Լեւոն Խնչ ըրաւ .

Պ. Մինչեւ իւր մահը ժողովուրդին մտաւոր և բարոյական կրթութեանն ու զարգացմանն հոգ տարաւ և իր ջանքը երկրին բարւոքմանը նուիրեց :

—o—

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

ՀԵԹՈՒՄ Բ.—ԹՈՐՈՍ Գ.—ՍՄԲԱՏ.—ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ

(Քրիստոսէ 1289-1305 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոն Գ. ի սիլ յաջորդեց .

Պ. իր որդին Հեթում Բ. որ պապական արքունեաց հետ յարաբերութեան մտաւ . Կոստանդին կաթողիկոս առ այս զինքը կշտամբելուն համար աթոռէն ձգեց . Մէմլարները դարձեալ յարձակեցան Կիլիկիոյ վրայ և Հռոմկլայ ամբոցն առին և կաթողիկոսն ու Ս. Աշը գերի տարին :

Հ. Հեթում Բ. ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Հեթում Բ. վերջապէս իր սխալանքը ճանչցաւ և աթոռէն հրաժարեցաւ՝ իշխանութիւնն իր Թորոս եղբորն յանձնելով , և ինք քաշուեցաւ :

Հ. Թորոս ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Թորոս երկու տարիէն հրաժարեցաւ և Հեթում վերստին ձեռք առաւ թագաւորական իշխանութիւնը , Մարիամ քոյրն Յունաց Անդ-

րոնիկոս կայսեր՝ Միքայէլ որդւոյն տուաւ ՚ի կնութիւն և քանի մը տարիէն իր Թորոս եղբորն հետ Կ. Պօլիս զնաց այցելութեան համար , և Սմբատ եղբայրն իրեն փոխանորդ կարգեց :

Հ. Սմբատ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Անմիջապէս ինքզինք թագաւոր օծել տուաւ . և երբ Հեթում և Թորոս վերադարձան , Սմբատ վրանին քալեց , սպաննեց զՍմբատ ու Հեթումի աշուրներն ալ փորելով՝ բանտարկեց . սակայն Կոստանդին եղբայրն իր վրայ յարձակեցաւ , բռնեց զայն , բանտարկեց և Հեթումն աղատեց :

Քիչ ատենէն Հեթումի աշուրները բացուեցան և ուղեցին որ զայն թագաւորեցնեն :

Հ. Վախճանն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Կոստանդին Սմբատայ հետ միանալով խռովութիւն և ընդդիմութիւն յարուցանել ջանացին . Հեթում բռնեց զանոնք և Կ. Պօլիս զրկեց , ուր մեռան :

Հեթում քիչ ատենէն դարձեալ հրաժարելով իշխանութենէ՝ իր Թորոս եղբորը որդին Լեւոնը թագաւորեցուց և ինք զնաց վանք մը քաշուեցաւ :

—o—

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԼԵՒՈՆ Դ.

(Գրիստոսէ 1303 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոնի օրով ի՛նչ եղաւ .

Պ. Գրիգոր է. կաթողիկոսն Հայկական ծիսից և արարողութեան մէջ փոփոխութիւններ մտցնելով՝ Հայաստանեայց եկեղեցին Եւրոպիոյ առջև ուղղութեամբ երևցնել և հետևաբար նորա պաշտպանութիւնն հրաւիրել կը հետամտէր, իբր թէ մեր եկեղեցին փոփոխութեան պէտք ունենար :

Գրիգորի մահուընէն յետոյ՝ նորա առաջարկութիւնները քննելու նպատակաւ Հեթում և Լեւոն Սոյ Ս. Սովիա մայր եկեղեցին ժողով գումարեցին :

Հ. Հետևանքն ի՛նչ եղաւ .

Պ. Սոյ քնակիչներն յուզուելով ազգային եկեղեցւոյ մէջ մտցնել ուզուած Լատինական ձևերէն՝ վրդովեցան յոյժ և դացին Անարզաբա նստող Մողղաց բանակին հրամանատար Պիլարդու զօրավարին բողբոջին, որ Հեթումն ու Լեւոնն առինքն կոչեց և երկուքն ալ մեռցնել տուաւ :

Հ. Լեւոն քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. Լեւոն՝ որ իւր բոլոր գործոցն համար Հե-

թումի խորհրդոյը կը հետեւէր միշտ, երկու տարի թագաւորեց :

—o—

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՕՇԻՆ ԵՒ ԼԵՒՈՆ Ե.

(Գրիստոսէ 1308-1342 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոնի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր եղբայրն, Օշին, որ անմիջապէս զօրք ժողուելով՝ Մողղաց բանակն հալածեց Կիլիկիոյ սահմաններէն, և ծագած կրօնական խռովութիւններն իբր թէ դադարեցնելու համար կրկին անգամ ժողով գումարեց ի Սիս, բայց իր գոյնը դուրս տուաւ, ստիպելով որ Գրիգոր կաթողիկոսի կանոնադրութիւնն ընդունի ազգը :

Հ. Ասոր հետեւանքն ի՛նչ եղաւ .

Պ. Աղմուկներն աւելի սաստկացան, և Երուսաղէմայ Հոյոց Սարգիս եպիսկոպոսն ալ չանտաւրով իրեն եղած անիրաւ հրամանին, Մէմլուզներու Սուլթանէն Երուսաղէմայ Պատրիարքութիւն ստացաւ :

Իսկ Օշին դեսպաններ ղրկեց առ Յովհաննէս ԺԲ. Պապն, որ մեծամեծ յոյսերով Գաղղիացւոյ փիլիպոս Գ. թագաւորին ղրկեց լամանք, բայց բնաւ օգուտ մը յառաջ չեկաւ :

Հ. Օշին քանի՞ տարի թագաւորեց :

Պ. 12 տարի իշխելէ և իր անխորհուրդ քաղաքականութեամբը երկրին աղետոյը պատճառ ըլլալէ ետեւ՝ մեռաւ, որում յաջորդեց իր տասնամեայ որդին՝ Լեւոն Ե. ընդ խնամակալութեամբ Օշին իշխանին ։

Հ. Եւրոպիոյ հետ դեպքանական յարաբերութեանց պատճառաւ ի՞նչ չարիք յառաջ եկաւ .

Պ. Մէմլուգներու Մէլիք-Նազար-Սուլթանն իւրեն հետ միացուց թաթաղներն և օգուտ քաղելով մանուսնդ ազգին երկպառակեալ վիճակէն, այս ազգերն ալ հետզհետէ արշաւեցին ի Կիլիկիա, բազում աւեր ու կատարած գործեցին ։ Սակայն իշխանութեան գլուխ դանուող անձինք այս միջոյիս դարձեալ գիր գրեցին առ Եւրոպա ։

Հ. Ի՞նչ օգնութիւն եղաւ .

Պ. Դարձեալ ոչինչ . ուստի իշխանութեան գլուխ կեցողներն ամեն կողմէ անյոյս ու անօգնական մնալով՝ Մողղաց գլխեցին և իրենց միջեւ վազեմի գաշինքն ու բարեկամական յարաբերութիւններն յիշեցուցին, և հետեւաբար յաջողեցան համազել Բուսայիդ խանն, որ 20,000 զօրք յօգնութիւն զրկեց ։

Ասոր վրայ Մէմլուգներու Սուլթանը պարտաւորեցաւ խաղաղութիւն կնքել ։

Հ. Սոյն խաղաղութիւնը տեւական եղա՞ւ .

Պ. Լեւոն երբ սկսաւ ինքնազլուխ թագաւորել, իր խնամակալին հետ թշնամանալով նախ

զայն սպաննել սուտա, շատ իշխաններ պաշտօնէ ձգեց, վրդովեց ներքին խաղաղութիւնն և կնքեալ պայմանները դորձագրելու բնու հոգ չաւրաւ . ասոր վրայ Մէմլուգները դարձեալ սկսան Կիլիկիոյ վրայ արշաւել, որք աւելի սաստիկ զայրացան Գաղղիոյուց Փիլիպպոս Զ. թագաւորին թուղթի վրայ սպառնալիքներէն ։

Հ. Սպառնացող այս ահեղ աղետից առաջքն ի՞նչպէ՞ս առնուեցաւ .

Պ. Սուլթանին դեպքանին առջեւ Լեւոն խաչի և Աւետարանի վրայ երգմամբ խոստացաւ որ այլ եւս ետ կենոյ Պապին և Եւրոպիոյ հետ հաղորդակցութենէ և միանգամայն իւր ոտանձնած պարտականութիւնները ճշգիւ կատարէ ։

Հ. Լեւոն պահե՞ց իւր խոստումը .

Պ. Պապին յորդորանայը վրայ Լեւոն դրժեց իւր երգմանն և վերստին յարաբերութիւն հաստատեց ։ Մէմլուքներն ալ սկսան վերստին շարունակել իրենց արշաւանքներն, որով Կիլիկիոյ վիճակն աւելի վատթարացաւ մինչ ի Լեւոնի մահը ։

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Ա .

ԿՈՍՏԱՆԴՆԻՆ Գ. ԵՒ ԳՈՒԻՏՈՆ

(Քրիստոսէ 1342 տարի յետոյ)

Հ. Լեւոն Ե.ի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Սորա մահուամբը թագաւորական ցեղն սպառեալով՝ իւր ազգականներէն Յովհաննէս անուն իշխան մը , որ Հեթում Բ.ի Զապէլ քրոջը որդին էր : Զապէլ Կիպրոսի թագաւորին եղբորն հետ ամուսնացած էր :

Յովհաննէս երբ թագաւոր եղաւ , անունը փոխեցին և Կոստանդին դրին :

Հ. Կոստանդին ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Իր անխոհեմ վարմանքովը մեծամեծ խռովութեանց պատճառ եղաւ . արքունեաց ձեւերը փոխեց , բռնութեամբ հրամայեց թողալ բուն ազգային ձեւերն ու զգեստներն և արեւմտեան ազգաց սովորութեանցն հետեւիլ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Եկեղեցականներն ալ սախպեց որ եկեղեցական պաշտամունքն Ունիթոսաց պէս կատարեն . այս ամենուն պատճառաւ ժողովարդն և թէ արքունական զօրքը սաստիկ դայրացան և հետեւաբար զարկին սպաննեցին զինքն , որոյ թագաւորութիւնը գրեթէ հազիւ տարի մը տեւեց :

Հ. Կոստանդինէն ետեւ ո՞վ դրուեցաւ թագաւոր .

Պ. Սորա եղբայրը՝ Գուխտնը թագաւոր դրուեցաւ . բայց այս ալ բոլորովին իր եղբորն հետեւեալով՝ ներքին խռովութիւնն ու երկպառակութիւնն երթալով սաստկացաւ , աղմուկն աւելցաւ , որոյմէ Մէմլուգներն ալ օգուտ քաղելով սկսան դարձեալ երկիրն սուպատակել :

Հ. Գուխտն արտաքին թշնամեաց առաջքն առնելու համար ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ներքուստ օգնութիւն չունենալով՝ Կղեմէս Զ. Պապին միջոցաւ Գաղղիացւոց և Անդղիացւոց թագաւորներէն օգնութիւն խնդրեց , բայց արդիւնք մը յառաջ չեկաւ . ներքին վիճակն երթալով կը ծանրանար . աղմուկք և խռովութիւնք սաստիկ կը բորբոքէին , և ահա Ունիթոսք ազատ սպարէզ գտած էին իրենց ուղածն ընելու .

Հ. Հետեւանքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Հայրենասէրք կ'զգուշացնէին միւրեւանդ թագաւորն և իր եղբօրը վիճակը կը յիշեցնէին , սակայն ի զո՞ւր . վասն զի Գուխտն Պապերու ազգեցութենէն չէր կրնար ելնել . ուստի այնքան անօգուտ փորձերէ յետոյ՝ զարկին սպաննեցին զայն .

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

ԿՈՍՏԱՆԳՒԻՆ Գ .

(Քրիստոսէ 1345 տարի յետոյ)

Հ. Գոստանէն ետեւ մի թագաւոր դրուեցաւ .

Պ. Աղղը պահ մը ճանչելով պապական թագաւոր ընտրելու սխալանքն և դողոյես իրատուելով՝ Հեթում իշխանին որդին՝ Կոստանդինը թագաւորեցաւ :

Հ. Կոստանդին Գ. ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Դադրեցուց կրօնական խնդիրները , խըստիւ արդիւից պապական ձեւերն և Ունիթոսաց քարոզութիւններն , որ այնքան աղետից և դառնութեանց պատճառ եղան և վերջապէս Ռարինեան թագաւորութեան անկումը փութացուցին , Կոստանդին խստիւ պատուիրեց որպէս զի ամենայն ինչ ըստ հայրենի կարգաց և սովորութեան կատարուին , և արդիւից ամենայն օտարամուտ սովորութիւններն , որ հակառակ էին Հոյաստանեաց եկեղեցւոյ և ազգային սովորութեան և միանգամայն պատճառ ներքին յուզմանց և աղետից :

Հ. Կոստանդին սոյն կարգադրութիւններն ընելէ յետոյ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ազգին միաբանական օգնութեամբը յըր-

ուեց հալածեց արաաքին թշնամիները այնպիսի ատեն մը՝ յարում ասոնք զօրութեան կատարն հասած էին . իր նախորդաց օրովը կորուսած շատ տեղեր և յոյժ կարեւոր ամրութիւններ վերստին ձեռք անցուց և Կիլիկիոյ վիճակն ըստ բաւականին ապահովեց , և ամենեւին տկանջ չկախեց Պապերու կողմէ զրկուած թղթոց և կոնդակաց , զորս Պապերը կը տեղացնէին յաջողութեամբ :

Հ. Կոստանդին Գ. քանի՞ տարի թագաւորեց .

Պ. 16 տարի բարւոյր կառավարելէ յետոյ՝ մեռաւ խաղաղութեամբ . բայց իր մահունէն ետեւ քայքայեցաւ ազգին խաղաղութիւնը և վերստին ըսկըսան ներքին խռովութիւնը , որ վերջապէս Կիլիկեան իշխանութեան վերջին հարուածը ստեղծեց :

— 0 —

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԵՐԵՔ ՏԱՐՈՒՄՆ ՎԻՃԱԿԸ
ԵՒ ԼԵՒՈՆ Զ .

(Քրիստոսէ 1362-1365 տարի յետոյ)

Հ. Կոստանդին Գ. ի մահունէն յետոյ ի՞նչ եղաւ Կիլիկիոյ վիճակը .

Պ. Յաջորդութեան պատճառաւ ծանր անկարգութիւններ և մեծամեծ աղմուկներ տեղի ունեցան , որ 3 տարի տեւեցին :

Իշխաններն յաջորդի մը ընարութեան վրայ չըկրնալով համաձայնիլ՝ բնակիչներէն բազումը սկսան Մեծ և Փոքր Հայաստանի կողմերն և ուրիշ տեղեր գաղթել :

Կիպրոսէն և ուրիշ տեղերէ պապական իշխաններ և բազում բողոքականներ անձինք Կիլիկիա վազելով՝ և թագաւորական տան հետ իբր թէ ազգականութեան իրաւունքի վրայ վիճելով՝ թագաւորական գահը ձեռք ձգել կը ճգնէին :

Այս միջոցիս արատքին թշնամիք ալ ազատ ապարէզ գտնելով՝ անդադար Կիլիկիա կարչաւէին :

Հ. Ո՞վ ընարուեցաւ թագաւոր .

Պ. Վերջապէս Գուխտնի ազգականներէն Լեւոն անուն մէկը թագաւոր ընտրեցին . սակայն խընդիրն ասով չվերջացաւ և օգուտ մը չեղաւ երբէք , վասն զի քաղաքական կուսակցութիւնք մէկ կողմէ և կրօնական անվերջանալի կուսակցութիւնք միւս կողմէ երկրին այժը սպառեր էին , մանաւանդ կրօնական անհեթեթ կուսակցութիւնը՝ զոր հանապազ կարծարծ էին Հռովմայ Պապերն Ունիթուայ միջոցաւ :

Հ. Լեւոնի օրով առաջին անգամ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Մէմլուզներն 1367 ին Կիպրացւոց ծովաօյին զօրութենէն սաստիկ հարուած կրելով՝ ու

լոյ օգնութիւն ըրած էր նաեւ Լեւոն , սաստիկ կատաղութեամբ Կիլիկիոյ վրայ յարձակեցան : Լեւոն փոքր ինչ դիմադրելէ յետոյ՝ ամուր տեղեր ապաստանեցաւ և բուսական տանն չերեւոյ . Մէմլուզներն յանկարծ ետ քաշուեցան , բայց Լեւոն դարձեալ չէր երևւէր . ուստի կարծուեցաւ թէ մեռեր է , և հետեւաբար Մարիամ՝ թագուհին ուղեց որ ուրիշ մը հետ ամուսնանայ :

Պապը ձեռքը երկնցոց և կը ջանար Պրուանչիոյ կի Օթմոն իշխանն ընտրել առ . սակայն Լեւոն յանկարծ երեւան ելաւ :

Հ. Լեւոնը մեռած կարծելով տեղն ուրիշ մ'ընտրելու գողափարն սրբախի հետեւանայ պատճառեղաւ :

Պ. Մէլիք-Էլ-Էշրէֆ եղիպատացւոց սուլթանը լըտնելով Լեւոնի տեղ ուրիշի մ'ընտրութեան առթիւ եւրոպացւոց միջամտութիւնը , և անտոյ իրեն համար կասկածելով՝ միտքը դրաւ որ Կիլիկիան իշխանութիւնը միանգամ ընդ միշտ վերջացնէ և երկիրն իր ձեռացը սակ նուաճէ . ուստի իւր եղբայրն ահագին զօրութեամբ Կիլիկիոյ վրայ զրկեց :

Հ. Մէմլուզներն ի՞նչ ըրին .

Պ. Լեւոն , ըստ որում անճարացած՝ կապան բերդն ամրացած էր . Մէմլուզներն անարդեւ մտան ի Կիլիկիա , և մինչեւ Սիս քաղեցին :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ ըրին .

Պ. Կապան բերդին պաշարումը սաստկացուցին , այնպէս որ մէջի բնակիչներն ինն ամիս գիմանալէ ետեւ՝ վերջապէս անձնատուր եղան :

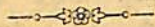
Եղ իպտոսցիք մտան բերդը , թագաւորն ալ շը-
 թայի զարկած՝ Եգիպտոս ասրին , Սալթանը բան-
 տարկել տուաւ զլեւան , որով վերջացու Կիլիկիոյ
 մէջ Հոյսոյ իշխանութիւնը . երկիրն տպականեցաւ ,
 քաղաքներն ամուրայան և 60,000 ի մնա ժողովուրդ-
 թողլով Կիլիկեան աշխարհը՝ դէպ ի վրաստան , Ադ-
 ուանք , Փոքր Ասիոյ զանազան կողմերը գաղթեցին :

Հ. Լեւանի վախճանն ի՞նչ եղաւ :

Պ. Լեւան 1382 ին Կասախիոյ Յովհաննէս թա-
 գաւորին միջնորդութեամբ բանաէն ազատուելով՝
 նախ Սպանիա անցաւ իր ազրաշին երախտագիտու-
 թիւն յայաներու և ապա գնաց Գաղղիոյ և Անգլիոյ
 թագաւորաց միջեւ ասիրած վէճն հանգարտեցնելու ,
 որմէ յետոյ շատ ջանաց իր կորտ սած թագը վերստին
 ձեռք բերել , բայց իր բոլոր ջանքն ի գերեւ երաւ :

Լեւան 11 ատրի թայ աւորելէ , 7 ատրի Եգիպ-
 տոսի մէջ բանաարկեալ մնալէ և 12 ատրի Եւրոպա
 պանդխտելէ յետոյ՝ մեռաւ ի Փարիզ և Կեղեասփն-
 եանց վանքը թաղուեցաւ , որոյ գերեզմանը մինչեւ
 այսօր կեցած է :

ՎԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԻՔԻՆԵԱՆՅ ՀԱՐԱՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԷՃԱԿՆ

ՌՈՒՔԻՆԵԱՆՅ ՀԱՐԱՏՈՒԹԵԱՆ ԿՈՐԾԱՆԵԼԷ ՅԵՏՈՅ

—o—

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԻՐԵԼԷՆ
 ՄԻՆՉԵՒ ԹԱԹԱՐԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԻՐԵԼԸ

(Քրիստոսէ 1086-1233 տարի յետոյ)

Հ. Բողբատունեանց իշխանութեան կործանու-
 մէն յետոյ ի՞նչ եղաւ Հոյսատանի վիճակը .

Պ. Բողբատունեանց իշխանութիւնը կործանելու
 ատեններն Հոյսատանի արեւմտեան մասն Յունաց
 ձեռքը կը գանուէր , արեւելեան մասը՝ Պարսից , հիւ-
 սիսայինը՝ վրաց ձեռքն և հարաւային գաւառաց ալ
 Հազարացիք կիշխէին :

Հ. Հոյսատան քանի՞ տարի սոյն վիճակին մէջ
 մնաց :

Պ. Հոյսատան 40 տարւոյ չափ սոյն վիճակին մէջ
 մնաց . բայց Ալիաթանին որդին՝ Մէլիքշահ , երբ թա-
 գաւորեց , տէրութեան սահմաններն ընդարձակելու
 ձեռք զարնելով՝ անհամար զօրօք Հոյսատան արշա-
 ւեց , աիրով իշխանները վանեց և բոլոր երկրին աի-
 րեց . իսկ իր մահուանէն յետոյ Հոյսատան դարձ-
 եալ զանազան ազգաց ձեռք անցաւ , որոյ մեծ մասին
 թաթարները տիրեցին :

Հ. Սոյն միջոցին ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Սոյն միջոցին վրաց Դաւիթ քաջայաղթ թագաւորը մի քանի յաղթակա՛ն պատերազմներով տիրեց Հայաստանի մեծ մասին և իրեն դիմող Հայոց հող և սպարուստ տալով խնամեց : Դաւիթ Շիրակ գաւառին ալ տիրելով՝ անդորրութիւն ու բարեկեցութիւն վերահաստատեց անդր, ուր դարձեալ բնակութիւն հաստատեցին Հայք :

Հ. Դաւիթի մահուընէն յետոյ ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը :

Պ. Դաւիթի մահուընէն յետոյ՝ Փալատն անհամար զորք դարձեալ պաշարեց Անի մայրաքաղաքը . բնակիչք թէպէտ քաջութեամբ դէմ դրին, սակայն սովէն սաստիկ նեղուելով և արտաքին օգնութեան բնաւ յոյս չունենալով՝ պոյմանաւ յանձնեցին քաղաքը : Փալատն չորս տարւոյ չափ նոյն տեղերուն տիրելէ յետոյ՝ վիրք վերստին զօրանալով՝ տիրեցին Անիի և Չաքարիա ու իւսնէ անուն Հայսօղգի քաջ իշխանաց առաջնորդութեամբ բոլոր հիւսիսային Հայաստանին տիրեցին, ինչպէս նախ Պարսկի ձեռքէն ալ Հայաստանի արեւելեան մեծ մասն առին :

— 0 —

Գ Լ Ո Ի Խ Բ .

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԹԱԹԱՐԱՅ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԵԻ

Ճեղայետտին խորագմիի սուրբանին Հայաստան փախչիցն ու թաքարաց ի Հայաստան արշաւէն եւ Հայաստան աշխարհին զանազան ազգերէ գրաւուիլը :

(Քրիստոսէ 1233-1340 տարի յետոյ)

Հ. Հայաստանի հանգիստն ինչո՞ւ դարձեալ վերգովեցաւ .

Պ. Երեքաասաներորդ դարուն սկիզբներն հիւսիսային թաթարներն սկսան Ասիոյ մէջ զօրանալ, որք իրենց ձինկիզ խոն քաջ թագաւորին առաջնորդութեամբն Ասիոյ մեծ տէրութիւնները նուաճելով՝ յաղթեցին նաեւ խորագմիի ձէլալէտաին Սուլթանին, որ մինչ ի Հայաստան փախաւ :

Հ. Վերջը ի՞նչ եղաւ .

Պ. Փոքր Ասիոյ և Ասորոյ այլազգի իշխաններն ու լատինացւոյ և Կղիկեան Հայոց զօրքերն ասոր վերայ գալով՝ մինչեւ Պարսկաստանի սահմանը փախուցին, ուր սպաննուեցաւ :

Հ. Ասկէ ետքն ի՞նչ անցք անցաւ .

Պ. ձինկիզխանի մահուընէն յետոյ թաթարաց զօրքն իրենց Չարմաղան զօրավարին առաջնորդութեամբն յարձակեցան Հայաստանի վրայ, վրաց Հայաստանի բաժնին տիրեցին և Անի քաղաքն ալ առին :

Հ. Չարմաղանի ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Չարմաղան հիւանդութեան պատճառաւ չկր- նալով զօրավարութիւնն ընել , թաթարաց Ռիսաթայ խանը Բաշա զօրավարը զրկեց , որ սաստիկ պատե- րազմաւ կարին քաղաքին տիրեց :

Թաթարք Հայաստանի մէջ ուրիշ շատ տեղերու ալ տիրեցին և ժողովրդեան վրայ ծանր տուրքեր դը- նելով՝ սաստիկ նեղեցին . բայց կիլիկիոյ Հեթում թագաւորին առ Մանգոյ աղաչանօքն հաղիւ քիչ մը թեթեւցան ժողովուրդին կրած տառապանքները :

Հ. Հայաստանի վրայ թաթարաց իշխանութիւնը քանի՞ տարի տեւեց :

Պ. Հայաստանի վրայ թաթարաց իշխանութիւնն իննսուներեք տարւոյ չափ տեւեց :

Պատմագիրք այս դարուն մէջ Մնիկ կործանուալը կը նկարագրեն , որոյ բնակիչներն առգիտ անդին ցր- ուելով՝ սմանք ի խրիմ , սմանք ի Լեհաստան և սմանք ի Մոլտաւիա անցան և նոյն տեղաւանքն հաստատե- ցին իրենց բնակութիւնը :

Իսկ չորեքաստաներորդ դարուն կէսերը թաթա- րաց տէրութիւնը զանազան մասանց բաժնուելով՝ նորա միութիւնը քայքայեցաւ , և իրարմէ անկտիտ տէրութիւններ եղան :

Հ. Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Հայաստան աշխարհն ալ վերստին զանազան իշխանաց ձեռք անցաւ . հարաւային կողմերը Քուր- դերը բռնեցին , որք առանձին իշխաններու կամ պէ- յոյսաւ զարկուցանելով զմեզ ինչպէս միմեկուրէն յիստաւոր

յերու իշխանութեան ներքեւ ինքնագլուխ տէրու- թիւն մը կազմած էին , արեւելեան կողմը Պարսկե- ները գրաւեցին . իսկ արեւմտեան կողմը կէս մը Օս- մանցիք և կէս մ'ալ թիւրքմէն ցեղերն իրենց իշխա- նութեանը ներքեւ նաւաճեցին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

ԼԵՆԿԹԻՄՈՒՐԻ ԱՐՇԱԽԱՆԲԸ

(Քրիստոսէ 1340-1461 տարի յետոյ)

Հ. Այս միջոցներու ս'րպիտի դառն աղեաներ պատահեցան .

Պ. Հայաստանի մէջ պատերազմներն աւագեա- ները պահ մը գաղթելէն յետոյ՝ նոր և անհարին թշուառութիւնք վերստին յաջորդեցին , վասն զի Էօզպէք թաթարաց թագաւորը՝ Լէնկթիմուր , այս միջոցիս սաստիկ զօրանալով՝ սմբողջ թաթարստանն իր ձեռացը ներքեւ նաւաճելէ , անհամար զօրօք և սրով ա հրով Պարսկաստանի տիրելէ յետոյ՝ Հայաս- տանի վրայ արշաւեց :

Հ. Լէնկթիմուր ի՞նչ ըրաւ ի Հայաստան .

Պ. Իւր հրամանաւ զօրքը նախ Միւսեայ աշխար- հը մտան , ուր բնակիչներն անխնայ ջարդեցին , քա- ղաքները կործանեցին , բազում տեղեր աւերակ

դարձուցին , և բիւրաւոր անձինք դերի բռնեցին ,
յետոյ վանայ վրայ քաղցին և սնտոկի պատերազմ
մու քաղաքին տիրելով՝ բնակիչները բերդէն վար
նետեցին :

Հ. Գաղանամիտ լէնկթիմուրի բռնութեան և սոս-
կալի անդ թու թեանց բազմագակա թիւնն ի՞նչ է :

Պ. Բաւական կը լինի ըսել թէ ոչ անդաստան
մնաց և ոչ մշակ , որով ուտելիքն սպառելով՝ ահա-
գին սով մը տիրեց , որ թաթարաց անդ թու թիւնը
գերազանցեց :

Այնքան ահաղին էր այս սովն , որոյ սղգեցու-
թեան ներքեւ գաղբեցան մարդկային ամենէն վեւժ
զգացումները ժողովրդեան հոգւոյն և սրտին մէջ ,
և ահա մինչեւ իսկ պիղծ անասուններն ուտելով
սպառելէ ետեւ՝ սկսան իրարու ձեռք զարնել և հայ-
ըն՝ իր սիրելի սրբին , մայրն՝ իր կամօղին դուստրն
և եղբայրն իր հարազատը մարթեց , խորովեց ու կե-
րաւ :

Հ. լէնկթիմուր տրիչ ի՞նչ անդ թու թիւններ ըրաւ :

Պ. լէնկթիմուր ամեն տեսակ չարիք և անդ թու-
թիւն գործելէ ետեւ՝ անցաւ փոքր Ասիա և Սեբաս-
տիոյ տիրեց , մէջի զօրքը կենդանոյն թաղել տուաւ
և իշխաններն ալ դառն ու սոսկալի սանջանքներով
սպաննեց . անտի դնաց Անկիւրիա և ապա դարձաւ ի
Սմիղանդ :

Հ. լէնկթիմուր իր ամառը դառնալէ ետեւ՝ ի՞նչ
եղաւ Հայաստանի վիճակը .

Պ. Հայաստան թէպէտ քիչ մ'ատեն խաղաղու-

թեան երես տեսաւ , բայց նորա մահուընէն յետոյ՝
ոգի աւին և զօրացան այն ամեն իշխաններն ու թա-
գաւորներն , որք լէնկթիմուրի զօրութեան ընկճեր
և իրենց անկախութիւնը կորուսեր էին , և ահա զի-
նու զօրութեամբ դարձեալ ձեռք բերին իրենց կու-
րուսած տեղերն :

Հ. ի՞նչ նոր դէպքեր պատահեցան .

Պ. Գարա Եւստֆ Գուրդերու կամ Թիւրքմէն-
ներու թողաւորն առանց դժուարութեան շատ տե-
ղերու տիրեց . սակայն քանի մը տարիէն Շահրուխ՝
լէնկթիմուրի սրբին , պատերազմի ելնելով՝ Հայաս-
տան երկու կողման զօրքէն սանակոխ եղաւ , որով
բազում քաղաքք և գիւղեր կործանեցան և բնակիչք
ամուր տեղեր սպառստանելու հարկադրեցան :

Այս պատերազմիս մէջ մեռաւ Եւստֆ , որում
յաջօրեց իր եղբայրն՝ իսկէնտէր :

—o—

Գ Լ Ո Ի Խ Գ .

ՕՍՄԱՆՅԻՈՅ ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՏԻՐԵԼԸ

(Քրիստոսէ 1475-1585 տարի յետոյ)

Հ. Օսմանցիք ի՞նչ պատճառաւ տիրեցին Հայաս-
տանի .

Պ. Թիւրքմէններուն Ուղուն Հասան անուն իշխանը
սատոկ զօրանալով՝ շատ մը երկիրներու , ինչպէս
նաեւ Պարսկաստանի ալ տիրելէն յետոյ՝ Օսմանցուց

երկիրն ալ յարձակեցաւ, ուր բազում կտարած եւ անգլթաթխն գործեց :

Յովթին Սուլթան Մէհմէտ Բ. մեծաւ պատրաստութեամբ անոր վրայ քալեց և Գերջանի մօտ նորա բանակը ջախջախելով զինքն ալ վանեց և Հոյաստանի արեւմտեան մի քանի քաղաքաց ալրեց :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ դէպք պատահեցաւ .

Պ. 40 տարիէն Շահ Խանայի բազում զօրօք Օսմանցւոց երկիրն արշաւելով մեծամեծ չարիք գործեց անդ . սակայն Սուլթան Սէյիմ ահագին բանակաւ մը յաղթեց անոր և Հոյաստանի հիւսիսային դաւառներն իր իշխանութեանը ներքեւ նուաճեց :

Գահմաղպ՝ Շահ Խանայի յաջորդն արշաւեց ի Հոյաստան . թրքաց Խպրահիմ՝ վաշա զօրապետն Հայաստան եկաւ, յաղթեց նմա և հարաւային դաւառներն ալ առաւ :

Հ. Գահմաղպ վերստին արշաւեց .

Պ. Այս, բայց Սուլթան Սուլէյման այս անգամ անձամբ անոր վրայ գնաց, զարկաւ նորա բանակը, և ապա Գահմաղպին հեռ հաշտուելով ետ դարձաւ :

Հ. Սոյն հաշտութիւնն ս'ըքան տան տեւեց .

Պ. Հաղիւ թէ 20 տարի, և ահա նորէն պատերազմ տեղի ունեցաւ, որով Հոյաստան վերստին թշուառութեան, աղետից և տուապանաց կ'իջարկեցաւ և տրտէտ շարունակեց, մինչեւ որ Օսմանցիք զօրանալով՝ Պարսիկներն Հոյաստանէն վանեցին և զսոյն ամբողջ դրուեցին :

Հ. Սոյն անդադար պատերազմաց հետեւանքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Գարձեալ ահագին սով, որոյ զոհ գացին հազարաւոր անակոյ բնակիչք, և բազում զիւղեր ու բազմամարդ քաղաքներ տանցի մնացին :

— 0 —

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԱՐՇԱԲԱՆՔ ԵՍՀԱՐԱՍԱՅ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՊԱՐՍԻՅ ՈՒ ՕՍՄԱՆՑԻՈՅ ՄԻՉԵՒ ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆ ԿՆՔՈՒԻԼԸ

(Բրիտանաց 1603-1620 տարի յետոյ)

Հ. Օսմանցիք Հոյաստանի վրայ իրենց տիրապետութիւնը կրկին հաստատ պահել .

Պ. Շահաբաս իր գահուն վրայ հաստատուելէ ետեւ մտքը դրաւ որ Պարսկաստանի կորուստը երկիրները վերստին ձեռք բերէ :

Շահաբաս բաղնաթիւ զօրօք քալեց Հոյաստանի վրայ և շատ անգերաւ տիրեց :

Հ. Օսմանցիք ի՞նչ ըրին .

Պ. Սուլթան Սէմէտ այն անակնկալ յարձակման վրայ ձըրջողատէ Սինան փաշան մեծ պատրաստութեամբ Հոյաստան զրկեց . սակայն Օսմանցւոց բանակը դեռ չհասած՝ Շահաբաս Հոյաստանի բնակիչները Պարսկաստան ամենելու խորհուրդն յղացաւ և հրաման քրաւ որ ժողովուրդը պատրաստեն և դիմադրողներն սպաննեն : Պարսիկ իշխաններն իրենց զօրքերովը վտլթապէս ստորածուեցան և բնակիչները

բուն չարչարանք իրենց սեղերէն հոնեցին և գուն-
դագունդ Սրարատեան դաշտը բերին, որոյ բաղ-
մութեամբը լցուեցան, և քաղաքներն ու գիւղերն ալ
ամբարանոցներովն հանդերձ այրեցին:

Հ. Շահարաս ի՞նչպէս պարաւ Հայերը:

Պ. Շահարաս տեսնելով որ Օսմանեան բռնակը
չաա հեռի չէ, պատուիրեց սր խեղճ ժողովուրդը
փութով յառաջ քշին. ուստի անագորուն Պարսիկք
առանց հանգիստ տալու անդադար կը քշէին, ակա-
րութեան և կամ խոնջութեան պատճառաւ եա մը-
նացողները չարաչար կը ձեռնէին, ոմանց քիթն ու ա-
կանջը կը կտրէին և զոմանս ալ սպաննելով՝ դրոխ-
նին երկայն ցողերու կանցնէին, որպէս զի միւսները
վտխնան և շատով յառաջ քայլին:

Հ. Ամենէն զարհուրելի տեսարանն ո՞ր կատար-
ուեցաւ:

Պ. Երասխ գետին վրայ, որովհետեւ այնքան բաղ-
մութիւնն անցներու համար ոչ նաւակ կար և ոչ ժա-
մանակ, և ահա խեղճ ժողովուրդը բռնութեամբ
կատարէին որ ջուրին վրայէն դիմաց անցնի. հոս բայ-
ուեցաւ ամենէն զարհուրելի տեսարանը: Ամենքն ալ
սկսան լալ, կոծել և սղբալ, վասն զի մէկ կողմէ
ջուրն և միւս կողմէ օտրն իրենց կենացը կ'ոպառնա-
լին: Խեղճ ժողովուրդեան մէկ մասն այսպէս կտրաւ և
մնացածն ալ Պարսկաստան տարին:

Հ. Շահարաս Պարսկաստանի մէջ Հայոց հեա ի՞նչ-
պէս վարուեցաւ:

Պ. Հայոց սիրտն սրալու և զանոնք Պարսկաստա-

նի հեա կապելու համար սկսաւ անոնց վրայ սէր և
համակրութիւն ցոյց տալ, իրենցմէ մին քաղաքապետ
դրաւ, կրօնի կատարեալ ազատութիւն հրատարա-
կեց և հանդիսաւոր օրեր շատ անգամ Հայոց եկե-
ղեցին կերթար, նոցա գլխաւորներէն ոմանք իրեն
սեղանակից կընէր, երբեմն ինք անոնց տունը կը ճա-
չէր, Հայոց անկրաւութիւն և զրկանք ընող Պարսիկ-
ները խտալու կը պատժէր և Հայոցմէ խիսա քիչ հարկ
կառնուր:

Հ. Ասկէ յետոյ Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ:

Պ. Ալ աւելի անգութ և դաղանամիտ թշնամեաց
ձեռք անցաւ, որոյ զանազան կողմերը բռնացած էին
ապստամբ իշխաններ՝ Գալէնատէր օղլու, Միւսէլլիմ
Չալուշ, Ճէմիլա և Թօփալ Օսման, որոյ ամեն մէկը
10-12,000 աւազակ և դաղնաւարոց մարդոց գլուխն
անցած՝ կատապտակէին, կը յափշտակէին ու կը քան-
դէին, և ահա այս պատճառաւ մնացող Հայերէն
չատեր սկսան լեհաստան, Մոլտաւիա և Աժաէրխան
դաղթել, մինչեւ որ Գոյյուճու Մուրաս փաշան յիշ-
եալները նաւաճեց, երկիրը խաղաղեցուց և ապա
Պարսից ու Օսմանցոց միջեւ հաշտութիւն կնքուելով՝
ամեն կողմ հանդարտեցաւ և Հայաստանի արեւել-
եան մասը Պարսից ձեռքը մնաց:

ՄԱՍՆ Զ.

ԴԱԻԻԹ ՍԻԻՆԻ ԻՇԻԱՆՆ ԵՒ ԻԻՐ ԳՈՐԾԵՐԸ

(Քրիստոսէ 1720-1729 տարի յետոյ)

Հ. Սոյն հաշտութենէ յետոյ ի՞նչ անցք անցաւ :

Պ. Մնացած ժողովարդը քիչ մ'առնն հանդըստութեան երես աեսաւ , բայց ԺԸ. դարուն սկիզբներն այս հանգստութիւնը դարձեալ վրդովեցաւ , որոյ պատճառն էր նախ Լազերուն Պարսից երկրին վրայ յարձակիլն և երկրորդ՝ Գանտահարի իշխան Միր Մահմուտին Ասպահան քաղաքն առնելով՝ Ծահ Հիւսէինը Գահընկէց ընելը :

Հ. Այս միջոցիս Հայք ի՞նչ օգնութիւն ունեցան .

Պ. Սիւնեաց և Արդախ նահանգի Հայ բնակիչք տեսնելով որ իրենց համար ինքնօգնութենէ զատ ուրիշ յոյս չկայ , Դաւիթ Սիւնի քաջ իշխանին շուրջը 4-500 քաջասիրտ Հայեր ժողովեցան , որոյ վրայ Դաւիթ Սիւնի հրամանատար կարգեց Մխիթար անուն անձն . ուրիշ աեղերէ ալ հետողհետէ եկողներով՝ զօրայ թիւն 2000ն անցաւ :

Հ. Պարսիկք ի՞նչ ըրին .

Պ. Երբ իմացան Հայոց այս շարժումը , վրանիկն յարձակեցան . բայց Դաւիթ իր Մխիթար և Տէր Աւետիք զօրապետներովն անոնց ընդ առաջ ելաւ , յաղթեց և քանի մը բերդերու ալ տիրեց . և երբ Դաւիթ Պարսից զօրացը հետ կը կուռէր , ասքին 3-4000 Հայեր ալ իրենց մօտաւոր Պարսիկ իշխանաց հետ կուռելով՝ շատ անգամ կը յաղթէին :

Հ. Այս պատերազմոց մէջ ումնէն ժառուարն ո՛րն եղաւ .

Պ. Մեղրի քաղաքին մէջ մկրտած պատերազմն , յորում Սահպան իշխանն 2000 քաջորի զօրքով 18,000 Պարսիկ զօրաց հետ զպնտեղով՝ անոնց մեծ մասը ջարդեց և մնացածը զիր ու զյան ըրաւ :

Մխիթար և Տէր Աւետիք նոյնպէս թխրքմէններու հետ ալ պատերազմեցան , յաղթեցին և մնացածներն հալածեցին :

Հ. Դաւիթ ո՛րքան առնն իշխանութիւն վարեց .

Պ. Դաւիթ ուրիշ մի քանի յաղթական պատերազմներ ալ մղեցէ ետեւ՝ իր իշխանութեանը վեցերորդ տարին վսխճանեցաւ :

Հ. Դաւիթին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Զօրաց և իշխաններուն հաւանութեամբը Մխիթար քաջ զօրապետն յաջորդեց , բայց դժբաղդաբար սորո իշխանութիւնը շատ քիչ աւեւեց , վասն զի տարիէ մը թշնամիք դարձեալ Հայիձոր բերդը պաշարեցին , և այս անգամ մէջիններուն մէջ դժբաղդաբար խռովութիւն ծագելով՝ բերդը թշնամեցին մատնեցին :

Հ. Մխիթար ի՞նչ եղաւ :

Պ. Թէպէտ իստիաւ և նորէն զօրք ժողուելով՝ քանի մը քաղաքներու տիրեց , բայց թշնամին Հոյիձորն առնլէ ետեւ՝ սասաիկ զօրութեամբ Մխիթարի ետեւէն ինկան , սրպէս զի զայն բռնեն : Մխիթար ելաւ խնձորէսը բերդն եկաւ , ուր մի քանի վտա Հայեր զինքն սպաննեցին և գլուխը Դավիթի վաշային

զրկեցին , որ պիտիսի քաջ մէկու մը սպաննուելուն վրայ սաստիկ ցաւ զգալով՝ սպաննիչներն անմիջապէս դիտաւել տուաւ :

Հ. Մխիթարի մահաւրնէն ետեւ Հայք ի՞նչ ըրին .

Պ. Մխիթարի գոթադդ մահաւրնէն ետեւ մի քանի Հայ իշխաններ վարձ փորձեցին նոյն տեղերն ինքնագլուխ իշխելու , բայց չկրնալով յաջողիլ , ամանք Օսմանեան իշխանութեան հպատակեցան և ոմանք ալ Հայաստանէն դուրս հեռուոր տեղեր դաղթեցին :

— 0 —

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

ՕՍՄԱՆՅԻՌՅ ԲՈՒՈՐ ՀԱՅՍՍՏԱՆԻ ՏԻՐԵԼՆ ԵՒ ՆԱՏԸՐ ԾԱՀԻՆ ՆՈՐԱ ՄԷԿ ՄԱՍՆ ԵՏ ԱՌՆՈՒԼԸ (Քրիստոսէ 1722-1746 ասարի յետոյ)

Հ. Մխիթարի մահաւրնէն յետոյ ուրիշ ի՞նչ նշանաւոր դէպքեր անցան .

Պ. Սուլթան Ահմէտ Գ. Պարսկաստանի մէջ ներքին խռովութիւններէ օգուտ քաղելով՝ իր կորուսած երկիրները վերստին ձեռք բերելու համար ֆէօփիլիւի Ապտուլահ , Հոսի Մսթաֆա և Արիֆ Ահմէտ փաշաները զրկեց , սրբ առանց գոթաւորութեան Պարսից երկիրը մասն և հետզհետէ Երեւան , Նախիջեւան և բոլոր Սիւնեաց նահանգն առին և մինչեւ Դավրէժ հասան :

Այս միջոցիս Էջրէֆ իշխանը Պարսից դահը ձեռք ուց և Օսմանցւոց դէմ ելնելով՝ յաղթեց , սակայն

զինքը Պարսից թագաւոր ճանչնալու դաշտմբ՝ առած երկիրներն Օսմանցւոց տուաւ .

Հ. Սոյն հաշտութիւնը կրցա՞ւ տեւական լինել .

Պ. Ոչ , վասն զի Գահմազպ շահն իշխանութեան բարձրանալուն պէս իր նախորդին դաշինքն անդոր և անվաւեր հրատարակելով՝ գեապանութեան միջոցաւ նոյն երկիրներն ետ պահանջեց և անմիջապէս Օսմանցւոց վրայ յարձակեցաւ . սակայն Սուլթան Մահմուտ Ա. անթիւ զօրօք Հէքիմղատէ Ալի փաշան զրկեց , որ յաղթեց Պարսից և ամբողջ Հայաստանի տիրեց :

Հ. Խեղիւրն ասով վերջացա՞ւ .

Պ. Ոչ , վասնզի Նատըր Ալի Գահմազպին կնքած դաշանդը վրայ սաստիկ զայրանալով՝ գահընկեց ըրաւ զայն և նորա նորածին սրբին ի գահ բազմեցնելով՝ բանտակին գլուխն ինք անցած՝ Հայաստանի վրայ եկաւ քանի մը գաւառ և բազում քաղաքներ առաւ , սակայն հետեւեալ տարին Պարսից և Օսմանցւոց միջեւ խաղաղութիւն հաստատեցաւ , որով Նատըր Ալի իր առած բոլոր տեղերն ետ տուաւ :

Հ. Սոյն խաղաղութիւնը կրցա՞ւ տեւական լինել .

Պ. Գարձեալ ոչ , որովհետեւ Նատըր Ալի թագաւորական աթոռը բազմելէ ետեւ՝ զանազան պատուականերով դարձեալ Հայաստան մտաւ , Օսմանցւոց յաղթեց , և այս անգամու դաշնագրութեան զօրութեամբ մինչեւ Երեւան Պարսից ձեռքը մնաց :

Ահա սոյն արդիւնքն ունեցաւ այն երկարատեւ պատերազմն , որով Հայաստան աշխարհը սոյն երկու տէրութեանց միջեւ բաժնուեցաւ .

Գ Լ Ո Խ Խ Ը

ՌՌՒՍԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷ՛՛Կ ՄԱՍԻՆ ՏԻՐԵԼԸ

(Քրիստոսէ 1826-1829 տարի յետոյ)

Հ. Հայաստան Պարսից և Օսմանցոյ միջեւ բաժնուելէն ետեւ ի՞նչ փոփոխութիւն կրեց .

Պ. Մինչեւ Քրիստոսի 1826 թուականը նշանաւոր փոփոխութիւն մը չկրեց , բայց ի Հայոց զազթակա նութեանէն , որ զանազան պատճառներով դարձեալ սեղի անեցաւ . սակայն յիշեալ թուականին Պարսից Ֆէթհ Սլի Շահն յանկարծ Ռուսոց երկիրն յարձակելով՝ Հայաստանի վրայ նոր և ահեղ պատերազմի մը առիթ ընծայեց :

Հ. Սոյն պատերազմն ս՛րբախի հետեւանք ունեցաւ .

Պ. Ռուսոց Նիկողայոս կայսեր հրամանաւ Հայազգի Մատթաթով զօրապետը կովկասեան բանակին գլխին անցած՝ Պարսկաստանի վրայ քալեց , յազթեց Պարսից և Հոյ ժողովրդեան աջակցութեամբ մինչեւ Էջմիածնի տիրեց , սրովհետեւ նոյն կողմերաւ Հայք Պարսից բռնութիւններէն զզուած ըլլալով՝ Ռուսական բանակն իբր աղափոխ ընդունեցին և ամեն կերպիւ ծառայեցին նմա :

Հ. Սոյն պարտութեան վրայ Պարսիկք ի՞նչ ըրին .

Պ. Պարսիկք իրենց կրած պարտութեան վրէժն բնակչաց վրայ թափեցին . ուստի բոլոր գիւղերն աւերեցին և բոլոր բնակիչներն ալ երասխ դեռն անդին քշեցին :

Հ. Պարսից և Ռուսոց միջեւ պատերազմն ե՞րբ վերջացաւ .

Պ. 1828 փետրվար 22 ին , որովհետեւ Պարսից Ֆէթհ Սլի շահն , որ ի սկզբան կը մերժեր Ռուսոց կայսեր պայմաններն՝ յետոյ ընդունիլ հարկադրեցաւ վերջապէս , սրով երասխ և կուր դեռտերուն մէջտեղի երկիրներն Ռուսոց կը թողուր , և միանգամայն յանձն կառնուր Պարսից երկրէն Ռուսիա անցնիլ ու զսղնուրուն արգելք չընել :

Սոյն պայմանաց յանձնառութեամբ պատերազմը վերջացաւ :

Հ. Սոյն պատերազմէն յետոյ ի՞նչ դէպք պատահեցաւ .

Պ. Նոյն տարւոյ յունիս 14 ին Ռուսոց Նիկողայոս կայսրն Օսմանցոյ դէմ պատերազմ հրատարակեց և Բասղեիլ զօրապետին հրամանատարութեամբ Ռուսոց բանակն Օսմանեան Հայաստանի վրայ յարձակեցաւ և հեռոյհեռէ տիրեց Ալալցխայի և Արտահանի :

Հ. Սոյն պատերազմն ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ .

Պ. Յաջորդ դարնան պատերազմը վերստին սկըսաւ , Ռուսոց բանակը մինչեւ կարին մտաւ , սակայն սեպտ . 14 ին Ագրիանուպոլսոյ մէջ (ի Բուսէիլի) խաղաղութիւն կնքուելով՝ Օսմանեան Հայաստանի մէկ փոքր մասն Ռուսոց անցաւ :

Հ. Ռուսոց և Օսմանցոց միջեւ պատերազմը խաղաղելէն յետոյ ի՞նչ անցք անցաւ .

Պ. Կարնոյ առաջնորդ կարապետ եպիսկոպոսին անխորհուրդ և անհեռատես քաղաքականութեամբն

ու յորդորանօքը կարնոյ նահանգի Հայ ժողովուրդէն 100,000 անձինք ի Ռուսիա գաղթեցին , և ահա սոյն գաղթականութիւնն Օսմանեան Հայաստանի մէջ Հայոց թիւը նուազելուն վերջին դժբաղդ պատճառն եզաւ , որուն վրայ պաշտպանն Հայրենեայ Ներսէս կաթողիկոսը խորին ցաւ կ'զգար միշտ :

ՇՐՋԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՅՈՎԱԿԻՄ ՊԱՏՐԻԱՐԻՔ

(Քրիստոսէ 1461 էն մինչեւ հիմա)

Հ. Ռ՜Վ Եզաւ Կ. Պօլսոյ առաջին Պատրիարքն և Թ՜նչպէս .

Պ. Օսմանցոց Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ թագաւոր Կ. Պօլսոյ տիրելէն յետոյ՝ իւր վազելի բարեկամ Պրուսպու Յովակիմ եպիսկոպոսը Կ. Պօլսոյ Պատրիարք անուանեց , և ազդին պլեւայլ ազատութիւն և ազգային իրաւունք շնորհեց :

Յովակիմ Պատրիարք Պատրիարքական բացարձակ իշխանութեամբ 17 տարի կառավարեց : Այս միջոցիս Էջմիածնայ կաթողիկոսն էր Գրիգոր Մակուեցի պատմ յաջորդեց Ազմամարայ կաթողիկոսը :

Հ. Յովակիմ Պատրիարքին յոյք յաջորդեցին .

Պ. Յովակիմ պատրիարքին հետզհետէ յաջորդեցին Նիկողայոս Ա. որ 11 տարի իշխանութիւն վարեց ,

Կարապետ Ա. 20 տարի , Մարտիրոս Ա. 20 տարի , Գրիգոր Ա. 11 տարի և Աստուածատուր Ա. 11 տարի , որուն օրովն Էջմիածնայ Ստեփան կաթողիկոսը Կ. Պօլիս եկաւ Քանունի Սուլթան Սիւլէյմանին աղաչելու , որպէս զի սուրբերն քիչ մը թեթեւցնէ : Պարտից Թահմազ շահին ալ նոյնպէս ընծաներ զրկելով՝ աղաչեց որպէս զի ասպատակներն արգելու Հայոց նեղութիւն տալէ և վանքերն ու եկեղեցիները կողոպտելէ :

Հ. Սոյն աղաչանքն Թ՜նչ հետեւանք ունեցաւ .

Պ. Բունա թիւններն առժամանակեայ կերպիւ դադրեցան . Ստեփաննոս կաթողիկոս Գերսմանիոյ կաբողոս Ե. կայսեր այցելութիւն տալէ ետեւ՝ անցաւ ի Էհհաստան , ուր Հայ ազգայինք մեծ պատիւ և ընդունելութիւն ըրին :

Ստեփան կաթողիկոսի սոյն այցելութեան նպատակն էր , ժողովուրդն ի հոգեւորս մխիթարել :

Հ. Աստուածատուրին ռ՜Վ յաջորդեց :

Պ. Աստուածատուրին յոջորդեց Ստեփան Ա. որ 11 տարի իշխանութիւն վարեց . ասոր յաջորդեց Տիրատուր , որ կեղեքելուն համար ժողովուրդը զինքն երկու տարիէն դահընկեց ըրաւ . ուստի Տիրատուր Կիլիկիա գնաց , ուր կուսակիցներ ճարելով՝ ապօրինաւոր կերպիւ կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ իւրնու խորդին կենդանութեանն , և այս պատճառաւ սաստիկ զրգուտ թիւն և խռովութիւն յառաջ եկաւ :

Հ. Տիրատուրին ռ՜Վ յաջորդեց :

Պ. Տիրատուրին յաջորդեց Յակոբ Ա. որ 11 տարի իշխանութիւն վարեց :

Այս միջոցիս էր որ Պարսկեց Շահ Խանայիլ թագաւորն Հայոց երեւելի իշխաններն սպաննել տուաւ և իր անդ թա թ իւններովն այնքան նշանաւոր եղաւ : Եւ այս պատճառաւ պատահած է Սուլթան Մուրատ Ա.ի Պարսկեց հետ պատերազմն , որով շատ մը տեղերու տիրելէ ետեւ՝ 60,000 Հայ ժողովուրդ իր հետն աւաճ՝ Յունաց գաւառները տարաւ :

Հ. Յակոբ Պատրիարքին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Յովհաննէս Ա. որ 8 տարի իշխանութիւն վարեց , և որոյ յաջորդները թախմատ Ա. 10ը տարին Սարգիս Ա. 3 և Յովհաննէս Բ. 1 տարի իշխանութիւն վարեցին : Այս վերջինը Կիլիկիոյ կաթողիկոս էր միւսնգամայն . ասոր յաջորդեց Սարգիս Բ. որոյ պատրիարքութեան երրորդ տարին Սոյ պպօրինաւոր Տիրատուր կաթողիկոսը Պօլիս եկաւ վերստին Պատրիարք եղաւ :

Հ. Ասոր օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Երրորդ տարին Էջմիածնայ Մելքիսեդեկ Ա. կաթողիկոսը Կ. Պօլիս եկաւ այցելութեան և հանգաւնակութեան համար : Պօլսոյ Հայք յոյժ մեծարանօք ընդունեցին զայն , և ըստ որում արդէն դժգոհ էին Տիրատուրի Պատրիարքութենէն , վերստին դահընկէց ըրին և թախանձանօք Պատրիարք ըրին զՄելքիսեդեկ , որոյ օրովն Հայաստանի մէջ սաստիկ սով և մահտարածամ պատահեցաւ :

Մելքիսեդեկ տարիէ մը հրաժարեցաւ :

Հ. Մելքիսեդեկի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Յովհաննէս Գ. համբ , որ տարի մը պատրիարք

քութիւն ըրաւ , և ասոր ալ յաջորդեց Գրիգոր Բ. Կեսարացի , որ բարի և ազգասէր մէկն ըլլալով՝ ժողովուրդը լաւ խնամեց :

Ասոր օրով Շահարաւ Հայաստան Օսմանցոյ ձեռքէն առաւ , Հայերը բռնութեամբ հանեց և կաթողիկոսէն պահանջած մեծ գումարը չկրնալ տալուն համար երկար ատեն բանտարկեց զայն . սպա Պարսկաստանի Հայք հանգանակութեամբ՝ ու զուսճ գումարը վճարեցին , որով կաթողիկոսն ազատեցաւ :

Հ. Գրիգոր Բ. քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. Երեք տարի իշխանութիւն վարեց Գրիգոր Բ. որում հակառակելով Յովհաննէս Գ. վերստին պատրիարքական աթոռ բարձրացաւ , սակայն տարիէ մը ժողովուրդը դահընկէց ընելով զայն՝ յիշեալ Գրիգորը պատրիարք դրաւ , որ 10ը տարի խողաղութեամբ կառավարեց զազգը : Բայց Յովհաննէս՝ երրորդ անգամ պատրիարք ըրին , որ երկու տարի իշխանութիւն վարեց , և իրեն յաջորդեց դարձեալ Գրիգոր , որ 3 տարիէն հրաժարեցաւ և տեղն անցաւ Զաքարիա Ա. :

Հ. Զաքարիայի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Էջմիածնայ Մովսէս կաթողիկոսը թէ Էջմիածնայ և թէ շրջակայ վանքերը նորոգեց , դպրոցներ հաստատեց և ուսում ծառայելու մեծ հոգ տարաւ : Այս միջոցիս Գողասացի Յովհաննէս վարդապետը տպարան հաստատեց և Հայերէն գրեանք տպեց :

Զաքարիա 3 տարի իշխանութիւն վարեց և որում յաջորդեց Յովհաննէս Գ. չորրորդ անգամ 3 տարի և

ասոր ալ դարձեալ Զաքարիա Ա. որ 3 տարի պատ-
րիարքութիւն ըրաւ : Ասոր օրովը Լեհաստանի Նիկոլ
չիք եպիսկոպոսն իր դերն սկսաւ :

Հ. Զաքարիայի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Դաւիթ Ա. Արեւելցի , որ Էջմիածնէն նուիրակ
եկած էր , և 2 տարիէն վար առնուելով՝ Երեւանցի
Կերակոս վարդապետը դրուեցաւ :

Ա. յ ազգասէր պատրիարքը վիճակներն այցելու-
թեան երաւ . Պրոսպյաւ ազգայինք իրեն մեծ ու փա-
ռաւոր ընդունելութիւն ընենան վրայ տեղւոյն . «գա-
տրն» որ հայաստեաց մէկն էր , սաստիկ բարկանալով՝
հրաման ըրաւ որպէս զի Հոյոյ եկեղեցին կործանեն .
Սակայն մեծ-եղարքոս Գարա Մուստաֆա փաշան
յիշեալ գառքն և եկեղեցին կործանողները խաաիւ
պատժեց և հրաման ըրաւ որ վերադին շինեն :

Հ. Կիրակոս քանի՞ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. 15 ամիս , որովհետեւ մահտարածամէն վախ-
ճանեցաւ , և իրեն յաջորդեց Սերաստայի Խաչատուր ,
որ 18 ամիս պատրիարքութիւն ըրաւ , և ասոր ալ
յաջորդեց դարձեալ Դաւիթ Ա. որոյ օրով Լատինք
մենէ բաւական անձինք որաային , որով Ազգին մէջ
խառնութիւն սերմանուեցաւ :

Ա. յ միջոցիս Թովմատանուն վարդապետ մը պատ-
րիարք եղաւ , յայց վերջը Հռոմ փախաւ :

Հ. Թովմատին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Դարձեալ Դաւիթ Ա. երրորդ անգամ , որոյ օ-
րովը սոսկայի հրդեհէ մը 2000 տուն և Գումբարուի
Մայր եկեղեցին այրեցան . սոկայն Մուլթան Իպրա-

հիմի հրամանաւն յիշեալ եկեղեցին՝ Տիփրիկցի Պօղոս
վարդապետին ջանիւքն առաջինէն աւելի փառաւոր
շինուեցաւ :

Դաւթի պատրիարքութեան հինգերորդ տարին
Թովմատի կուսակիցները վար առին ըսոյն և ազգը 11
ամիս աշխարհական տեղապահով կառավարեցաւ , և
ապա Դաւիթ Ա. դարձեալ պատրիարք եղաւ , յայց
3 ամիսէն վերադին վար առնուելով՝ աշխարհականք
սկսան կառավարել , մինչեւ որ Ս. յնթապոյի Եղիազար
պատրիարք եղաւ , որ ապա Երուսաղէմայ և յետոյ
ալ Էջմիածնայ կաթողիկոսութեան կոչուեցաւ :

Հ. Ազգին մէջ խառնութիւնն ի՞նչպէս հանդար-
տեցաւ .

Պ. Էջմիածնայ փիլիպպոս կաթողիկոսը խողարա-
սէր ազգայնոյ հրաւիրանօքը Պօլիս գալով՝ իր պատ-
կաւելի ներկայութեամբն աւ պերճախօսութեամբը
ժողովուրդն հանդարտեցոյց , Յովհաննէս Մուղնեցին
պատրիարք դրաւ , և ժողովուրդն ալ Էջմիածնայ հա-
մար իրեն առատ նուէրներ տուաւ :

Փիլիպպոս Պօլիս գալէն առաջ Ս. Երուսաղէմ
ուխաի գնաց , ուր ներկոյ էր Սոյ Ներսէս կաթողի-
կոսն (Սերաստայի) որոյ հետ սիրով տեսակցելով՝
կաթողիկոսական ամուսնոց միջև կեցած դժտութիւնն
ու երկպառակութիւնը բառնարու համար վիճակային
ժողով դուստրեցին և ութը կէտերէ բողկացեալ
կանոն մը հաստատեցին :

Հ. Յովհաննէս Մուղնեցի ո՞րչափ ատեն պատրի-
արքութիւն ըրաւ .

Պ. 4 տարի պատրիարքութենէ ետեւ՝ յիշեալ Այնթապցի Եղիազարն իր կուսակիցներովը գահընկէց ըրաւ զայն , բայց ինք ալ չկրցաւ իր նպատակին հասնիլ , որովհետեւ աշխարհական երեւելիք Սամաթիոյ Ս. Գէորգ , ուր էր պատրիարքարանը , Գումի աբու Ս. Աստուածածին , Լանկայի Ս. Սարգիս , Ալաճա Մէջլիսի Ս. Նիկողոս , Պարասու Ս. Հրեշտակապետ և Ղալաթիոյ Ամենափրկչի եկեղեցեաց կողմէ տեղապահ ընարուեցան :

Այս միջոցիս Փիլիպպոս կաթողիկոսը վախճանելով՝ իրեն յաջորդեց Զուղայեցի Յակոբ եպիսկոպոսն , որ վեհանաճն , առաքինի և խորագէտ եկեղեցական մ'էր :

Հ. Յիշեալ տեղապահներն ո՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեցին .

Պ. 2 տարի , վասն զի Հռոմ փախած Թովմաս Բ. Պօլիս գալով՝ դեռ պոստոյ միջոցաւ վերստին պատարարք եղաւ : Այս միջոցիս Ծռաղասակի մը պատճառաւ Հայոց և Յունաց միջեւ ծանր վէճ մը ծագեցաւ , երկու կողմէ տէրութեան գատարանաց գիւմային , բայց Եղիազար դատար շահեցաւ :

Թովմաս 18 ամիս պատրիարքութենէ ետեւ՝ ժողովրդեան միջոցաւ գահընկէց եղաւ , որում յաջորդեց Երուսաղէմացի միաբան Եաֆացի Մարտիրոս , որ աթոռը Սամաթիայէն Գումիարու փոխադրեց :

Հ. Մարտիրոս ո՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. 17 ամիս , և ապա վար առնուեցաւ , և Բ. Դը-

րան դիւանադպիր Տիվրիկցի Իպրահիմ Էֆէնտիլի ձեռք Տիվրիկցի Ղազար վարդապետը պատրիարք եղաւ . բայց սա ալ 28 ամիսէն վար առնուելով՝ Էջմիածնաց միաբան Յովհաննէս վարդապետն , որ նուիրակութեամբ Պօլիս եկած էր , հաւաքած նաւերներով պատրիարքութիւնը ձեռք բերաւ . սակայն վասնածսկիները ձեռք բերելու համար ժողովուրդն հարըստահարելուն պատճառաւ սաստիկ խռովութիւն ծագելով՝ 13 ամիսէն վար առնուեցաւ , որում յաջորդեց Երուսաղէմացի նուիրակ Ռօտտիոյի Սարգիս վարդապետն , որ նոյնպէս հաւաքած նաւերներուն միջոցաւ ձեռք բերաւ պատրիարքութիւնը :

Հ. Սարգիս Գ. ո՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց .

Պ. 3 տարի , որոյ մահուանէն ետեւ՝ Էջմիածնաց միաբան Մեղրեցի Ստեփաննոս պատրիարք դրուեցաւ : Սա ուսումնական և հանճարեղ մէկն ըլլալով՝ զազբը խողաղութեամբ կառավարեց , և 4 տարիէն մեռնելով՝ իրեն յաջորդեց Յովհաննէս Զ. (Սամաթիացի) բօփայ մականնուանեալն , որուն օրովը վերստին շինուեցաւ Լանկայի հրկիզեալ Ս. Սարգիս եկեղեցին :

Տարիէ մը Յովհաննէս վար առնուելով՝ Անդրէասնուն քահանան դրուեցաւ և մէկ տարիէն ալ տար յաջորդեց Կեսարացի կրպոյ կարապետ վարդապետը :

3 տարիէն , Սարգիս անուն մէկն , որ աբղունի բանակին մէջ հայադարձ էր , երէցութեան աստիճանաւ պատրիարք եղաւ . բայց տարիէ մը յետոյ Կեսարացի կարապետ դարձեալ պատրիարք դրուեցաւ :

Հ. կարապետ ո՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց .

Պ. 17 ամիս, և այս միջոցին Էջմիածնոյ Յակոբ կաթողիկոսը խաղաղութեան համար Պոլիս դառնալով՝ վախճանեցաւ, որուն յուզարկաւորութիւնը խիստ մեծահանդէս շքով կատարեցաւ և բերայի գերեզմանատան մէջ թաղուեցաւ: Իսկ Կարապետի յաջորդեց թորոս Ս: Երէյ, որ 40 օր պատրիարքութիւն ըրաւ. ասոր հետզհետէ յաջորդեցին Կարապետ Կեսարայի՝ երրորդ անգամ՝ 2 ասորի, Էջմիածնի միտքան և նախրակ՝ Եփրեմ վարդապետ 20 ամիս, Կարապետ Կեսարայի՝ չորրորդ անգամ՝ 1 ասորի, Խաչատուր Լճեցի՝ 7 ամիս, և ապա Կարապետ Կեսարայի՝ հինգ երրորդ անգամ, բայց 5 ամիսէն ժողովուրդը գինըր գահընկէց ընելով՝ արքայի տուաւ:

Հ. Կարապետ Բ. ի ս՛վ յաջորդեց.

Պ. 2 աշխարհական տեղապահներ՝ Սարգիս օղլու և Շահին, որ կատարեալ խաղաղութեամբ զազգը կառավարեցին: Ասոնց յաջորդեց Մատթէոս, (Սարի մականուանեալ) որ 2 ասորիէն Սոյ կաթողիկոսութիւնն յափշտակեց: Ասոր ալ յաջորդեց Եփրեմ Ղափանցի, որոյ օրովը ժեզուիքք և Լատին կրօնաւորներ Պոլիս, Փոքր Ասիա ու Պարսկաստան սարածուելով՝ սկսան մեծ գեր խաղալ և յանդգնեցան մինչև իսկ յայտ յանդիման նախատել Հայաստանեոյց անկախ և ազատ եկեղեցին, որով սաստիկ խռովութիւն ծագեցաւ, և թէպէտ սատրիկան ղինուորներ զանոնք կը ձերբակալէին, բայց Գաղղիոյ դեսպանին միջոցաւ իսկոյն բանաէն ելնելով՝ դարձեալ ուղածնին կընէին:

Հ. Եփրեմ ս՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց.

Պ. 3 ու կէս ասորիէն հրաժարելով՝ իրեն յաջորդեց Մելքիսեդեկ Սոսպիի, որուն օրովը Սեբաստացի Մխիթար վարդապետը Պոլիս եկաւ, Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն քարոզիչ կարգեցաւ, լուսաւորութեան մասին յոյժ օգտակար առաջարկութիւններ ըրաւ, բայց ազգին դուխ կեցողք դժբաղդարար իրեն հակառակեցան առ նախանձու և հալածեցին զայն, որ հուսկ սպա Մուա և յետոյ Վէնէտիկ գնաց, ուր և հաստատեց Վէնէտիոյ միաբանութիւնը:

Հ. Մելքիսեդեկ ս՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ.

Պ. 13 ամիս պատրիարքութենէ յետոյ՝ Քուրդլուսանցի Մխիթար վարդապետն արքայի տալով զայն՝ ինք եղաւ պատրիարք, բայց Մելքիսեդեկ 14 ամիսէն վերադարձաւ և վերստին պատրիարքական անձութեամբ բարձրացաւ: 9 ամիսէն Եփրեմ Ս. երկրորդ անգամ պատրիարքութիւնն յափշտակելով՝ ամռն Ագրիանուպոլիս փոխադրեց և ի Պոլիս փոխանորդ մը դրաւ:

Հ. Եփրեմի երկրորդ անգամ պատրիարքութեան ատեն ի՞նչ պատահեցաւ.

Պ. Լատին կրօնաւորներ և ճիզուիթք Պոլսոյ մէջ սկսան դարձեալ խռովութիւն և երկպառակութիւն սերմանել և ազգին խաղաղութիւնը վրդովել: Ասոնցմէ ոմանք պատրիարքը որսալու նպատակաւ Հայ եկեղեցականի կերպարանօք Ագրիանուպոլիս գնացին, ուր Եփրեմ պատրիարք զիրենք խիստ լաւ ճանչելով՝ ոչ երես տուաւ և ոչ եկեղեցւոյ մէջ ընդունեց. սա-

կայն ասոնք մի քանի տղէա և միամիտ քահանաներու միջոցաւ , զորս կրցել էին սրտաւ , երկպառակութիւն սերմանելով՝ յաջողեցան տապալել զայն իր աթուէն :

Հ. Եփրեմի ս'վ յաջորդեց .

Պ. Երզնկացի Աւետիք վարդապետն , որ իր համետ վարութն և պերճախօսութեամբը ժողովուրդին յոյժ սիրելի լինելով՝ ազգային կամօք պատրիարք եղաւ , պահ մը յետոյ Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնն ալ իրեն յանձնուեցաւ :

Աւետիք քիչ ատենէն Պօլիս եկաւ . Ազրիանուպօլսէն , որ ազգն իրեն խիստ մեծաշուք ընդունելութիւն ըրաւ , որուն նմանը երբէք տեսնուած չէր :

Օտար տէրութեանց դեսպաններն ալ այցելութեան եկան : Գաղղիոյ դեսպանը՝ Պ. Ֆէրիօլ և Գաբուչինեանց վանահայրն՝ հայր Յակիմթոս խիստ սիրալիր տեսակցութիւններ ըրին պատրիարքին հետ և խոստացան երկպառակութիւնը բառնարու աշխատիլ :

Հ. Ասոնք կատարեցին իրենց խոստումը .

Պ. Ոչ միայն չկատարեցին , այլև մանաւանդ թէ աշխատեցան որ Աւետիք պատրիարքն ալ իրենց կողմը որսան . բայց սա Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծիսիցն ու արարողութեանցը ջերմ նախանձախնդիր մէկն ըլլալով՝ իր վարմունքովն ու պերճախօսութեամբն յաջողեցաւ օտարացեալ Հայերն իր կողմը ձգել , որ ստէպ եկեղեցի դալով՝ պատարագի ներկայ կը գլուհուէին :

Հ. Աւետիք ո'րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. Լատինք աստիկ հակառակելով իրեն , 20 ամիս պատրիարքութենէ յետոյ՝ Սուլթան Ահմէտի օրով դահընկէց ընելով զայն՝ Եէտի-Գուլէի բանար դնել տալին և պատրիարքութիւնն իրենց ձեռքն անցընելու համար սկսան աստիկ աշխատիլ :

Հ. Աւետիքին ս'վ յաջորդեց :

Պ. Կայծակ Գալուստ վարդապետ , որոյ անհոգութենէն Լատինք օգուտ քաղելով՝ իրենց հակառակօրդ Հայերէն շատերն սկսան Բ. Գրան մասնել . իրենցմէ ալ բանատրկուողներ կըլլային , բայց Գաղղիոյ դեսպանին միջոցաւ խիստ կարճակուէին :

Ազգը չհանդարձելով այլևս Գալուստի անհոգութեանը՝ դահընկէց ըրաւ զայն , սրտմ յաջորդեց Կ. Պօլսեցի Ներսէս վարդապետը :

Հ. Ներսէսի ս'վ յաջորդեց .

Պ. Ազգն ըստ որում մեծ սէր ունէր Աւետիքի վրայ դարձեալ պատրիարքական աթուր բարձրացընել աւղեց :

Լատինք Հայոց այս սէրն ու փափարն խմանալով՝ ազգին զխոսողներէն Յ հոգի բանատրկել տալին : սակայն , ազգն ասոր վրայ ալ աւելի գրգռուելով՝ բազմաստորագիր հանրագրով մեծ-եպարքօտին դիմեց , տեղեկացուց թէ Աւետիք ազգին սիրելին է , և թէ նորա հակառակօրդները պապականներն են միայն :

Եպարքօտն ամեն բան քննելէ և հասկնալէ յետոյ՝ Ներսէսը ձգեց , որ 4 ամիս միայն իշխանութիւն վարեց , և Աւետիքը դարձեալ պատրիարք դրաւ :

Հ. Աւետիք ի՞նչպէս վարուեցաւ .

Պ. Միշա ներողամտութեամբ և անյիշատակութեամբ վարուեցաւ, ընդ որ խոր հակառակորդներն իսկ զարմացան. Ֆէրիօլ՝ իւր անագորոյն թշնամին և հայր Յակինթոս իրեն այցելութեան եկան, զորս մեծ պատուով ընդունեց և իր բարբ թշնամեացն հետ այսպէս յարդանօք վարուելով՝ ամենքն ալ սկսան իրմէ ակնածիլ: Սակայն Ֆէրիօլ՝ սկսաւ դարձեալ գրգռուել ժողովուրդը:

Հ. Աւետիք երկրորդ անգամ ո՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ.

Պ. Տարի մը, որմէ յետոյ Բ. Գուռը զայն պաշտօնէ ձգելով՝ Պօհճա-Աստուի զրկելու համար ճանապ հանեց. բայց Լատինք ճանրան Գաղղիացի նաւով մը Մարտիրիա տարին զինքն, ուր երկրին ներսերը՝ Նորմանտիոյ և Պրըթանիոյ սահմանադրիւն մօտ Պէնէդիկտեան կրօնաւորաց վանքը գրին զայն ճիւղիթները. խեղճ Աւետիք Յ տարի բանտարկեալ մնալէ յետոյ՝ փարիզ եկաւ և 10ն ամիսէն մեռաւ 1711 յուլիս 21 ին:

Հ. Աւետիքին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Հայք Աւետիքը գանելու համար բազում ստակ վաանեցին և ամեն տեղ խուզարկութիւն ընել տուին, բայց ամեն ջանք ապարդիւն ելաւ, որովհետեւ ճիւղուիթները նորա հետքը խիստ թաղուն պահած էին:

Բ. Գուռը Գաղղիոյ դեապանին խնդրանօքը Սարի մականուանեալ կեսարացի Մատթէոսը պատրիարք դրաւ, բայց 2 ամիսէն ազգը դահընկեց ըրաւ զայն և Աւետիքի փոխանորդը՝ Մարտիրոս վարդապետը պատ-

րիարք ըրաւ, սակայն Աւետիքի փոխանորդն ըլլալուն համար Գաղղիոյ դեապանը 4 ամիսէն վար տունել տուաւ, և հետզհետէ յաջորդեցին Միքայէլ երէց 8 ամիս, Ապուշեղի Սահակ վարդապետ 8 ամիս, և ապա Զմիւռնիացի Յովհաննէս Է. որ երբեմն Աւետիքի փոխանորդն էր, և նորա հետքը գանելու համար Եւրոպա ճանբորդած և ունայն վերադարձած:

Հ. Յովհաննէսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Սա ըստ որում ամեն գաղանկը եպարքոսին յայանած և այս վերջինը փրփոսկանապի քարոզիչներն ու կաթողիկէ Հայերը բանտարկելով՝ քննութեան ենթարկած էր, սակայն Գաղղիոյ դեապանն առաւ զաննք և պատրիարքն ալ դահընկեց ընել տուաւ, որում յաջորդեց Սահակ Ապուշեղի. սակայն 3 տարի և 3 ամիս պատրիարքութենէն յետոյ՝ հրաժարեցուցուելով՝ տեղն անցաւ Գանձակեցի Յովհաննէս Բ. որուն օրովը Լատինք դարձեալ սկսան ազգին մէջ խռովութիւն և երկպառակութիւն սերմանել:

Հ. Յովհաննէս Բ. ո՛րչափ ատեն իշխանութիւն վարեց.

Պ. 20 ամիս, որուն օրովն Երուսաղէմոյ վանքը բազում պարտուց պատճառաւ մեծ վտանդի ենթարկուած էր, Երուսաղէմոյ Գրիգոր պատրիարքը շարունակ ութը տարի շղթայ կրելով՝ հանգանակութեամբ բարտքը վճարեց և Երուսաղէմն սպառնացող վտանդէն ազատեց:

Գրիգոր պատրիարք շրթայակիր կոչուեցաւ:

Հ. Յովհաննէս Բ. ի ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Բաղվելեցի Յովհաննէս Կոլտա վարդապետն , որ ազգին բազում թախանձանացը վրայ հազիւ ընդունեց Պօլսոյ պատրիարքութիւնը :

Սա բազում դժուարին աշխատութեամբ ժողովուրդն գղաշայտց լատինաց դարաններէն և մեքենայութիւններէն . Իսկիւտարու մէջ դպրոց մը հաստատեց և ազգը լաւ խնամեց :

Այս միջոցիս կաթողիկոս ընտրուելով Գաղաախոյ առաջնորդ Ռոնիցի կարապետ եպիսկոպոս՝ ըստ որում Էջմիածին Օտանոցոյ իշխանութեան ներքեւ կը գտնուէր , Պօլիս եկաւ և Մայր եկեղեցոյ մէջ կաթողիկոս օծուեցաւ :

Հ. Յովհաննէս Կոլտա քանի՜ տարի իշխանութիւն վարեց .

Պ. 23 տարի 3 ամիս , և իրեն յաջորդեց Յակոբ Նալեան :

Այս ալ խոհեմ և ազգասէր մէկն ըլլալով՝ զազդը խաղաղութեամբ կառավարեց :

Ասոր օրով Սիլիստրեցի Պրոխորոսն անուն փառասէր վարդապետ մը Պօլիս եկաւ . կաթողիկ Հայք ղինքըն Հայոց պատրիարք ընելու խոստմամբ իրենց կողմը որսացին և խիստ թանկագին ընծաներու զօրութեամբ՝ առանց ազգին կամոցը պատրիարք դնել առին :

Հ. Պրոխորոսն ո՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. Զատիկին առջի օրը բազում քաժագներով բռնութեամբ եկեղեցի մտաւ և պատրիարքական աթոռ

բազմեցաւ , և երբ քարոզի պատրաստուեցաւ , ժողովուրդն սկսաւ ազաղակել թէ ղինքը պատրիարք չճանչնար . սակայն ազգին մեծամեծները տեսնելով որ բռնութեամբ կուզէ պատրիարքութիւն ընել , ազերսագիւ մատուցին Սուլթանին , որ եպարքոսն յանդիմանեց առանց ազգին կամոցը պատրիարք դնելուն համար :

Պրոխորոսն 7 օր պատրիարքութիւն ընելէ յետոյ՝ Սամսունի բերդն արքարուեցաւ :

Հ. Ո՞վ եղաւ պատրիարք .

Պ. Յակոբ Նալեան 8 տարի և 2 ամիս պատրիարքութիւն ընելէն յետոյ հրաժարեցաւ և Երուսաղէմոց միաբանութիւնը Կոնստանտնուպոլիս պատրիարք ընտրեց զայն . իսկ Պօլսեցիք Ս. կարապետի վանահայր Մինաս վարդապետը Կ. Պօլսոյ պատրիարք դրին :

2 տարիէն Էջմիածնոց կաթողիկոսը վախճանելով՝ Մինաս պատրիարքը կաթողիկոս ընտրուեցաւ և Ղափանցի Գէորգ վարդապետն ալ Պօլսոյ պատրիարք դրուեցաւ , որ ազգը խաղաղութեամբ կառավարեց , սակայն հիւանդութեան պատճառաւ տարիէ մը հրաժարեցաւ :

Հ. Գէորգ ի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Յակոբ Նալեան , որ 3 տարի Երուսաղէմոց պատրիարքութենէ ետեւ՝ ազգին խնդրանօքը վերստին Պօլսոյ պատրիարք եղաւ և 12 տարի ազգը խաղաղութեամբ կառավարեց :

Իսկ ապա Կ. Պօլսեցի կարապետ վարդապետն ի-

ընն յաջորդէ կարգելով՝ ինք հրաժարեցաւ պատրի-
արքութենէ :

Հ. Յակոբ Նալեանի օրով ազգին մէջ ս'ր նշանա-
ւոր անձը կար .

Պ. Ղազար ամիրայ , որ Բաղուպ փաշա եպարքո-
սին սեղանաւորն ու սիրելին էր , յետոյ սեղանաւո-
րաց գլուխ (տարափրար քեահեատը) եղաւ և հրաման
ատացաւ թաշեայ փակեղ դներու և ձկով ու սպա-
սաւորով պատակելու , որ յատուկ առանձնաշորհու-
թիւն էր :

Հ. Յակոբ Նալեան ի՞նչ երկարասիրութիւններ
թողած է .

Պ. Զէն Հոգեւոր , Վէմ Հաւատոյ , Մեկնութիւն
Նարեկի և Գանձարան Ծանուցմանց անուն երկասի-
րութիւնները թողած , 1764 յուլիս 18 ին մեռած և
Բերայի գերեզմանատունը թողուած է :

Հ. Պատմաճեան Գրիգոր ս'րչափ ատեն իշխանու-
թիւն վարեց .

Պ. Գրիգոր Պատմաճեան 6 տարի և 6 ամիս զազ-
գը խաղաղութեամբ կառավարելէ և ճիշտութեայ ա-
մեն կերպ մեքենայութիւնները խորտակելէ և ազգին
ժառայելէ ետև՝ իր կամօքն հրաժարեցաւ , որում
յաջորդեց Կապուսանցի Զաքարիա վարդապետը :

Հ. Զաքարիա ս'րչափ ատեն պատրիարքութիւն
ըրաւ .

Պ. Զաքարիա իր ազգասիրութեամբը զազոն հայ-
րաբար կառավարեց խաղաղութեամբ : Ճիշտութե
մերթ ընդ մերթ փորձեր կը փորձէին , բայց պատ-

ըխարքին և նորա խորհրդականաց մէկ ակնարկովը կը
փշուռէին նոյն փորձերն , որ առանց հեռեւանքի կը
մնային : Սակայն լատինք վրդովեցին վերջապէս ազ-
գին խաղաղութիւնն , ոյր պատճառաւ Զաքարիա Թ
տարիէն հրաժարեցուցուելով՝ Պրուսա արքայուհեցաւ :

Հ. Զաքարիայի ս'վ յաջորդեց .

Պ. Սրբնանցի Յովհաննէս վարդապետը . բայց 11
ամիսէն ազգը գահընկէջ ընելով զայն՝ դարձեալ Զա-
քարիան ի գահ բազմեցուց :

Այս միջոյիս Սոյ Եփրեմ կաթողիկոսը տեղւոյն
օտարազգի մեծամեծներէն թանաւորուելով՝ մեռաւ ,
որում յաջորդեց Սոնցի Թորոս եպիսկոպոսը :

Զաքարիայի օրով ճիշտութեայ թերագրութեամբ
ազգին մէջ դարձեալ խռովութիւն սերմանուեցաւ և
այիքան սաստկացաւ , որ ազգայինք սկսան զիրար
մատնել . այս պատճառաւ շատ մի անմեղներ կը բան-
տարկու էին և ծանր տուգանքներով հողիւ կաղապէին :

Հ. Զաքարիա երկրորդ անգամ քանի՞ ասրի
պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. 17 տարի , որուն օրովը փայլիկ սկսաւ Սեպրեղ
ամիրայ Տատեան , որ նախ Ազատը ի վառօդարանը
շինեց և Սուլթանին հրամանաւն արքունի վառօդա-
րանին վերատեսուչ կարգեցաւ և Տատեան գերդաս-
տանն հետզհետէ կայսերական շորհոց արժանացաւ :

Հ. Զաքարիայի ս'վ յաջորդեց .

Պ. Էջմիածնայ նուիրակ Դանիէլ վարդապետն , որ
իր առաքինի և խոհեմ բնաւորութեամբն ազգին սի-
րելի եղաւ , 11 ամիսէն Էջմիածնայ Ղուկաս կաթու-

ղիկոսը վախճանելով՝ կաթողիկոս ընտրուեցաւ . սակայն Դաւիթ եպիսկոպոս վրաց Դաւիթ իշխանին միջոցաւ կաթողիկոսութիւնն յափշտակելով՝ Դանիէլ կարին մնաց և Դաւիթ Պարսից զօրութեամբ ազգին վրայ կը բռնանար . իսկ Պարսից դէմ՝ Ռուսաց յաղթութեամբ Դաւիթ անվաւեր կաթողիկոսը դահէն վար առնուելով՝ Դանիէլ կաթողիկոսական աթոռը բարձրացաւ :

Հ. Դանիէլի տեղ ո՛վ եղաւ պատրիարք .

Պ. Յովհաննէս եպիսկոպոս Ժ. բայց սա իր խտարմբեր վարմամբ ժողովուրդեան ատելութիւնն իր վրայ հրաւիրելով՝ ասորիէ մը Եւդոկիա արքայուհի, և իրեն յաջորդեց Խամսեցի Գրիգոր եպիսկոպոս , որ 11 ամիսէն ի ֆազկեդան արքայուհի .

Այս միջոցիս դարձեալ խառնութիւն ծագեցաւ ազգին մէջ և ամանք Յովհաննէսը կուղէին , ու ամանք ալ Դաւիթը . սակայն յետոյ միաբանելով՝ Յովհաննէսը բերին Եւդոկիայէն , որոյ օրովը շինուեցան Նար-լը-Գարու ի հիւանդանոցը և Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցին նորոգուեցաւ :

Հ. Յովհաննէսի օրով ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Յովհաննէսի օրով Յոյնք դարձեալ սկսան Երուսաղէմայ վանքը պահանջել . պատրիարքն ազգին երեւելիներն ու Տիւղեան Չէլէպլիներն ի ժողով հրաւիրեց , որք միտքան ջանիւք վանքն ազատեցին :

Այս միջոցիս դադրեցաւ Ս. Պատարագի ատեն Տաթեւացւոյն և Որոտնեցւոյն յիշատակութիւնը :

Հ. Յովհաննէս երկրորդ անգամ ո՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. 10ը ասորի պատրիարքութենէ ետեւ՝ հրաժարեցաւ , և Էջմիածնայ նախարակ Արբաճամ եպիսկոպոսն ի նպատակ վանքին հաւարած դրամներովը Պօլսոյ պատրիարքութիւնը ձեռք ձգեց , և ի սկզբան սիրով և հեզութեամբ վարուեցաւ . բայց յետոյ սկսաւ եկեղեցակիտնաց և աշխարհականաց հետ խտարմեամբ վարուիլ , ինչպէս և Երուսաղէմայ վարդապետները Պօլսոյ եկեղեցեաց մէջ պատարագ ելէ արգելեց :

Հ. Արբաճամ ո՛րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. Նախկին Յովհաննէս պատրիարքը Պէղճեան Յարութիւն անուն անձն իրեն զրկելով՝ խնդրեց որ Երուսաղէմայ վարդապետաց նկատմամբ դրած արգելքը վերցնէ . Արբաճամ մերժեց սոն խնդիրն և հրամայեց Պէղճեանին որ սենեակէն դուրս ելնէ , զայն «դեռսպան հերձուածողաց» կոչելով :

Պէղճեան սոյն նախատանայ վրէժը լա՛ծ ելաւ յարմար առթի մ՛ոպասեց , բերոյի ազգայինք եկեղեցւոյ շինութեան արքունի հրամանին համար պատրիարքին դիմեցին . պատրիարքն իրենցմէ բազում ստակ պահանջեալն վրայ ստտակի գրգռուած՝ սուք ելան և Պէղճեանի թերադրութեամբ պատրիարքին դէմ Սուլթանին դանդաճանայ աղերսագիր ստվին :

Սուլթանն հրաման ըրաւ որ ուրիշ պատրիարք մը ընտրեն . ուստի 2 տարի և 4 ամիս պատրիարքութե-

նէ յետոյ՝ Աբրահամ հրաժարեցոյցուեցաւ :

Հ. Աբրահամին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. Ագրիանուպօլսեցի Պօղոս եպիսկոպոսն , որ ազգին մէջ կրօնական բաժանումները վերջնելու ձեռք զարկաւ . և հռովմէական ազգայնոց երեւելիներն ի ժողով հրա իրելով՝ ազգային եկեղեցիէն բաժնուելուն և միանգամայն իրենց կրօնաւորաց զայն նախատելուն պատճառն հարցուց : Սոքա միտ թեան մասին իր յայտնած փոփոքանացը նկատմամբ շնորհակալութիւն յայտնելով՝ պատասխանելու համար Յ ամիս պայմանաժամ խնդրեցին :

Հ. Յ ամիսէն պատասխանեցին :

Պ. Այ , ուստի պատրիարքն ազգին և հռովմէական ազգայնոց երեւելիները դարձեալ ժողովի հրաւիրելով՝ բաժանեալները պերճախօս ընդ աւ ի միութիւն յորդորեց . հռովմէական ազգայինք իրենց կղերին վրայօք դանդաւանեցան և յայտարարեցին թէ երեսաւու երես գալ չեն ուզեր , և յաւելցուցին թէ՛ մենք պատրաստ եմք , ի՞նչպէս կ'ուզէք ըրէք :

Պատրիարքն ասոր վրայ հռովմէական Հայոց կղերներն ուղղակի հրա իրեց , որ դարձեալ չպատասխանեցին , և ահա այս անգամ արհեստաւորաց դասն հրա իրեց , բացատրեց նոյա իւր նպատակն ու տարած ջանքերն , յայտնեց ամեն բան և օրհնեց զանոնք :

Հ. Ժողովուրդն ի՞նչ ըրաւ :

Պ. 300 էն աւելի անձինք նոյն գիշերը Լատինաց Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին ժողովուրդով

պատրիարքին հարցմանը չպատասխանելուն պատճառն հարցուցին իրենց կրօնաւորայն , որք պատ ի պատ խօսքերով կը ճգնէին զիրենք արդարայնել . այս միջոցիս Լատին եկեղեցականք յանկարծ վրայ դալով՝ ժողովուրդը վճնացին , առարկելով թէ Լատինաց եկեղեցին ձեր ժողովատեղին չէ : Ժողովուրդն արդար զայրոյթով լցեալ՝ ազաղակեց թէ՛ «Մեր ստակներն երբ կ'առնուք , եկեղեցին ձերն է կ'էք , և երբ հիմա ժողով ընելու եկանք , Լատինաց եկեղեցի է ըսելով զմեզ կը վճնաէք » :

Հ. Ժողովուրդեան յայցն ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ :

Պ. Գոյէճեանք Լատին կրօնաւորներէն թերադրեալ՝ ժողովուրդն եկեղեցին կոխեց և այս գիշեր ալ Գաղղիոյ դեսպանատունը պիտի կոխէ ըսելով՝ գայլին փոխ՝ ծովապետին մասնեցին , որ անձամբ քննութիւն բանալով զրպարտութիւն ըլլալն հասկցաւ :

Ազգը պարտաւ պատշաճն ի գործ պիտի դնէր , բայց Տիւղեան գերդաստանին պատահած ազեալիցը վրայ խոհեմութիւն համարեց յարմար առթի սպասել :

Հ. Տիւղեանց ո՞րպիտի ազեա պատահեցաւ :

Պ. Արքունի փողերանոցին վերատեսուչ Խայրուլբահ էֆէնալին , Հայէթ էֆէնալի գրդումալին , որ Սուլթանին առջեւ մեծ յարգ և համարում ունէր , և որ հակակիր էր Տիւղեանց , Տիւղեանները բանաարկեց , նոյա հաշիւները քննութեան ենթարկեց և քաւնի մ'անձերէ ալ բռնի ստորադրութիւն առաւ , որպէս թէ Տիւղեանք մեծադումար պարտք ունենային

արքունի գանձուն , և ըստ այնմ՝ Տիւզեանց և Նոյա բոլոր գործակալաց ասուները կնքել տուաւ :

Հ. Տիւզեանց վիճակն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Նոյա բոլոր գոյքերն աճուրդի հանուեցան , բանտարկելոյ մէջէն մի քանին բանալին մէջ մուռան ժանտախտէն . Տիւզեանք 1817 հոկտ . 4 ին գլխատուեցան , որով ազգն ի խոր սուգ համակեցաւ , և լացին բոլոր Հայք :

Ազգը Բ. Դանէն հրաման տուելով Տիւզեանց մարմիններն ի Գուրու-Չէշմէ՝ իրենց նախնեաց դամբարանն ամփոփեց և Պէշդէեան Յարութիւնն ամիրայ , որ երբեմն Տիւզեանց գործակատար էր և սոյն սպետէն յետոյ՝ Սուլթանին հրամանաւ փողերանոցի վերատեսչութեան պաշտօնին կոչուած , միւս բանտարկելոյ ազատութիւնը ձեռք բերաւ , զորս պատրիարքը Սուլթանին հրամանաւ որոշեալ տեղեր արտօրեց :

Հ. Տիւզեանց ասուները խուզարկուելու պահուն ի՞նչ յայտնութիւն եղաւ .

Պ. Սեղանի վէմ և եկեղեցական զարդեր զըսնուելով՝ երբ կառավարութիւնը անդեկացաւ թէ Հոյ Հռովմէականաց ասուները գաղտնի պատարտոգ կըլլայ և թէ սոքա Հայոց պատրիարքին իրաւասութիւնը չեն ճանչնար եղեր , սոյն բաժանուած վերցնելու խիստ հրաման զրկեց ի Պատրիարքարան և պահանջեց որ պատրիարքն ամբողջ ազգին համար տէրութեան տուջեւ երաշխաւոր լինի :

Հ. Պատրիարքն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Ազգին երեւելեաց խորհրդովն Հռովմէական ազգայնոց երեւելիներն հրաւիրեց և տէրութեան հրամանն անոնց հազարեց . հրաւիրեալք ինդրեցին որ բաժանման պատճառ եզող կէտերն հմուտ անձերէ յանձնաժողովոյ մը միջոցաւ քննուին , որպէս զի ազգին փախաբանացն համեմատ համաձայնութիւն գոյանայ . ուստի երկու կողմէն խառն յանձնաժողով մը կազմեցին , որ 3 ամիս աշխատելէ յետոյ՝ իւր տեղեկագիրը մատոյց , որուն վրայ պատրիարքն ընդհանուր ժողով գումարեց , յորում մի առ մի քննուելով՝ ժողովն իր հաւանութիւնն յայտնեց , և որոշեց որ համաձայնութեան կէտերն « Հրաւէր Սիրոյ » անուամբ տպագրուի :

Հ. Այս միութիւնն ո՞րչափ ատեն տուեց .

Պ. Խիստ քիչ , որովհետեւ Լատինք և Գոլէճեանք ժողովուրդն սկսան զրոգուել թէ՛ մինչեւ որ Պապը չլիշէք , կատարեալ ուղղափառ չէք ըլլար , և երբ պատրիարքն 1820 յուլիս 12ին վերջին օժման խզն օրհնելով՝ եկեղեցիները զրկեց օժուել ուզող հիւանդներն օժելու համար , Լատինք իրենց յոյսերուն սընչանալը ակնհայտ վերջին փորձն ալ ըրին , և յաջողեցան . Գոլէճեան վարդապետ մը Հայ վարդապետի կերպարանք մանելով և Հրաւէր սիրոյ տետրակին մէջի Լուսաւորչայ պատկերին վրայ Պապին պատկերը փակցնելով՝ կետարացի կօշկակարները զրոգուեց , որք խոտտացան երկրորդ օրը Պատրիարքարանը կոխել :

Հ. Երկրորդ օրն ի՛նչ եղաւ .

Պ. Պատրիարքն այս լուրը գիշերանց առնելով՝ առտն չունեցաւ առաջքն առնելու . առաւ օտուռն խուռն բաղնիս թիւն մը Մայր եկեղեցի իջաւ , ուր սկսան ազաղակել թէ մեք Հայ եմք և Քրէնի չինք ըլլար : Պատրիարքն՝ Յակօբոս և Մարկոս եպիսկոպոսները զրկեց , բայց ժողովուրդը չհանդարտեցաւ . վաղեցին խորատակեցին պատրիարքարանի դռներն և պատրիարքը կը փնտռէին , որ արդէն թաքի մը տուն փակած էր : Եէնիչէրի աղափն վրայ հասաւ , բռնեց մի քանին և տանջանաց ենթարկեց : Բանտարկեալք առահի մասնեցին ազգին երեւելիներէն ոմանք , որոց մէկ քանին մահուան դատապարտեցան և մէկ քանին ալ սքսորուեցան , յորս էր Պէղծեան Յարութիւն աւիրայ , որուն տեղ՝ փողերանոցի վերատեսչութիւնը Պիլէգիկեան Պօղոսի յանձնուեցաւ :

Հ. Ասկէ յետոյ ի՛նչ եղաւ .

Պ. Արբոյեանք սկսան ասոր վրայ Լատինաց եկեղեցին երթալ : Այս միջոցիս Հայէթ էֆէհատի և նորասեղանաւորն՝ Իսխէլ անուն Հրեան խեղդամահ եղան և Պէղծեան Յարութիւն ամիրայ յսքսորանոց վերադառնալով՝ ըստ առաջնոյն՝ փողերանոցի վերատեսչութեան կոչուեցաւ և յորմար առիթ գտնելով՝ Սուլթանէն Տիւզեան չէլէպլիներուն սքսորանոց աղատութեան հրամանն ստացաւ :

Հ. Պօղոս պատրիարք ո՛րքան առտն իշխանութիւն վարեց .

Պ. Ութը ասրի , և ծերութեան պատճառաւ հըրաժարեցաւ . իրեն յաջորդեց Կ. Պօլսեցի Կարապետ վարդապետ :

Սա խոհեմ և շրջահայեաց մէկն ըլլալով՝ Պէղծեանի հետ խորհրդակցութեամբ ուզեց որ Հոսովմեական ազգայնոց համար փոխանորդ մը դրուի ի Ղալաթիա , որպէս զի արքունի հրամաններն այս միջոցաւ անոնց ալ հաղորդուի : Պէղծեան սոյն սրտումբ անոնց հաղորդեց , որք Մարտշ Պօղոս վարդապետն ընտրեցին :

Հ. Հոսովմեական Հայք Հայոց պատրիարքարանի իրաւասութենէն բաժնուելու համար ի՛նչ միջոցներու գիմեցին .

Պ. 1823ին Ռուսոց և Պարսից միջեւ ծագած պատերազմին հետեւութեամբ Արարատ նահանգն Ռուսաց անցնելէն օգտաւ քաղել ուզելով Հոսովմեական Հայք , Սուլթանին ազերապելը մատուցին և իրենց ազգակիցներն անխղճաբար զրպարտելով՝ ուրցն պատրիարքութեան մարտօնութիւն խնդրեցին : Սուլթանը բացատրութիւն ուզեց Պէղծեանէն . Պէղծեան՝ Գոլէճեանց ազգին դէմ տածած անհաշտ ատելութիւնը բացատրելով՝ բրածնին սոսկ զրպարտութիւն ըլլալն հասկցուց և յաւելցուց թէ՛ պատրիարքն ազգին համար լատ որում՝ պատանխանատու՝ կրնայ երաշխաւորել :

Հ. Յիշեալ անորք՝ զրպարտութեան հետեւանքն ի՛նչ եղաւ .

Պ. Սուլթանին հրամանաւ Բ. Դուռն հարցուց պատ-

ընթացին թէ բոլոր Օսմանեան տէրութեան մէջ զըս-
նուող Հայոց համար կրնա՞յ երաշխաւորել. պատրի-
արքն անմիջապէս պատասխանեց թէ ըստ ամենայնի
կերաշխաւորէ և փաստերով փաստհայուց . սակայն
յարեց թէ կաթողիկէ կոչուած մաս մը եկեղեցւոյ և
Պատրիարքարանի հետ յարաբերութիւնը կտրած լի-
նելով՝ սասնեց համար չկրնար երաշխաւորել :

Հ. Ա. յս միջոցիս ուրիշ ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Թնկրեանները արքսորուեցան ի կետարիտ , և ս-
րովհետեւ այս միջոցիս Յունաստանի ապստամբու-
թիւնը վրայ հասած էր , Սուլթան Մահմուտ Երու-
պական դեռպաններն արտաքսելով՝ Ռուսաց դէմ
պատերազմ հրատարակեց և հրաման ըրաւ որպէս զի
Գաղատացիները իրենց հայրենիքն արքսորէ , Հռով-
մէական կարգաւորներն Եւրոպա զրկէ , պատրիարքին
չհնազանդող Պօլսեցի Հռովմէականներն Անաստու-
արքսորէ , ինչպէս նաեւ մայրապետներն ալ արքսորէ ,
և խոսիւ արդեւու Հռովմէականաց՝ որ Եւրոպայի
գանուած տեղեր չբնակին :

Հ. Սուլթանին հրամանն ի՞նչպէս դործադրուեցաւ .

Պ. 1828 յունվար 9 ին արքսորն սկսաւ և նախ Գա-
ղատացիք արքսորուեցան . յունվար 28 ին տեղափո-
խութիւնն սկսաւ . փետրվար 6 ին կարգաւորներն Եւ-
րոպա և փետր . 23 ին մայրապետներն ի Պանարմա և
ի Մահալլըճ արքսորուեցան : Իսկ պատրիարքին իրա-
ւասութիւնն ընդունող Հռովմէական աղբայրինք Պօ-
լիս մնացին :

Ա. յս միջոցիս վերաշինուեցան Գումգարուի Մայր

եկեղեցին և Պատրիարքարանն , որ մեծ հրդեհին այ-
բեր էին :

1829 ին Թրքաց և Ռուսաց միջեւ հաշտութիւն
գոյացաւ . դեռպանները վերադարձան , որոց խիտ
փառաւոր խնջոյք մը տուաւ Սուլթանը Պէյլիքսէրէի
Ղաչտավայրին մէջ , և նոցա խնդրանացը վրայ արքս-
րելոյ վերադառնալու և առանձին պատրիարքով կա-
ռավարուելու արտօնութիւն շնորհեց :

Հ. Ո՞վ եղաւ Հռովմէական Հայոց առաջին պատ-
րիարքը :

Պ. Նուրիճանեան Անտոն վարդապետն Հռովմէ
պատրիարք զրկուեցաւ , բայց Աւստրիոյ հպատակ լի-
նելուն՝ Սուլթանը չընդունեց նորա պաշտօնն . ուստի
Հռովմէականք ալ Մանուէլեան Յակոբ վարդապետը
պատրիարք դրին և այսպէս 2 պատրիարք ունեցան ,
Նուրիճանեանն հոգեւոր և Մանուէլեանն՝ աշխարհա-
կան դորձոց համար :

Սոյն միջոցիս Անաստուլի քաղաքներէն 5000 ի չափ
Հայ երկատարողներ իբր զինուոր՝ Պօլիս բերուեցան ,
և իփլիկիսնէի ու քերսնանէի մէջ կաշխատէին :

Կարապետ պատրիարք 8 տարիէն հրաժարեցաւ ,
որում յաջորդեց Աղաւնի Սաեփան եպիսկոպոս :

Հ. Հռովմէական Հայոց պատրիարքներն ի՞նչպէս
կառավարեցին .

Պ. Նուրիճանեան ուղեց Հայաստանեայց եկեղեց-
ւոյ ծիսիցն ու արարողութեանցն համաձայն կատա-
րել Հռովմէական Հայոց եկեղեցին՝ Լատինք և Գո-

լէճեանք հակառակեցան . Նորիճան Հոսմ գրեց ,
 ուստից հրաման եկաւ որպէս զի Նորիճանեանի հը-
 րամանայն հնազանդին . Գօլէճեանք յաջողեցան դո-
 նէ Տօնացոյցին մէջ փոփոխութիւն մտցնել , և հետե-
 ւորար Ս. Ծննդեան տօնն յառաջ անցուցին , Սրբոց
 տօնախմբութեան օրերը փոխեցին , Ս. Հայրաբո-
 թեան գինիին մէջ ջուր խառնեցին , Ս. Ստաւածն
 սկսան առանց « յաչեցար » ի երգել և պատարագի
 ատեն Պապին անունն յիշել : Նաեւ՝ որպէս թէ զատ
 ազգ մը ձեւանալու համար ալ փոխանակ Հայերէնի
 սկսան Տաճկերէն խօսիլ :

Հ. Պէղճեան Յարութիւն ամիրայ ս'րպիսի նշանա-
 ւոր դորձեր ունեցած է :

Պ. Պէղճեան Յարութիւն ամիրայ իր ճոխութիւնն
 սե ազգեցութիւնը միշտ ի նպտատ ազգին դարձած
 է . բազում՝ եկեղեցիներ շինած և եկեղեցական ճոխ
 զարդերով և գեղեցիկ զգեստներով զարդարած է
 զանոնք : Նոյնպէս՝ Եէտի-Գուլէի ազգային հիւանդա-
 նոցն ինք շինած է . Մայր եկեղեցոյ , Գումբաբուի
 դրսի և Գարթալի վարժարանոց հաստատուն եկա-
 մուտ կապած է : Երուսաղէմի Ս. Գերեղմանին վրայ
 պատարագելու համար տէրութենէն մասնաւոր ար-
 տօնութիւն ձեռք բերած է . Պարսկերէն և Հայերէն
 բառարան մը տպագրել տուած և Վէնէակոյ Հոյ-
 կազեան բառարանին տպագրութեան ամբողջ ծախքն
 ինք վրած է :

Հ. Պէղճեան ուրիշ ինչ գործեր ունեցած է :

Պ. Բաղմայ բարեկեցութեան պատճառ եղած ,
 շատեր մահուանէ աղաւած , ազգային ծախոց մա-
 տակարարութեան համար առան նուէրներ տուած ,
 օտարազգեաց ալ մեծամեծ բարերարութիւններ ը-
 րած , տէրութեան հաւատարմարար ծառայած , Սուլ-
 թան Մահմուտի պէս թագաւորի մը մտերմութեանն
 արժանացած է : Նաեւ Ռուսական պատերազմին
 պատճառաւ պատերազմական տուգանքը վճարելու
 հնարքը դտած է , որուն համար տէրութիւնն անհը-
 նարին տագնապի ենթակայ եղած էր , և բարձրաւ-
 աիճան անձինք չէին կրցած միջոցը գտնել , բայց Պէղճ-
 եան Յարութիւն ամիրայ իր բնածիր հանճարովը մի-
 ջոցը գտնելով՝ տէրութիւնն աղատեց սպառնացող
 վտանգէն :

Հ. Պէղճեան Յարութիւն ամիրայ ուրիշ ինչ պատ-
 ւոյ արժանացաւ և ե'րբ մեռաւ .

Պ. Սուլթան Մահմուտ իւր խի ձեռօքը կախեց
 նորա կուրծքը Թասկիրը Հիւսայուն պատուանշանն ,
 որում հազիւ 2-3 հոգի արժանի եղած էին :

Պէղճեան ամիրայ 1834 յունվար 3 ին մեռաւ .
 որով ազգն անհնարին սգոյ մէջ ինկաւ :

Նորա յուղարկուարութեան հանդէսն արտաբո-
 կարդի մեծահանդէս շքով կատարեցաւ . ըստ հրա-
 մանի Սուլթանին՝ նորա դողաղը պալատին առջեւէն
 անցաւ և մարմինը Մայր եկեղեցոյ դաւիթն ամփո-
 փեցաւ :

Հ. Աղունի Ստեփան պատրիարքին օրով ի նշեղաւ .

Պ. Աղաւնի Սաեփան պատրիարքին օրով բողոս-
 թիւ եկեղեցիներ շինուեցան և դատարարակաթեան
 հարկն զգացուելով՝ մի քանի վարժարաններ բացուե-
 ցան և փէշամալճեան Գրեգոր, Պաղտատար, Խաչա-
 տուր, Գէորգ, Յարութիւն, Թաղար, Յիղիգա Պօ-
 ղոս և Տ. Մեսրոպ վարժապետները այն ժամանակիս
 մէջ նշանաւոր հանդիսացան : Մի և նոյն տան դիշե-
 րօթիկ վարժարանի մը պէտքն ալ զգացուեցաւ, և
 երուսաղէմայ Գարրիէլ պատրիարքէն Իսկիւտարե
 երուսաղէմայ տանը խնդրուելով՝ հոն եռայարկ վար-
 ժարան մը կառուցուեցաւ ճեմարան անուամբ, զոր
 կառուցց Սէրօբէրեան Յովհաննէս ամիրայ իւր ծախիւքը :

Այս միջոցիս սկսան Պօլիս դալ Ամերիկացի միախօ-
 նարք :

Հ. Աղաւնի Սաեփան սրբան տան պատրիարքու-
 թիւն ըրաւ .

Պ. Տ տարի, որմէ յետոյ Ամասիոյ և Մարզուանու
 առաջնորդ Յակոբ եպիսկոպոս պատրիարք եղաւ :

Սա ազգը նորադանդներէ զգուշացնելու համար
 պարզ կասկածի պատճառաւ Յիղիգայ Պօղոս վար-
 ժապետը, Խասօղիւղի Տ. Գէորգ քահանան և տիրա-
 ցու Յովհաննէսն ուղարկել տուաւ :

Որովհետեւ ամիրայից և ժողովրդեան միջեւ երկ-
 պառակաթիւնը պակաս չէր, և ըստ որում ամիրայք
 մէյմէկ աղքատիկ աղու պաշտպանութեան համար
 տարեկան 3000 զլշ. վճարելու խոստումնին չէին կա-
 տարեր, Յակոբոս պատրիարք Թանգլիմաթի հաստա-

տու թենէն օգուտ քաղելալ՝ դարս գացող ազգայնոց
 համար ճեմարան անուամբ 3 զլշ. ի տարբ մը սահմա-
 նեց և 24 հոգիէ բաղկացեալ «Հոգարտորձու» ան-
 ուամբ ժողով մ'ընարեց, որ քսանը չորսներու ժողով
 կոչուեցաւ :

Հ. Յակոբոս պատրիարք ուրիշ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Պատրիարքեան փոխանորդին նախադահու-
 թեամբ դատատանական խորհարգ մը հաստատեց
 և թաղերու մէջ ալ ժողովներ հաստատել տուաւ, և
 առաջին անգամ ժողովուրդէն ընտրեալ 24 անձինքն
 ազգային երեւմտից հակելու պաշտօն ստացան :

Այս բանս ամիրայից ամբարտաւանութեանը դը-
 պելով՝ սկսան հակառակիլ և կուզէին ճեմարանը
 փակելով ժողովուրդէն վրէժ լուծել. ուստի նախ ե-
 րուսաղէմայ փոխանորդն համադրեցին որպէս զի տա-
 րեկան 120,000ի տարբը դադրեցնէ և իրենց ծա-
 նօթներն ալ խրատեցին որ թոշակաւոր աղաքներն
 հանեն :

Հ. Սոյն վարմունքն ի՞նչ հետեւանք ունեցաւ .

Պ. Որովհետեւ ճեմարանն արիշ եկամտա չունէր,
 պատրիարքն ի ժողով հրա իրեց ամիրաներն և 80,000
 զլշ. անհրաժեշտ պէտքն խնայուց. ամիրայք խոս-
 տացան 40,000ն իրենք վճարելու և մնացածը ժողո-
 վուրդին վրայ թողուցին : ժողովուրդը պատրաստ էր,
 բայց ամիրայք խոստումնին չէին կատարեր. ուստի
 պատրիարքն յուսահատելով՝ 2 տարիէն հրաժարե-
 ցաւ .

Հ. Ո՛վ եղաւ պատրիարք .

Պ. Ամիրայք նախկին Ստեփան եպիսկոպոսն ընտ-
րեցին և նորա խորհրդական սուլին Թագ/ժաղեան
Պօղոս եպիսկոպոսը . բայց ժողովրդեան յուրումը չը-
հանդարտեցաւ , Սէրվէրեան՝ ճեմարանի ծախուցը
չդիմանալով՝ հրաժարեցաւ և ճեմարանին անօրէն՝
Մանուէլեան Յակոբիկ 1841 ապրիլ 6ին պարգեւա-
բայխուծեան հանդիսին հրաւիրելով աղայոց ծնողքն
և ուրիշ ուսումնասէր աղբայիները՝ աղբու ստեճա-
բանուծեամբ մը ճեմարանին կործանման վիճակի մէջ
դանուկը բացատրեց .

Ներկայք ՄԻԱԿԱՄ անուն ընկերութիւն մը կազ-
մեցին և խնդրեցին պատրիարքէն ալ որպէս զի ճեմա-
րանին յատկացեալ 5 զրշի սուրքն աղբային ուրիշ
եկամուաներէ բաժնուի , որովհետեւ ամիրայք յիշ-
եալ սուրքն Հիւանդանոցի յատկացուցեր էին .

Հ. Սոյն առաջարկութիւնն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Պատրիարքարանը լուռ կեցաւ . ասոր վրայ նախ
ճեմարանին աշակերտներն և սպա ժողովուրդն ա-
ղերսագիր սուլին Սուլթանին , աղաչելով որ աղբային
եղնատկան դործերը ժողովուրդէն ընտրեալ 24 ան-
ձանց յանձնուի և Բ. Դունէն վաւերանայ .

Սուլթանն աղերսագրին քննութիւնն հրամայեց .
արդարութեան բարձրագոյն ասեկն առջև ժողո-
վուրդն ամիրայից հետ դատ վարեց , դատը շահեցաւ
և ժողովրդեան արդար փախաբանացն համնձայն Բ.
Դունէն պատրիարքարան հրամանագիր եկաւ . սակայն

ամիրայք երեւան չհանեցին զոյն , և դոյուեցաւ ճե-
մարանն , որով սքաւ իրենց աղբամբաս նորատակին
հասած կզան .

Հ. Հետեւանքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ժայգով լո՛ւն տեղի գրգռուելով՝ դարձեալ ա-
ղերսագիր սուաւ Սուլթանին , որ հրաման ըրաւ աղ-
բին դատը շուտով անսուելու . սակայն Բ. Դունը
24 ներէն 18ը բանտարկեց և մնացածներն ու աղեր-
սագիր սու սոյները կը վնասէր . 3000 ի չափ ժողո-
վուրդ վննեպան խկէնտերի սուաճնորդութեամբ Բ.
Դունն երթալով՝ կաղազակէ թէ աղերսագիր սու-
սոյներն իրենք էին . կառավարութիւնն ասոր վրայ
քաղցրութեամբ կը վարուի , բանտարկեալները կար-
ձակէ և կը խոտոանայ աղ ին փափաքը լրացնել . սա-
կայն ամիրայից կուսակից Ալթունեան Պետրոս վար-
դապետն արատքին դործոց նախարարին երթալով
ժողովրդեան մէջէն ոմանց արարուիլը կը պահանջէ .

Հ. Բ. Դունն ի՞նչ ըրաւ .

Պ. 24ներուն մէջէն Սէթեան Յովհաննէս վարդա-
պետը , Տիվիթեան Գրիգոր , Մանուէլեան Յակոբ ,
Յովհաննէսեան Յարութիւն , սկիւրի Անդրէաս և
պատմաճի մահաւոյ Պետրոս անուն անձինքն արարեց
նոյն օրը ժողովրդեան կողմէ Պօղոս վարդապետ Մի-
զանճի Ստեփան և ուրիշ մի քանի աղբայինք արարին
դէմ բողոքեցին . կառավարութիւնը զանանք ալ ար-
տրեց և պատրիարքն ու ամիրաները Բ. Դունը կոչե-
լով՝ ժողովուրդը խաղաղեցնելու պատուէր սուաւ .

Աղանի Մտեփան տարիէ մը հրաժարեցաւ , որում յաջորդեց ամիրայից բացարձակ կամօքն Սասունաձառաւոր եպիսկոպոս 1841 սեպտ. 13ին :

Հ. Սասունաձառաւորի օրով ի՞նչ պատահեցաւ :

Պ. Ամիրայք կարծելով թէ ժողովուրդն հանդարտեցաւ , սկսան դարձեալ իրենց ընթացքը շարունակել . ժողովուրդն ալ հանդերձ քահանաներով չորսրդ անգամ աղերսագիր առաւ Սուլթանին ըսելով թէ՛ «Մեր տէրութեան հրամանացն անհնազանդ չեմք բայց ամիրայից ալ գերի չեմք » . աղերսագիր առաւորները նոյն օրը բանաարկուեցան , սակայն դիւշերն ազատ թողուեցան :

Խնդիրն երթալով սասանանալու վրայ էր . Սասունաձառաւոր պատրիարք և Տատեան Յովհաննէս և Արղւմանեան Արղւման ժողովրդեան գլխաւորներն ի ժողով հրաւիրելով համոզեցին և խոտապան թէ ժողովուրդին կամքը պիտի յարգեն :

Հ. Սոյն խոտառմն ի՞նչ հեռեւանք ունեցաւ .

Պ. Բ. Գառք տեղեկանալով Պատրիարքարանէն խնդրոյն սղւոյն՝ 1841 դեկտ. 12 ին արհեստաւորներէն 27 անձանցմէ ժողով մը հաստատեց հրովարտակաւ և այլեւս ազգային դարձոց չմիջամանալու համար ալ ամիրաներէն ստորագրութիւն առաւ . սակայն ժողովրդային վարչութիւնն իր առջեւ դիտմամբ յարուցուած անթիւ խոջընդոտներէն յուսահատելով՝ պարտաւորեցաւ հրաժարիլ , որով ազգային վարչութիւնն 1842 նոյ. 13ին դարձեալ ամիրայից յանձնուեցաւ :

Ամիրայք՝ երկանեան Յարութիւն ամիրայի նախա-

դահութեամբ ի ժողով դաժարուելով՝ ժողովրդեան հետ հաշտուելու միջոցներուն վրայ խորհեցան . երկանեան ամիրայ բացարեց ազգին վիճակն և կորուկաց թէ պատճառը սրտորիարքաց անհողութիւնն է . ուստի մտարան պատրիարքին հրաժարումը խնդրեցին , որ վութայ անմիջապէս իւր հրաժարականը մատուցանելու :

Հ. Ո՞վ պատրիարք ընտրուեցաւ .

Պ. Զմիւռնիոյ առաջնորդ Մաթթէոս եպիսկոպոսն , որ իր ժողովրդականութեամբն և համարիչ քարոզութիւններովը ժողովուրդն ամիրայից հետ հաշտուեց և 30 անձերէ բաղկացեալ ժողով մը կազմեց , որոց անդամաց 16ն ամիրաներէ և 14ն ալ ժողովուրդէն էին :

Հ. Այս միջոցիս ի՞նչ շարժում եղաւ .

Պ. Վարժարանաց յառաջդիմութեան մտոյն թաղերն սկսան մրցիլ . Սամաթիոյ երկեսու վարժարանք՝ Փափաղեան Մինէճի Սեդրանիկի և Ղարաբաղեան Քրիստոստուրի ազգասիրական անձնուէր շանխըն ու անխանջ աշխատութեամբը մեծ վայլ ստացան . նոյնպէս և Խոտգիւղի վարժարանն ալ մեծ յառաջդիմութիւն ունեցաւ :

Կաթողիկոսի անուան յիշատակութիւնն , որ 1828ի պատերազմին պատճառաւ դադարած էր , վերստին սկսաւ և երջանկայիշտատակ Աշտարակեցի Ներսէս Ե. 1843ին կաթողիկոսական աթոռը բարձրացաւ :

Հ. Ներսէսի վրայ յիշատակութեան արժանի ի՞նչ կայ .

Պ. Կաթողիկոսութենէն առաջ Էջմիածինը Պարսից ձեռքէն աղաահըւ մեծապէս օգնած է . իսկ կաթողիկոսութենէն յետոյ մինչեւ իւր մահը Պալատէնիոյ դէմ բողոքած՝ դաշանց թղթոյն դարձադրութիւնը պահանջած , ազգային լուսաւորութեան աշխատած և Տիգրիսու Ներսէսեան վարժարանը կանդնած է .

Հ. Մատթէոսի պատրիարքութեան օրով ի՞նչ եղաւ :

Պ. Հայ եկեղեցականաց դիւարկները վախուեցան , պատրիարքաց շքանշան տրուեցաւ , և Ռուսաց կոստանդին մեծ դռքն ու Գաղղիացոց Լուի-Ֆիլիբ թագաւորին սրբին՝ Մօնրանսիէ դռքն , որ Պօլիս եկած էին , Պատրիարքին սցյեղութիւն տուին : Նոյնպէս բողոքականաց դէմ տակելութիւնն , որում իրենք պատճառ առած էին , սկսաւ ազգին մէջ , և պատրիարքը նզովեց զանոնք :

Այս միջոցիս սկսաւ Հայաստան անուռն լրագիրը :

Հ. Ազգային յառաջդիմութեան դէմ ի՞նչ արդեւք եղաւ .

Պ. Ամիրայք Մատթէոս պատրիարքի բայարձակ իշխանութիւնն և ազգային յառաջդիմութեան մասին տարած հագածութիւնը տեսնելով՝ սկսան իրեն դէմ եղնել և կուղէին զայն հրաժարեցնել , բայց առ ահի ժողովրդեան՝ չհամարձակեցան և միայն նորա իշխանութիւնը չարաւորելու եղանակը դառան :

Հ. Ի՞նչ էր այդ եղանակը .

Պ. Ազգային վարչութիւնն որոշեցին երկու ժողովներու յանձնել և առանց անոնց դիտութեանն ու որոշմանը՝ պատրիարքին բոլոր ըրածներն անվաւեր համարել . ուստի կրճիկեան Յակոբ Էֆէնտիի (որ մեծ-կարգոս Բէշիս վաչայի սիրելին էր) և Ճէղայիքեան Մկրտիչ ամիրայի (որ Բէշիս վաչայի սեղանաւորն էր) միջոցաւ եպարքոսն հաճեցուցին , որ ըստ այսով՝ Սուլթանէն հրովարտակ ստացաւ ու ազգին յանձնեց 1847 մայիս 3 ին :

Հ. Ըստ յիշեալ հրովարտակին՝ ի՞նչ կարգադրութիւն եղաւ .

Պ. Եկեղեցականներն , ամիրաներն ու ժողովրդեան դիւաւորներն հրաւիրեց պատրիարքն ի Պատրիարքարան , ուր ըստ տրամադրութեան յիշեալ հրովարտակին՝ 14 եկեղեցականներէ Հոգեւոր ժողով անուամբ ժողով մը և 20 աշխարհականներէ ալ Գերագոյն ժողով անուամբ ժողով մը կազմուելով՝ նախագահութիւնը պատրիարքին և որոշմանց դարձադրութիւնն ալ Լօղօֆիք անուամբ՝ կրճիկեան Յակոբ Էֆէնտիի յանձնուեցաւ :

Այս միջոցիս Ֆէրիէրի կարգինալն Հռոմէն Պօլիս եկաւ , պատրիարքին հետ քանկցս տեսակցեցաւ և կը յուսացուէր 2 եկեղեցեաց միջեւ միութիւն հաստատել , բայց Լատին եկեղեցականաց պատճառաւ այս մասին եղած ջանքերն ապարդիւն մնացին :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ շարժումներ եղան .

Պ. Հայոց և Հռոմէական ազգայնոց ուսեալ և

ազգասէր երկատասարդ , որ Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարանաց մէջ դատարարակուած էին , Համազգեաց անուամբ ընկերութիւն մը հաստատեցին , ոյր նպատակն էր ուսում ծաւալել , հայաբնակ զիւրորդէից մէջ դպրոց բանալ , երկրագործութիւնը ծաղկեցնել և ազգային հետթեանց թանգարան մը հաստատել : Սուղ միջոցի մէջ ընկերութիւնն յառաջ գընաց , բայց դժբաղդարար Հռովմէական ազգայնոց Հասունեան պատրիարքին անդադար մեքենայութեանցը պատճառաւ կործանեցաւ :

Հ. Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններն ո՞ւր հաստատուած էին .

Պ. Հնդկաստանցի ազա Սամուէլ Մուրատ ազգասէր անձին կտակած մեծագումար ստակովը Փարիզու մէջ հաստատուեցաւ Մուրատեան վարժարանն , իսկ Հնդկաստանցի ազա Ռափայէլ Փարազամեան ազգասէր անձին կտակած մեծագումար ստակովը ալ Ռափայէլեան վարժարանն հաստատուեցաւ ի Վէնէտիկ : Սակայն Միտիթարեան հարք՝ հակառակ կտակաւորին համայը կը վարուէին միշտ . և վերջապէս Մուրատեան վարժարանն ալ ծախեցին :

Հ. Մատթէոս պատրիարք ո՞րչափ ատեն պատրիարքութիւն ըրաւ .

Պ. Մատթէոս պատրիարք որ արդէն զղուած էր ամիրայից վաս ընթացքէն , Յ տարիէն յետոյ՝ 1848 հոկտ. 1 ին հրաժարեցաւ :

Ժողովուրդն , որ Մատթէոսի հրաժարելուն պատ-

ճառը զխտէր և չեր ուղեր նորա հրաժարումը , իսկէնտէրի առաջնորդութեամբ նախկին Յակոբոս պատրիարքն ընտրեց :

Հ. Յակոբոսի օրով ի՞նչ շարժում եղաւ .

Պ. Պատրիարքին ջանութն իւսկիւտարի ճեմարանը վերափն բացուեցաւ և Եէտի-Գուլէի Աղղային Հեւանդանոցին մէջ ազգին որբ , աղքատ , պանդուխտ և անպաշտպան ուղայոց համար նախակրթարան մը հաստատուեցաւ . սակայն ճեմարանն ապա դարձեալ դոյուեղով՝ կահ կարասին Ս. Փրկչի վարժարանն փոխադրուեցաւ , նորա աստիճանը բարձրացաւ և ժամանակին պահանջման համեմատ սկսաւ զանազան ուսմամբ և լեղուազխատութեամբ ծաղկիլ և ազգին օգտակար ըլլալ շնորհիւ բազմաշան ճղանց Ղաղաբուեան Գրիատատարի և քանի մը տարի շարունակեց : Սակայն ազգին մէջ ազգեցութեան տէր անձինք աղքատին ուսում պէտք չէ ըսելով՝ կործանեցին զայն դժբաղդարար :

Հ. Յակոբոս պատրիարքին օրով յիշատակութեան արժանի արիչ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Ի քաջալերութիւն Յակոբոս պատրիարքին ազգասիրական և ուսումնասիրական ջանիցը՝ Ներսէս կաթողիկոս Փրկչի և Ա. ետարանչոց պատկերներովը զարգարեալ մարդարտազարդ ճանրագին կանքեռ մը զրկեց :

Էջմիածնի միաբաններէն Շահնազարեան բարեխնայատակ կարասեա վարդապետն , որ բնակութիւնը

Փարիզ հաստատած էր, դադարեցնել Հայոց համար մատուցելու հաստատուի և գրականութեամբ սկսած ազդի ծառայել:

Վէնէտից Միսիթարեան միարանութենէն Գարբրիէլ Այվազովսքի, Սարգիս Թէոդորեան և Ամիրտոնու ու Խորէն Գալֆիանեան ղիտնական վարդապետներն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գործերը դարձան, ազգայնոց առատաձեռնութեամբ փարիզու մէջ Արեւելեան վարժարանը բացին և Մասեայ Աղաւնի անուն կրօնասանոց հմտալից լրացիլ մը հրատարակեցին:

Հ. Ներսէս կաթողիկոս երբ վախճանեցաւ.

Պ. Պաշտպանն Հայրենեայ Աշտարակեցի Ներսէս Ե. 1857 վետար 13ին վախճանեցաւ ի հասակի 94 ամաց, և նորա յանկարծական մահն ընդհանուր ազդին խորին ցաւ և մեծ վիշտ պատճառեց:

Հ. Ներսէսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Նախկին պատրիարք Մատթէոս եպիսկոպոսն 1858 յունիս 8ին կաթողիկոս ընտրուեցաւ, և որում թէ ազդին, թէ Օսմանեան տէրութեան և թէ Ռուսիոյ տէրութեան կողմէ մեծամեծ պատիւներ ընծայուեցան:

Մակար եպիսկոպոսն 2 վարդապետօք էջմիածնոց կողմէն հրախրակ եկաւ ի Պոլիս. իսկ Ռուսաց կայսեր կողմանէ ալ Լօրու Մէլիքեան Հայազգի զօրավարն հրախրակ եկաւ, որում ընկերացած էր իւր բանակի օգնական Միքայէլ Միանսարով անուն սպայն:

Հ. Յակոբոս պատրիարք երկրորդ անգամ քանի՞ տարի պատրիարքութիւն ըրաւ.

Պ. Յակոբոս պատրիարք իւր ծերութեանը պատճառաւ՝ Զը տարի և ինն ամիս պատրիարքութենէ ետեւ՝ հրաժարեցաւ 1858 հոկտ. 7 ին:

Մեկնեցաւ յերուսաղէմ և վախճանեցաւ անդ, թաղուեցաւ Ս. Փրկչի վանոց մէջ:

Եւրոպայի խորին ցաւ զգաց սորա հրաժարմանը վրայ, ըստ որում իր ազգասիրութեանն և ուսումնասիրութեանն համար յոյժ կը սիրէր, կը յարգէր և կը վախաբէր որ պատրիարքութիւնը դարձեալ շարունակէ, սակայն անկարելի եղաւ, և հետեւաբար Կ. Պօլսեցի Գէորգ եպիսկոպոսը պատրիարք ընտրուեցաւ:

Հ. Գէորգ եպիսկոպոս ո՞րքան ամեն պատրիարքութիւն ըրաւ.

Պ. Գէորգի պատրիարքութեան օրով յատուկ մասնախմբի մը միջոցաւ ազգային գործոց և եկամտից ինչպէս նաեւ Հիւանդանոցի ծախուց բարուք մատակարարութեանն համար կանոնադրութիւն մը խմբագրուեցաւ համաձայն ազգային պատճառութեանց, յորում ճշդիւ գծուած էին ազգային պարտուց և իրականց սահմաններն և որ հիմնեալ էր ընդհանուր քաղաքնի քուէարկութեան վրայ:

Գէորգ պատրիարք, որ միահեծան իշխանութեան թիկնածու էր, թէ սոյն կանոնադրութեան և թէ ազգային ինչ ինչ խնդրոց պատճառաւ հրաժարեցաւ, 14 ամիս պատրիարքութիւն ընելէ յետոյ՝ 1854 ապրիլ 21 ին:

ՍՍ. ՀՄՍ. ՆԱԴՐՈՒԿԱՆ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

1860 ՄԱՅԻՍ 24

Հ. Գէորգ Պատրիարքին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Աղբիանուսուպոլսեցի Սարգիս եպիսկոպոսն , որ 1860 մայիս 14 ին՝ ըստ սովորութեան՝ նախ Սալթանին ներկայացաւ և ապա Բ. Գուռը զնոց և կայսերական հրովարտակաւ իր պաշտօնին մէջ հաստատուեցաւ :

Մայիս 24 ին ալ ընդհանուր ժողով գումարեցաւ , ուր ներկայ էին Սարգիս Պատրիարք , նախկին Պատրիարք Յակոբոս եպիսկոպոս , բարձրատախճան եկեղեցականք , ամիրայք , ուսումնական ազգայինք և որհհետաւորաց գլխաւորները :

Յանձնաժողովին պատրաստած կանոնագիրն այս ժողովիս մէջ ծայրէ ի ծայր կարդայուեցաւ և ներկայից միաձայն հաւանութեամբն ընդունուեցաւ ու կոչուեցաւ Ս. ԶԳՍՅԻՆ ՍՍ. ՀՄՍ. ՆԱԴՐՈՒԿԱՆ , որոյ հիմնական սկզբունքն են ,

Ա.

« Ազգին ամեն մէկ անհատն առ Ազգն պարտաւորութիւններ ունի . Ազգն ալ իր կողմէն առ ազգա-

« յին ամեն մէկ անհատ պարտաւորութիւններ ունի .
« դարձեալ՝ ամեն մէկ անհատ իրաւունքներ ունի Ազգէն , և Ազգն անհատներէն » :

Բ.

« Ազգային վարչութիւնն հիմնեալ է իրաւանց և պարտուց սկզբունքին վրայ , որ արդարութեան սկզբունքն է , և իր ոյժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ , որ օրինաւորութեան սկզբունքն է » :
« Ամենայն անօրէնութիւն ազգային՝ որ չէ համաձայն սոյն սկզբանց , ոչ արդար է և ոչ օրինաւոր » :

Գ.

« Ազգն ու Ազգային վարչութիւնը վախադարձ պարտաւորութիւն կապուած են իրարու » :

Դ.

« Ազգայնոց պարտաւորութիւնն է Ազգին պիտոյն յիցը պահանջած ծախքերուն մասնակից ըլլալ , իւրաքանչիւրն իւր կարողութեան չափով . Ազգին խնդրած ծառայութեանց յանձնառու ըլլալ , և Ազգային վարչութեան ըրած անօրէնութեանց ազգասիրաբար հնազանդիլ » :

Ե

« Ազգային վարչութեան պարտականութիւնն է Ազգին բարոյական , մտաւորական և նիւթական պիտոյիցն հոգ տանիլ . Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ գաւառնութիւնն ու աւանդութիւններն անխախտ

« պահել մարդկութեան անհրաժեշտ եղած դիտել
 « եաց ուսումն Աղբիւն տմեն աստիճանի թէ մանչ և
 « թէ աղջիկ աղայոց հաւատարապէս ծառայել, ազ-
 « դային հաստատութիւնները պայծառ պահել, Ազ-
 « դին հասցիներն օրինուոր կերպով աւելցնել և
 « ծախքերն իմաստութեամբ անհետել, Ազգին ծա-
 « ուցութեան մշանջնապէս նուիրեալ անձանց կա-
 « ցութիւնը բարւոքել և ապագան ապահովել, կա-
 « ռօտերոց խնամ տանիլ հայրաբար, աղբայնոց մէջ
 « ծագած վէճերն արդարութեամբ խաղաղել, և
 « վերջապէս՝ Ազգին բարեկարգութեանն և յառաջա-
 « դիմութեանց աշխատութիւն շինայել » :

Զ.

« Ահա այս ամեն պարտիքները կատարելու և ի-
 « ռաւունքներն ապահովելու դիտմամբ է որ աղբն
 « հետեւեալ կերպով (տես Սահմանադրութեան մէջ)
 « կը սահմանագրէ աղբային գործոց վարչութիւնը » :

Հ. Աղբային Սահմանադրութիւնն ի՞նչ մղում
 սուաւ .

Պ. Ազգը մեծ ցնծութեամբ ընդունեց անոր հաս-
 տատութիւնն, որ նոր թուական բացաւ, և նոր կեանք
 և աղբային գործոց նոր ուղղութիւն սուաւ, ժողո-
 վուրդն սկսաւ ոգեւորիլ և բերկրել :

Ժողովուրդը վայելուչ շքեղութեամբ ամենց նորա
 Տարեգարձն ի Հիւնքեար-Իսիէլէսի, և որոշեց տօնել
 ամեն տարի մայիս 24 ին, ինչպէս որ կը տօնէ մինչեւ

ցարդ, սա տարբերութեամբ միայն որ աղբային սոյն
 հանդէսն կը տօնուի այժմ ի պարտիզի Ս. Փրկչի Աղբ.
 Հիւանդանոցի :

Հ. Սարգիս պատրիարք ի՞նչպէս գործադրեց Սահ-
 մանադրութիւնը .

Պ. Նոյն տարւոյ օգոստոս 25 ին իւր նախագահու-
 թեամբը սահմանադրական առաջին ժողովը գումա-
 րեց, որոյ 120 անդամներն ժողովրդեան քուէով
 ընտրեալ Աղբային երեսփոխաններ էին : Նոյն օրը
 ընտրուեցան կրօնական ժողովոյ 14 և Գաղաքական
 ժողովոյ 20 անդամներն՝ ըստ Աղբային Սահմանադ-
 րութեան . իսկ Գաղաքական ժողովն՝ հոկտ. 13 ին
 Տնտեսական և դատաստանական խորհուրդներն և
 նոյ. 20 ին ալ Ուսումնական խորհուրդն և հիւանդա-
 նոցի հոգարարութիւնն ընտրեց :

Հոկտ. 13 ին Գաղղիոյ դեսպան Լավայէթ մար-
 թիզն այցելութեան եկաւ, Սարգիս պատրիարք ալ
 փոխագարձ այցելութեան գնաց :

Նոյ. 18 ին Մեծ Իսիյի առաջին կարգի պատուա-
 նըշան ստացաւ :

Հ. Ազգին մէջ ի՞նչ շարժում տեղի ունեցաւ .

Պ. Իւրաքանչիւր թաղի մէջ ընկերութիւններ կազ-
 մուեցան վարժարանաց օգնելու և յառաջդիմակա-
 նաց քուէ վաստկցնելու համար, բայց սոյդ ընկերու-
 թիւններէ քիչեր միայն կրցին կանգուն մնալ :

Այս ընկերութիւններէ ամենէն օգտակարն է
 Անձնուէր ընկերութիւնն, որ բարեյիշատակ գրավա-

Ճառ. Յարութիւն Մարգարեանի նախածեռնութեամբ
1860 օրոտատու Աին հաստատուեցաւ և կը շարունակէ
մինչև հիմա անխոնջ ջանիւք և անձնուիրութեամբ
Ղաղարոսեան Բրիտանոստա ըլ :

Սոյն ընկերութեան նպատակն է հասակաւ որ պոն-
դուխտ ազգայնոց ճրի գրել և կարգաւ սորուեցնել :

1861ին ալ մի քանի ազգասէր երիտասարդաց
ջանիւքն ու զհստութեամբը Բերայի մէջ «Սրեւելեան
թատրոն» ը բացուեցաւ , ուր Հայ-գերասանոց ու
գերասանուհեաց միջոցաւ հայերէն ներկայացումներ
և ազգային խաղեր կը արուէին :

Հ. Ս.գղին մէջ այս շարժումն «Պրպիտի տպաւորու-
թիւն յառաջ բերաւ .

Պ. 1860 յուլիս 17ին Հատվեական ազգայնոց քա-
ղաքական գործոց պատրիարքն հրատարելով՝ ժողո-
վուրդն ուղեց Սահմանադրութիւն հաստատել և ըստ
այնմ՝ ընտրել նոր պատրիարքն , բայց Հաստանեան Գե-
րապայծառ (ապա պատրիարք-կաթողիկոս և յետոյ
կարգինալ) քաղաքական գործոց պատրիարքութիւնն
ալ ստացաւ :

Բողոքական ազգայինք ալ նմանօրինակ շարժում
ներ ըրին , բայց չյաջողեցան :

Հ. Սարգիս պատրիարքի օրով ի՞նչ դէպք պա-
տահեցաւ .

Պ. Մերկերեւամ անուն բողոքական ազգայինն , որ
ի կենդանութեան բազում նախատինք ըրած էր Հա-
յաստանեաց Ս. եկեղեցւոյ դէմ, մեռնելով՝ իր դատա-

նակիցներն ուղեցին Էտրնէ դրան մեր աղգային դե-
րեզմանատունն թաղել, սակայն աղգն ընդդիմացաւ
նորա գործած նախատանայը պատճառաւ , ինդիրը
մեծցաւ , Անդղիոյ , Բրուսիոյ և Սմերիկայի գերապանք
միջամտեցին ի նպատտ բողոքականաց և կու գէին բըռ-
նութեամբ թաղել տալ , սակայն Բ. Գուռն ի նպատտ
Ազգին լուծում տուաւ ինդրոյն , զոր արիարար կը
պաշտպանէր Սարգիս պատրիարք :

Հ. Սարգիս պատրիարք ի՞նչ պատճառաւ հրաժա-
րեցաւ .

Պ. 1860 դեկտ. 24 ին Երուսաղէմոյ Յովհաննէս
պատրիարքն ի հատակի 73 ամաց կաթաւածահար
վախճանեցաւ : Միաբանք ուղեցին իրենց մէջէն ընտ-
րել նոր պատրիարքն : Ազգային Ընդհանուր Ժողովն
ալ , որ համայն թաղերոյ Հայ Ժողովուրդը կը ներկա-
յէ , յիրաւանց , ուղեց վանքին Ելուստուրք գիտնալ ,
հաշիւ պահանջել ըստ Սահմանադրութեան , և դառ-
սէն ընտրել պատրիարքն , եթէ միաբանոց մէջ ար-
ժանաւոր ոք չգտնուի :

— Ինդիրը բողոքեցաւ , ժողովուրդն յուղեցաւ ,
յերկուս բաժանեցաւ և երկու կուսակցութիւն գոյա-
ցաւ խաւարեալ և լուսաւորեալ անուամբ :

Սարգիս պատրիարք , որ ի սկզբան վերջին կու-
սակցութեան կողմը կը բռնէր , յետոյ յարեցաւ ա-
ռաջին կուսակցութեան , որով ինդիրն աւելի ծան-
րացաւ և Ժողովուրդն սկսաւ եկեղեցեաց մէջ « Ձեր-
ոյի ազաղակել :

Սարգիս պատրիարք մէկուկէս սորի պաշտօն վա-
րելէ յետոյ այս պատճառաւ և բարձրագոյն հրամա-
նաւ 1861 դեկտ. 20ին հրաժարեցաւ և Սահմանադ-
րութիւնն ալ գործադրութենէ դադրեցաւ :

Հ. Սարգսին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Նիկոմիդիոյ առաջնորդ Մաղաբեան Սաեփան-
նոս եպիսկոպոսը պատրիարքական աեղապահ և Բ.
Դրան կողմանէ կարգեալ խառն ժողով մը գրուեցաւ :
Եւ ըստ որում ազգային Սահմանադրութեան վաւե-
րացումը կը յապաղէր , հաղարաւոր ազգայինը 1863
օգոստոս 1ին Պատրիարքարան իջնելով՝ մէջի եղաղնե-
րը դուրս ըրին և դուռը դոյեցին . սակայն սասիկան
զորաց գլուխ Սէլիմ վաշա 300ի չափ շօրօք Պատրի-
արքարան իջաւ և դռները բացաւ :

Հ. Սահմանադրութիւնն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Պատրիարքարանի վահման դէպքէն մի քանի
ամիս յետոյ Բ. Դուռը վաւերացեալ շնորհեց Ազգա-
յին Սահմանադրութիւնն , որոյ համեմատ ազգային
ժողովները վերակազմեցան :

1863 հոկտ. 15 ին Երեսփոխանական Ընդհանուր
ժողովն քուէից բացարձակ առաւելութեամբ պատ-
րիարք ընտրեց Զմիւռնիոյ առաջնորդ Թաղթագեան
Պօղոս եպիսկոպոսը , որ Հայոց առաջին սահմանադ-
րական պատրիարքը եղաւ և Ազգային Սահմանադ-
րութիւնն անթերի գործադրելու համար հանդիսա-
ւոր ուխտ ըրաւ Մայր եկեղեցւոյ մէջ առաջի Երեսփո-
խանական Ընդհանուր ժողովոյ և ի ներկայութեան
բազմաթիւ ունկնդիր ժողովրդեան :

Հ. Պօղոս պատրիարքին օրով ի՞նչ դէպքեր պա-
տահեցան .

Պ. 1864 սեպտ. ամոյ մէջ Ալթամարայ խոշատուր
եպիսկոպոսն ի կենդանութեան իւր նախարդին՝ Պիւլ-
պիւլ մականուանեալ Պետրոսի՝ սպօրնաւոր կերպիւ
կաթողիկոս եղաւ :

Այս միջոցիս Սոյ կաթողիկոսն ալ վախճանելով՝
աջապահեան Նիկոզոս եպիսկոպոս ինքզինք դաղտա-
դողի կաթողիկոս ձեռնադրել սուաւ :

Ազգ. կեդր. վարչութեան խառն , վիճակային և
Երեսփոխանական ընդհանուր ժողովները միաձայնու-
թեամբ սպօրէն ու անվաւեր հռչակեցին յիշեալ ընտ-
րութիւնները , և ըստ այսմ , նոյն երկու սպօրէն կա-
թողիկոսները Պատրիարքարանի խնդրանք Բ. Դուռը
Պօլիս բերել սուաւ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Իսկիւտարի դերեղմանատան նկատմամբ Հա-
յոց և Յունաց միջեւ մեծ վէճ մը ծագելով՝ ազգային
իրաւունք պաշտպանող 40-50ի չափ երիտասարդներ
սասիկանութեան դուռը բանտարկուեցան . պատրի-
արքն ազգային շահուց համաձայն խնդիրը չկրնալով
պաշտպանել՝ ժողովուրդն սկսաւ իրմէ դժգոհիլ :

Հ. Նուպարեան վարժարանն ե՞րբ բացուեցաւ .

Պ. 1865ին բացուեցաւ Նուպար-Շահնազարեան
վարժարանն , որ կանդնեցաւ բարեյիշատակ Շահնա-
զարեան կարապետ վարդապետին կուակած 1000
ոսկովն , որուն վրայ 3000 ոսկի ալ եղիւտտուի նա-

խարարապետ Հոյ-աղբի Նուպար փառայ աւելցուց ի յիշատակ իւր եղբոր՝ Առաքել Նուպարեանի :

Այս գործին մէջ մեծ դեր ու աշխատութիւն ունեցած է վարժապետեան Ներսէս եպիսկոպոսը :

1863ին վախճանեցաւ Մատթէոս Ս. կաթողիկոսը :

Հ. Պօղոս պատրիարքին օրով ի՞նչ ներքին խնդիր ծագեցաւ :

Պ. Կարնայ Տ. Յակոբ քահանային պատճառաւ, որ զխրվմեան Հայրիկ զրարտներ էր Բ. Դուռն առջեւ, իւրաւատութեան խնդիր մը ծագեցաւ, որ ազա ծանրացաւ. պատրիարքն աղբային իրաւանց հակառակ վարուեցաւ, դժգոհութիւնն աւելցաւ իրեն դէմ և հրաժարական գրեց Բ. Դուռն որ մերժեց ընդունիլ, Սահմանագրութիւնն գործադրութենէ և սահմանադրապէս կազմեալ ժողովները դադարեցուց 1860 մարտ 20ին ու իր կողմէ Խառն ժողով մը կարգեց. միայն Երեւոյնի սահմանական ընդհանուր ժողովը իւր նիստերը շարունակելու արածներով, ըստ պաւս, սա կը դբաղէր կաթողիկոսական խնդրով, 1866 սեպտ. 17ին Կ. Պօլսեցի Գէորգ եպիսկոպոս (նախկին պատրիարք) կաթողիկոս ընտրուեցաւ Պօլսոյ Հայոց Երեւոյնի սահմանական ժողովէն :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ դէպք պատահեցաւ :

Պ. Սալըքանի դէպքն, որսէ ժողովուրդն աւելի գրգռուեցաւ, դժգոհութիւնն ընդհանրացաւ և եկեղեցեայ մէջ «Յիշուի» ի աղաղակներ բարձրացան :

Բ. Դուռն այն ընդհանուր դժգոհութեան պատ-

ճառաւ հուսկ ապա 1868ի սկիզբներն ընդունեց հրաժարականն Պօղոս Պատրիարքի, որ 5 տարի պատրիարքութիւն ըրաւ :

Հ. Երուսաղէմայ խնդիրն ի՞նչ եղաւ :

Պ. Երեւոյնի սահմանական ընդհանուր ժողովը Երուսաղէմայ համար կանոնադրութիւն մը հաստատեց, որ կը արամադրէ ընտրութեան իրաւունքը միաբանաց և վաւերացումը Երեւոյնի սահմանական ընդհանուր ժողովին, որ միանգամայն իրաւունք ունի համարաւորութեան :

Ըստ այսմ, Կեսարացի Տ. Եսայի Ծ. վարդապետ ընտրուեցաւ Երուսաղէմայ պատրիարք և Տ. Մատթէոս կաթողիկոսէն եպիսկոպոս ձեւնայ ընտրուեցաւ :

Եսայի պատրիարքի ընտրութենէն առաջ Երուսաղէմայ վանքն 10,000 տակոյ չափ պարտք ունէր, որ սկիզբ առած էր այն վէճին պատճառաւ, որ երկու տարիէ աւելի տեւեց :

Հ. Պօղոս Պատրիարքին ո՞վ յաջորդեց :

Պ. 1869 յունիս 23ին պատրիարքական տեղապահ անուանեցաւ Երեւոյնի Սեբեոսեան Սեբեոսեան, որ այս միջոցիս Խաղաղարու Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ քարոզչութիւնը կը վարէր :

Հ. Արիտակէս եպիսկոպոս ո՞րչափ տոնն տեղապահութիւն ըրաւ :

Պ. Հազար թէ վեց ամիս, որովհետեւ Սուլթան Ապա-իւլ Ազիզ կայսեր դատարանութեան տարեգարձը չտրահաւորելու համար կայսերական պարտ-

երթալով՝ երբ անաս թէ Հռովմէական ազգայնոց պատրիարք Հասունեան Գերապոյժառ իրմէ առաջանցնել կուզէ, բողոքեց, և առանց ներկայանալու մեկնեցաւ: Հետեւեալ օրը ամեն կարգի ազգայինք փութացին իրեն ի շնորհաւորութիւն և ամեն կողմէ համակրանայ ցոյցեր եղան, բոյց քիչ ասունէ հրաժարելու պարտաւորեցաւ:

Հ. Սրիստակէսի ո՞վ յաջորդեց.

Պ. 1869 յուլիս 31ին Երեսփոխանական Ընդհանուր ժողովը վանայ նախկին առաջնորդ Տ. Իգնատիոս եպիսկոպոսը պատրիարք ընտրեց, բայց պատրիարքական պաշտօնն հաստատող կայսերական Պերաքին երնելէն մէկ օր յետոյ, այն է, օգոստոս 21ին վախճանեցաւ, որոյ յաղորդաւորութիւնը մեծաշուք հանդիսի կատարեցաւ և մարմինն Բերայի Ս. Երրորդութեան եկեղեցոյ բակը թաղուեցաւ:

Հ. ո՞վ ընտրուեցաւ պատրիարք.

Պ. 1869 սեպտ.ի մէջ Երեսփոխանական Ընդհանուր ժողովն ըստ ազգային ընդհանուր բաղձանայ պատրիարք ընտրեց վարադայ և Մշոյ Ս. Կարապետ վանուց վանահայր ազգասէր Տ. Խրիմեան Մկրտիչ եպիսկոպոսը ըստ Ազգային Սահմանադրութեան, որոյ գործադրութեան արտօնութիւնը Բ. Դուռը դարձեալ շնորհեց Խառն ժողովոյ խնդրանօք, որոյ ատենապետն էր Օտեան Գրիգոր էֆէնտի:

Ըստ այսմ, ամեն բանէ առաջ ձեռնարկուեցաւ վերակազմելու Երեսփոխանական Ընդհանուր ժողովն,

վախճանեալ, հրաժարեալ և վիճակաւ դադարելոյ տեղ նոր ընտրութիւն կատարելով:

Հ. Խրիմեանի առաջին գործը ո՞րն եղաւ.

Պ. Կեդր. սնտուկն 7000 սակիէ աւելի պարտք ունէր, որ կը կաշկանդէր Ազգային վարչութիւնը, որովհետեւ պահանջատեարք կը նեղէին որով դրեթէ անկարելի եղած էր գործել. ուստի Խրիմեան իրաց այս ախուր վիճակին վերջ տալու և պատրիարքարանի վարկը տեղը բերելու համար ձեռք զարկաւ ընդհանուր հանդանակութեան և այս միջոցաւ յիշեալ պարտուց կէսը վճարեց:

Միեւնոյն ժամանակ կ'այցելէր նաեւ վարժարաններն և իւր գրաւիչ յորդորներով կը խրախուսէր ուսանողները, ուսուցիչներն և վարժարանայ հոգաբարձութիւնները, դաւառական կարօտ վարժարանայ դասադիրք և նպաստ կը զրկէր, բանիրուն գործունեայ և օգտակար եկեղեցական ու աշխարհական անձինքը կը քաջալերեր և իւր գործերով ու խօսքերով զարկ ու մըլում կուտար ազգային գործոց և ժողովրդեան սրտին մէջ ազգասիրութեան ու կրօնասիրութեան ոգին կարծարձէր:

Հ. Խրիմեանի օրով ի՞նչ բանի ձեռնարկեց Ազգ. ժողովը.

Պ. Երեսփոխանական Ընդհանուր ժողովն ուշագրութեան առաւ դաւառական ազգայնոց վիճակն, որ դարմանի կը կարօտէր. ժողովն իբր հաւատարիմ թարգման ժողովրդային զգայմանց՝ որ իւր բարօրու-

Թիւնը կը ցանկայ վայելել Վեհ. Սուլթանի բարեյօ-
ժար գթասրտութենէն՝ անդեկադիր մը պատրաստեց
և յանձնեց Ս. սրտարկարքին , որպէս զի կայսերական
կառավարութեան շնորհն հայցէ Վեհ. Սուլթանին
հաւատարիմ Հայ-հպատակ ժողովրդեան վրայ :

Խրիմեան իրեն յանձնուած պաշտօնն կատարեց ,
ներկայացուց նոյն անդեկադիր և յուսպից խոստում
ներ ընդունեցաւ :

Հ. Ռւրիչ ի՞նչ եղաւ .

Պ. Սահմանադրութիւնն որ մինչեւ այն ստեղծէր
գործադրուած , սկսաւ գործադրուիլ և դուռառք ալ
կեդրոնին երեսփոխան տանլը իրաւունքն սկսան վա-
յելիլ :

Հ. Ի՞նչ նոր դէպք պատահեցաւ .

Պ. Հայոց Բերայի գերեզմանատունն , որ անդոյն
դրիցը պատճառաւ մեծ կարեւորութիւն ունի , ան-
բութիւնն ուղեց աւետուլ . Խրիմեան դիմեց նախարա-
րաց՝ բացատրելով ժողովուրդին կրօնական զգացում
ներն գերեզմանատանց նկատմամբ՝ և բացատրելով
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գերեզմանոց կեքման ա-
բարողութիւններն և կարգացում աղօթքներն . Ժու-
ղովուրդն ալ , եկեղեցական հարց առաջնորդութեամբ
ուրբաթ օր մը մեծ բազմութեամբ , Սուլթան Ապու-
խալ-Ալիզ կայսեր աղերսագիր մատոյց , որ բարեհա-
ճեցաւ իւր հաւատարիմ Հայ-հպատակաց դարսուոր
նուիրական իրաւունքն յարգել :

Հ. Ռւրիչ ի՞նչ պատահեցաւ .

Պ. Լատինք Երուսաղէմայ մեր Ս. Յակոբ վանուց
տաճարին մէջ պատարագ մատուցանելու համար Բ.
Դունէն արտօնու թիւն ձեռք բերելու ջանքեր ըրին . Բ.
Դունն հակամիտութիւն ցոյց կուտայ , բայց Խրիմե
եան առանց Բ. Դուռը վշտացնելու՝ գիտցաւ Ազդին
նուիրական իրաւունքը պաշտպանել .

Հ. Խրիմեանի օրով ի՞նչ ներքին խնդիր ծագե-
ցաւ .

Պ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսական խնդիրն Ազգային
ժողովոյ ասեանն ելաւ , ուր թեր ու գէժ երկարա-
տեւ միճարանութիւնք ծագեցան . մէկ կողմն չէր ու-
ղէր Կիլիկիոյ կաթողիկոսական խնդրոյ միջամանել ,
առարկելով թէ Ազգ. ժողովն իրաւունք ունի միայն
Էջմիածնոյ ընդհանրական կաթողիկոսի ընտրու-
թեան , միւս կողմն կ'առտրկէր թէ՛ սոյգ տրամադ-
րութիւնն արգելք մը չէ որ Ազգ. ժողովն չզբաղի նա-
եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսի ընտրութեան և աթուոց
յարարերութեան խնդրովը , նկատելով միշտ Կիլի-
կիոյ կաթողիկոսութիւնն իբր մասնական կաթողի-
կոսութիւն .

Յետ երկարատեւ միճարանութեան՝ Ազգ. ժողովն
սա սկզբունքը ընդունեց թէ՛ ընտրութիւնը Կիլիկիոյ
ժողովուրդն կատարէ , իսկ վաւերացումը Ազգ. Ժո-
ղովը :

Ըստ այսմ , Երուսաղէմայ միաբան և Էջմիածնոյ
եպիսկոպոս Տ. Մկրտիչ 1871ին Կիլիկիոյ ժողովրդ-
եան քուէով կաթողիկոս ընտրուեցաւ , զոր վաւերա-
ցուց Կ. Պօլսոյ Ազգ. ժողովը :

Հ. Այս վաւերացումէ թո՛ղ բան յառաջ եկաւ .

Պ. Գէորդ կաթողիկոս Կիլիկիոյ և Այթամարայ կաթողիկոսութիւնները կը նկատէր իբր հետտեայ և ապօրէն կաթողիկոսութիւն և ըսաւ այսմ կանգակներ կը գրէր :

Բայց ոմանք ազգայինք Գէորդ կաթողիկոսի սոյն ընթացից չէին հաւանէր , զոր կը նկատէին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ոչւոյն և սկզբանոյն հակառակ և մանաւանդ թէ՛ Էջմիածինը պահպանելու համար կուղէին զօրայնել Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը : Բայց Գէորդ կաթողիկոս բնաւ չէր ուզեր համադուլ :

Հ. Թո՛ղ ըրաւ իբրևեան .

Պ. իբրևեան որ արդէն ձանձրացած էր այլ և այլ ազգայնոց հակառակութենէն մանաւանդ տեսնելով որ իւր և 1872-73ի վարչութեան միջեւ անհամաձայնութիւնն եւս քան զեւս կ'աճի , 1873 օգոստոս 3ին հրատարական առաւ Ազգային ժողովին , որ մերժեց ընդունիլ , ինչպէս որ ժողովուրդն ալ չէր ուզեր որ զրկուի իբրևեանի պատրիարքութենէն , բայց իբրևեան կրկնեց իւր հրատարական և ուղղակի Բ. Դուռը զրկեց որ ընդունեցաւ , որով իբրևեան չորս տարի միայն պատրիարքութիւն ըրաւ :

Իբրևեան իւր վտրձառութեամբ տեսնելով 1863ի Սահմանադրութեան թերութիւններն՝ որ վարչական մեքենան կը կաանցնէին և դորձոց ընթացքին արգելք կը լային , զանոնք ցոյց տուաւ , դարմանն առաջարկեց և ազգային ներքին վիճակի բարւոքմուն նկատ-

մամբ 13 կէտերէ բաղկացեալ առաջարկութիւն մը ներկայեց իւր հրատարագրին հետ առ Ազգային ժողովն :

Հ. իբրևեանի ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Կ. Պօլսեցի Նիկողայոս եպիսկոպոսը պատրիարքական տեղապահ դրուեցաւ . բայց սա երկու ամիսէն վախճանեցաւ :

Հ. Նիկողայոս տեղապահին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Բնիկ Կ. Պօլսեցի վարժապետեան Ներսէս եպիսկոպոսն , որ քիչ ատենէն հրատարեցաւ :

Հ. Ներսէսի տեղապահս թեան ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Ազգային ժողովը պատրիարքական ընտրութեան ձեռնարկելով՝ 1874 ապրիլ 14ին 66 քուէի բացարձակ առաւելութեամբ պատրիարք ընտրեց նախորդ տեղապահ վարժապետեան Ներսէս եպիսկոպոսը :

Հ. Ո՞րպիսի ոք էր Ներսէս վարժապետեան .

Պ. Ներսէս վարժապետեան ուսեալ , լեզուադէս , կենցաղադէս և անուանի եկեղեցական մ'էր , որ քանիցս Կրօնական ժողովոյ անդամ և տոննապետ եղած , ազգային այլեւայլ փափուկ պաշտօններ վարած , երկար ատեն խասգլուի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ քարոզչութիւն ըրած , քննչութեան և այցելու հովութեան պաշտօնով թէքիրտաղ , Պրուսա , Էտրնէ , Բուսնիա , Աւստրո-Հունգարիա , Ռւնիա և Եգիպտոս գնացած և 1871 ին Նիկովիոյ առաջնորդութեան կոչուած էր , ուր արդիւնաւորութեամբ վարած

է իւր պաշտօնը , գլխաւորաբար հոգ տանելով անդ վարժարանաց նիւթական և բարոյական յառաջդիմութեան :

Հ. Ներսէսի առաջին գործն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Ներսէս հոգ տարաւ նախ պատրիարքական աթոռին շտաբը բարձրացնելու , տէրութեան նախարարաց յարգն ու համարումը գրաւեց և դադարեցուց ազգայնոց միջեւ կեցած խռովութիւնն , որ խրիմեանի հրաժարման պատճառաւ վերստին ծաղում առած էր :

Հ. Երկրորդ գործն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Որովհետեւ մնացորդ պարտուց պատճառաւ կեդրոնական անտուկին վարկը դեռ չէր շտկուած և պարտապահանջք ազգային վարչութիւնը կը նեղէին , Երամեան Արարհամ վաչայի և արքունի ճարտարապետ Պալեան Սարգիս պէյի դիմեց և իւր պերճախօսութեամբ հաճեցուց զանոնք , որոց առաջինն 2500 և երկրորդն 1500 ոսկի նուիրեցին , որով բոլորովին ջնջուեցաւ կեդրոնական անտուկի պարտքն և Ազգային ժողովն ալ թէ յիշեալ բարձրաստիճան անձանց և թէ Ս. պատրիարքին շնորհակալութեան քուէ տուաւ :

Հ. Ազգային ժողովն ի՞նչ կերպարան առաւ .

Պ. Դիւրք , փորձառութիւն և ազգեցյութիւն ունեցող ազգայնոց ոմանք որ քաջուած էին ազգային պաշտօններէ , Ներսէսի յորդարներէն ազդուելով՝ վերբստին ստանձնեցին Երեւոյնի սանական և այլ ազգային պաշտօն , որով Երեւոյնի սանական ժողովն ակնածելի

ու պատկաւելի եղաւ և սղբացեալն Ռաւինեան , յանձնարարութեամբ Ներսէսի , 111 յօդուածէ բողկացեալ Ազգային ժողովոյ համար Ներքին կանոնադրութիւն մը պատրաստեց , զոր ժողովն ընդունեց ու վաւերացուց հետզհետէ բարեփոխելու թէւութեամբ :

Հ. Յարաբերութիւնք իւր օրով ի՞նչ վիճակ ունեցան .

Պ. Ներսէս մեծ հոգ կը տանէր յարաբերութեան մշակման , ստէպ այցելութեան կ'երթար տէրութեան նախարարաց , որ մասնաւոր համակրութիւն մ'ունէին իւր վրայ , կը յարգէին զինք իւր գնահատելի յատկութեանց համար , իւր համբաւ հռչակուած էր պետական ակմոց մէջ , իւր անուն բարձրացած և ծանօթ էր ամենուն և ամեն տեղ , այնպէս որ զինք անձամբ չճանչողներ իսկ ներքուստ համակրութիւն կը դրային , և Ներսէս ալ իւր վարմունքով , կենցաղադիտութեամբ ու գործերով սէր ու համակրանք կը ներշնչէր , այնպէս որ , շատ անգամ ուղղակի դաւաճաց կուսակալներուն հետ թղթակցելով՝ ինչ ինչ խնդիրներ կը յաջողէր կարգադրելու , որովհետեւ տէրութեան նախարարաց առջեւ մեծ յարգ ու համարում կը վայելէր :

Հ. Կրթական գործն ի՞նչ մղում ունեցաւ .

Պ. Հայաբնակ դաւաճաց մէջ կրթութիւն ծաւալելու նպատակաւ ուսեալ , բանխրուն և ազգասէր ու մանք յՕրթաքէոյ զառաջինն հաստատեցին Արարատեան անուն ընկերութիւնն որ իւր կազմակերպու-

թեամբ և վստահելի պայմաններով սուղ միջոցի մէջ ընդհանուր համարման և համակրութեան արժանացաւ, Հայաբնակ հեռաւոր վայրերու մէջ վարժարաններ ու վանայ մէջ ալ վարժապետանոց մը բացաւ։ Այս ընկերութիւնն Ռուսահայոցմէ եւս դրամական առաւ օգնութիւն կ'ստանար։

Հ. Ներսէսի օրով ի՞նչ խնդիր ծագեցաւ ի Ռուսահայս։

Պ. Ռուս կառավարութիւնն ուղեց որ Ռուսահայաստանի մէջ մեր վարժարաններն ուղղակի իւր հըսկողութեանը ներքեւ առնու։ այս բան ազգային առանձնաշնորհմանց հակառակ էր, ըստ որում Ռուսահայ վարժարանք կաթողիկոսի հակողութեան ներքեւ են։ Գէորդ Գ. գրեց աւ Ներսէս պատրիարքն, որ Վ. Պօլսոյ Ռուսական դեոպան իկնաթիէվ զօրապետին հետ բանակցելով՝ խնդիրն յաջողեցուց դարձեալ ի նպաստ ազգային իրաւանց։

Այս գործին մէջ խորէն Նար-Պէյ եպիսկոպոս ալ աշխատութիւն ունեցած է։

Հ. Ալթամարայ կաթողիկոսական խնդիրն ի՞նչ վախճան ունեցաւ։

Պ. Որովհետեւ Բ. Դուռն գրաւոր յայտնած էր իւր կարծիք թէ Պիւլպիւլ մականուանեալ Պետրոս կաթողիկոսի սպանութեան գործին մէջ Տ. Խաչատուր սրբազան մատ ունենալն հաստատելու ծառայող կէտ մը չկայ. ուստի իւր վրայ ս'ը և է պատասխանատուութիւն չձանրանար և թէ՛ Խաչատուր ա-

զատ է կասկած անքէ. ընդ այս և կեղեցական Համադումար և Ազգային ժողովներ ճանչցան Խաչատուրի կաթողիկոսութիւնն և արածեցին զինք երթալ իւր պաշտօնավայր, որ մեկնեցաւ 1876ի միջոցները։

Հ. Այս միջոցիս ի՞նչ խնդիրներ ծագեցան։

Պ. 1875ի սկիզբներն վրայ հասաւ Հէրսէկ-Պօսնայի սպասամբութիւնն, որում քիչ առնէն յաջորդեց Սերպիոյ և Գարատապի պատերազմն և ապա Պալկարական խնդիրն։ Օսմանցիք թէպէտ քաջութեամբ դէմ դրին և վատաւոր յաղթութիւն տարին, բայց խնդիրն յաղթութեամբ չվերջացաւ։

Հայք ոչ միայն հանդարտ մնացին, այլ և Ներսէս վարժապետեանի մէկ նշանաւոր կոնդակին վրայ առ վէհ. Սուլթան Համիտ կայսրն իւրեանց հաւատարմութիւն արդեամբ յայանեցին, նուիրելով նիւթական և բարոյական թանկագին ծառայութիւններ։

Հ. Արեւելեան խնդիրն ի՞նչ վիճակ ունեցաւ։

Պ. Պուլկարական խնդրոյ պատճառաւ Ռուսիոյ Ալէքսանդր կայսրն 1877 ապրիլ 15ին պատերազմի յայտարարութիւն ըրաւ Օսմանեան կառավարութեան դէմ և ահա Բուսօ-Թուրք պատերազմն սկսաւ։

Հ. Պատերազմին արդիւնքն ի՞նչ եղաւ։

Պ. Թրքական բանակներն Անատոլի և Բուլքիի մէջ դիւցադնական քաջութեամբ պատերազմեցան, ըստ դիմադրութիւն ըրին և մեծամեծ յաղթութիւններ տարին, սակայն վերջապէս յաղթութիւնն Ռուսաց կողմն մնաց, որք հետզհետէ Բուլքիի կողմէն

մինչեւ ԱյստէՔանօ հասան , ուր կնքուեցաւ Այստէ-
Քանօի դաշնագիրը :

Հ. Այս պատերազմին ժամանակ Հայք ի՞նչ ըրին-
Պ. Հայք Օսմանեան տէրութեան մեծ ծառայու-
թիւններ մատուցին , անոր համար վեհ. Սուլթան
Համիա Կոյսրն մեր Ս. պատրիարքն իւր ներկայու-
թեանը կոչելով՝ Օսմանիէի առաջին կարգի պատ-
ուանչան ընծայեց , յոյժ սիրալիր տեսակցութիւն ըրաւ
և Հոյ-Ազդին մեծամեծ ծառայութեանցը նկատմամբ
Խըր բարձր դոհուանակութիւնն յայտնելով՝ խոստա-
ցաւ վարձատրել Հոյոյ հաւատարիմ և անձնուէր
ծառայութիւնները :

Ներսէս պատրիարք Կոյսերական պալատէն վե-
րագարձին ուղղակի Մայր եկեղեցի դալով դոհարա-
նական մտղթանքներ կատարեց վեհ. Սուլթանին :

Հ. Ռուսական զօրաց քաջուերու պահուն ի՞նչ անցք
անցաւ .

Պ. Արշակերտի և Պայաղիտի բնակիչ Հոյերէ բա-
զումք Ռուսական բանակին հետ դաղթեցին և որիչ
տեղերու Հայք ալ կուզէին դաղթել , սակայն Ներ-
սէս վարժապետեան քաջ ըմբռնելով դաղթելու բազ-
մաթիմի վասնեցն , մանաւանդ ի Ռուսոստան , Սըր-
ուանձտեանց Տ. Գարեգին վարդապետն (այժմ եպիս-
կոպոս) և Պարտիզակցի Տ. Մինասեան Տ. Վահան վար-
դապետն դաղթականութիւնն արդիւլեւ պաշտօնով
զրկեց ի Հայաբնակ դաւառ .

Սրուանձտեանց Տ. Գարեգին վարդապետ Սամս-

նէն մինչեւ ի Տիգրանակերտ շրջեցաւ և Տ. Վահան
վարդապետ ալ Տրսպիղծնէն մինչ ի Կարին , Ալաշ-
կերտ , Պայաղիտ և այլ Հայաբնակ դաւառներ այ-
ցելեց :

Այս երկուքին իւրեանց պաշտօնը կատարեցին մեծ
արթնութեամբ և դոհացուցիչ կերպով :

Հ. Ուրիչ ի՞նչ կրթական ընկերութիւններ կազ-
մուեցան Ներսէսի օրով .

Գարոյցասիրաց և Կիլիկեան ընկերութիւններն ,
որք ապա միանալով ընդ Արարատեան ընկերութիւն ,
կոչուեցան ՀԱՅՈՑ ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԻՔ :

Նոյնպէս հաստատուեցաւ Խիզանու Ռատմասի-
րաց ընկերութիւնն , որ Խիզանու դաւառին մէջ հաս-
տատած է 4 վարժարաններ :

Ասիական ընկերութիւն , որ յիշեալ ընկերու-
թեանց վարժարաններուն դրական պիտոյք կը մա-
տակարարէ :

Ազդանուէր-Հոյուհեաց ընկերութիւն , որ Հա-
յաբնակ դաւառաց մէջ Հոյ-Իրազական սեռը կրթելու
նպատակ ունի և բացած է մի քանի վարժարաններ ,
որ Հոյոց Միացեալ ընկերութեանց միջոցաւ կը կա-
ռավարուին :

Գարոցասէր-Հոյուհեաց ընկերութիւն , որ Հա-
յաբնակ դաւառաց համար վարժուհիներ պատրաս-
տելու նպատակու կազմուած է և առ այս յՈրթա-
քէօյ ունի մի վարժարան :

Հ. Ազդային Հիւանդանոցն ի՞նչ վիճակ ունեցաւ .

Պ. Մանուկեան Սենեքերիմ անուն պատուաւոր
 և առաջնակարգ վաճառականն բաւական տարիներ
 յիշեալ ազգային միակ բարեպաշտական հաստատու-
 թեան հողաբարձութիւնն առանձին վարելէ և ազ-
 դասիրաբար ծառայելէ յետոյ՝ 1878ին հրաժարեցաւ :

Ներսէս պատրիարք իւր բաղմադրաւ լիճակին մէջ
 իւր մասնաւոր ուշադրութեանն և հոգածութեան ա-
 ռարկաց ընելով Ազգային Հիւանդանոցն , դիմեց Է-
 սահան Յովհաննէս , Յակոբեան Միքայէլ , Կիւլպէկե-
 եան Սերափէ և Կիւմիւշկէրտան պատուաւոր , առաջ-
 նակարգ և բարեհամբաւ վաճառական տեարց , որք
 արդէն հանրածանօթ են իւրեանց ճշմարիտ ազգա-
 սիրութեամբ , բարեպաշտութեամբ և ազնիւ որոտփն
 ու զգացմամբ և հաճեցոյց զանոնք ընդունել և վա-
 ըել Հիւանդանոցի Հողաբարձութիւնն , զոր , Ներսէ-
 սի խնդրանոց և յարգարանացը վրայ սիրալոճար ըն-
 դունեցին , ի գործ դրին իւրեանց այս պաշտօն հա-
 մաձայն իւրեանց խղճին և զգացմանց և այնքան Չերմ
 հոգածութիւն , ջանք , աշխատութիւն և նիւթական
 ու բարոյական զհոգութիւն նուիրեցին , որ Ազգային
 Հիւանդանոցն՝ հակառակ շէնքին հնութեան և ան-
 յարմարութեան Ազգին պատիւ բերող հաստատու-
 թիւն մ'է նկատմամբ տիրող բարեկարգութեան ,
 մաքրութեան և տարուած խնամոց , և այս նոյն իսկ
 ըստ վկայութեան Եւրոպացի և Ամերիկացի այցել-
 տաց , որք իւրեանց գոհունակութիւն կը յայտնեն :

Յիշեալ յարգելի Հողաբարձութեան միացաւ ա-

պա Ֆէնէրճեան Յովակիմ անուն ազգային , որ աշ-
 խատասէր և գործունեայ անձ մ'է :

Սոյն Հողաբարձութեան կազմութիւնն Ներսէսի
 յիշատակաց արժանի գործերէն մէկն է :

Յիշեալ Հողաբարձութիւն , խրախուսուելով Ներ-
 սէսի ազգու ներշնչումներէն , խտտացած է նմա բա-
 րեսէր ազգայնոց և ընդհանուր Ազգին սնկակցութեամբ
 բը վերաշինել Ազգային Հիւանդանոցը :

Հ. Ազգն զրաղեցնող ուրիշ ինչ ծանր դէպք պա-
 տահեցաւ .

Պ. 1879ի սկիզբներն ի Հայտնակ դատուս ահա-
 գին սով մը երեսան եկաւ .

Ներսէսի մասնաւոր ջանիւք Սովերոյ խնամատար
 Կեդրոնական յանձնաժողով մը կազմուեցաւ , բաղ-
 կացեալ Արիկ Էֆէնտի Ունճեանէ , Սերափէ Էֆէնտի
 Կիւլպէկեանէ , Արէլ Կիւլպէկեանէ , Գարրիէլ Է-
 ֆէնտի Նորատունկեանէ , Գառնիկ Յովակիմեանէ ,
 Գրիգոր Նիկողոսիանսեանէ , Պօղոս Էֆէնտի Շաշեանէ ,
 և Սահակ Ղազարոսեանէ , որք իրենց վատահելի դիր-
 քով և պատուաւոր վիճակաւ , Նախագահութեամբ
 Ներսէսի , կրցին 30,000 տկոյ նպաստ մը հաւա-
 քել ամեն տեղէ , և այսու եղանակաւ խնամեցին
 բաղմութիւ թշուառ ազգայիններէ զստ՝ բազում
 թուրք և թարթ ընտանիքներ ի սովեալ գաւառս :

Հ. Ներսէս միշտ կը գտնուէր իւր պաշտօնին վրայ .
 Պ. Մերթ ընդ մերթ հրաժարական կուտար , զոր
 սակայն ոչ Ազգն կ'ընդունէր և ոչ կառավարութիւնը :

Ներսէս 1881 նոյ. 11ին վերափոխեց հրաժարական
առաւ և այս անգամ տարիէն աւելի քաջուած մնաց
իւր խառնակութիւնը, բայց թէ Աղզն և թէ Բ. Դու-
ռը զինքը միշտ պատրիարք կը ճանչնային :

Յաջորդ տարին, 1882 հոկտեմբեր ամսոյ մէջ,
միջնորդութեամբ Մեծ-Եպարքոս Սայիա փաշայի,
Ներսէս վեհ. Սուլթան Ապա-խու-Համիա Կոյսեր
ներկայացաւ, որ շնորհալի կերպիւ ընդունեց, յու-
սագրեց զինքն և կոյսերական շնորհներով մեծարե-
լով (նոսի նուիրեց 1000 սակի, ապա թանկագին ըն-
ջատուփ մը և յետոյ յՕրթաքէջ 1500 սակոյ արժու-
ղութեամբ սուն մը) հրամայեց որ իւր ակտուր վերա-
դառնայ, ըստ սրում, Աղզ. Ժողովը, թերի անգը-
կազրի մը վրայ երկու ամիս առաջ միայն 30 քուէով
ընդունած էր Ներսէսի հրաժարականը :

Ն. Կոյսերական վեհափառութեան այս մեծ շնոր-
հը խնդութեամբ և երախտագիտութեամբ լցուց ազ-
գայնոց սիրտը :

Հ. Ներսէսի օրով ուրիշ ի՞նչ տաղնապալի խնդիր
ծագեցաւ :

Պ. Երուսաղէմայ Տ. Եսայի Ս. պատրիարքն 1872ին
Կ. Պօլիս եկաւ դարման գտնելու Երուսաղէմայ պար-
տուց համար, որ յանգած էր 40,000 սակոց :

Ի Պօլիս հանդանակութեան ձեռնարկուեցաւ,
բայց տեսներով որ այս եղանակն մեծ յոյս չտար գոր-
ծին յաջողութեանը, Աղզային վարչութիւնն խորհե-
ցաւ իւրաքանչիւր հայէ զինուորական տրոյ վրայ 3

շաշի տուրք մ'առնուլ կառավարութեան միջոցաւ ի
դաւառս, և ի Պօլիս շարունակել հանդանակութեան
գործը : Այս առաջարկութիւն ընդունուեցաւ Աղզ.
Ժողովէն և Բ. Դունէն :

Հ. Ներսէս վերահաստատուէն յետոյ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Բարեկեցիկ աղջ պիններն ի Ժողով հրաւիրե-
լով բացատրեց նոցա կեդրոնական վարժարանի մը
հաստատութեան և Պատրիարքարանի նորոգութեան
պէտքը, և այս առթիւ բացաւ հանդանակութեան
մի տօմար, որ նոյն օր 1500 սակոյ չափ ստորադ-
րուեցան : Թէ՛ 1881ին Ներսէս Երկզայի Ս. Ներսէս-
եան վանքը վերանորոգեց տը անդ զիշեթթիկ վար-
ժարան մը հաստատեց :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ ըրաւ :

Պ. Բերայի մէջ կարող, վատահերի և աղդեցիկ ան-
ձերէ կազմեց մի առժամանակեայ թաղական խոր-
հարդ ընդ Ատենապետութեամբ Յ. Նուրետն էֆէն-
աիի, որ կարգադրեց սնտուկին պարտուց խնդիրը,
չինեց Նոր-Թատարնն Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկե-
ղեցոյ կիցը, շինեց նտեւ այրացաւէր կալուածները,
և սնտուկին վարկը բարձրացայ, այնպէս որ, բա-
զումը իրենց դրամը հան յանձնելու համար զանազան
գիտնմներ կընեն :

Հ. Ներսէսի օրով յիշատակութեան արժանի ի՞նչ
դէպք պատահեցաւ :

Պ. 1882 սեպտեմբեր ամսոյ մէջ վախճանեցաւ
Գէտոգ Դ. կաթողիկոսն, որ ունեցած է դնահատելի

ինչ ինչ ծառայութիւններ, կառուցանելով մանաւանդ յԵջմիածին Ս. Գէորգեան ճեմարանը, որ իւր կենդանութեանը արդիւնաւոր եղած է :

Հ. Գէորգին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. 1884 ապրիլ 3ին Ազգ. Ժողովն կաթողիկոս ընտրեց զՏ. Ներսէս Վարժապետեան այս ընտրութիւն ընդունեց նաեւ յԵջմիածին գումարեալ Համադպային կոչուած Ժողովն, սակայն Ներսէս յետ ընտրուելոյ կաթողիկոս ամենայն Հայոց, հրաժարեցաւ :

Հ. Ներսէս հրաժարելէ յետոյ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Շարունակեց վարել Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը, սակայն սաստկանալով իւր հիւանդութիւն, 1884 հոկտեմբեր 27ին վախճանեցաւ իւր Որթաբէօյի բնակարանին մէջ. մարմինն յաջորդ օրը յառուկ շոգեմակուկով բերուեցաւ ի Մոյր-եկեղեցի, կիւրակէ օր կատարուեցաւ արտաքոյ կարգ ի փառաւոր յուղարկաւորութիւն և յաջորդ չորեքշաբթի մարմինն թաղուեցաւ Մոյր-եկեղեցւոյ տաճարի աջ դարձին մէջ :

Ազգը կանդնեց Ներսէսի մի գեղեցիկ շիրիմ ու մահարձան ի սրտիւ և ի յիշատակ իւրեան :

Ներսէսի օրով թէպէտ սրահ մը կոսկածներ ծագեցան, այր նպատակեցին մանաւանդ Եւրոպական մամից պղատնական համակրութիւն առ Հայ-ազգն և թուրք լրագիրք ոմանք երևուցիմէն դատելով փորձ փորձեցին Հայոց հաւատարմութիւնն կոսկածելի ցոյց

տալ, բայց բարեբաղդաբար այդ տորապարտուց կոսկածներ հետզհետէ փարատեցան մանաւանդ Ներսէսի յաջորդին՝ Վեհապետեան Տ. Յարութիւն պատրիարքին օրով :

Եւ նոյն կոսկածներ արդէն իսկ չէին կրնար հիմունենալ որովհետեւ Հայ-Ազգն հետեւելով միշտ իւր աւանդական քաղաքականութեան, իւր անդորրութիւն և բարօրութիւն մի միայն Օսմանեան պետութենէն կը դանէ :

Եւ երբէք Հայ-ազգին անկեղծութեանը վրայ կոսկածերու տեղի չկայ, մանաւանդ թէ Հայ-ազգն իւր անցելի անձնուիրութեամբ և անդրդուելի հաւատարմութեամբ անուանի է Օսմանեան մեծազօր պետութեան առջեւ :

Handwritten text in Armenian script, likely a manuscript page. The text is dense and covers most of the left page.

000862

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000940

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000939

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000862

4783

4784

4785

2013

